

“Čállima bálgát ja mohkit”

Sáme giela vuosttašgiela oahpaheapmi mánggagielat birra sis-
álgo oahpahasagi ohppiid čállima iešvuodát

Masterbargu sámi vuodđoskuvlaoahpaheaddjeoahpus
V1ÁLG-3110

Unn Laila Pettersen

Bagadallit: Nils Øivind Helander ja Pigga Keskitalo

Cuoŋománu 30.b. 2019

OVDASÁTNI

Dál lean jo farga guokte jagi johtán dán masterčállima bálgá. Gal mángii leamaš ceakkoluohkát ja moalkás mohkit luotta alde. Muhto orruhan dál ahte čállima mohkiin oidno geahči. Lean válljen iežan masterbarggu bajilčállaga álgui “Čállima bálgát ja mohkit”. Seammás go čujuhan álgoohpahasagi ohppiid bálgáide ja čuolmmaide šaddat sámegeiela čállin mánggagielatbirrasis, de háliidan maiddái čalmmustahttit iežan bálgá ja hástalusaid čállit sámegeielat oahpaheaddjeoahpu masterbarggu. Buorre lihkus in leat dárbbášan bálgá guorrat áibbas okto, in dieđe man muttus dalle livččen dál. Mus leamaš buorit veahkit geat leat láidestan mu barggu áigge.

Giittán álggos Sámi allaskuvlla vejolašvuodas čađahit sámegeielat oahpaheaddjeoahpu masterbarggu. Giitu Risten Rávná go bohtet min bargosadjái skuvlii ja ávžžuhit ohcat oahpaheaddjemasterohppui. In dieđe livččen go muđui roahkkasan dása fárrui. Giitosat maid iežan bargoaddái ja Finnmárkku fylkkagildii go addibehtet vejolašvuoda lohkat sámegeiela olles skuvlajahkáii.

Erenoamáš giitosat Pigga Keskitaloii, gii álggos ledjet min masteroahpu koordináhtor ja dađis maiddái šaddet mu bagadalli. Don láidestit, rundet ja hoigadit mu johtui, it dušše oktii, muhto mángii. Jos vajálduvven bargodili geažil, de don ain ringestit dahje sáddestit šleađgapoastta muittuhan dihte bargguid áigemeeriid ja muđui gulaskuddet man muttus lean, ja mo dat manná bargguiguin. Olu giitu Pigga!

Olu giitu maiddái Nils Øivind Helanderii, gii leamaš mu vuosttašbagadalli. Don leat erenoamáš buorre veahkki leamaš gielalaš gažaldagaide, mo heive ja mo ii heivešii čállit. In leat goassige dárbbášan eahpidit lea go heivvolaš čállit nu mo don bagadat. Dieđán dus lea riehta.

Giitu iežan informánttaide geat oasálaste mu dutkanbargui ja dahke dán dutkamuša vejolažžan. Giitosat maiddái iežan mielstudeanttaide, geaiguin lean beassan juogadit sihke somáid ja šuohkkimiid. Erenoamáš giitu iežan opponenti May Synnøvi. Lei buorre beassat dutnje vel gulahallat sihke unnit ja stuorát áššiid masterčállima oktavuodas ovdal go loahpaheimme čállinbarggu.

Loahpas háliidan iežan gánddaid ruovttus giitit, iežan guoimmi ja bártni guoktá, go lehpet jienajávohaga gierdan mu girjelánaid kievkkanbeavddis ja muđui miehtá dál. Dii lehpet gierdevaččat leamašan. Dál de áiggun farga čorget iežan manjis. Giitu Kevin go leat veahkehan eatni stohpobargguiguin ja málistan go eadni ii leat astan. Giitu Jon-Christer go leat gillen guldalit mu hástalusaid čállima olis. Don leat leamašan erenoamáš buorre háleštanskibir, ja leat buktán fuomášumiid maid várra muđui in livčče smiehtastan.

Giitu maid go leat eatni gillen veahkehit buotlágan dihtorii guoski gažaldagaiguin, vaikke mángii gal orot vuollánan go in šat muite mo duon dán galggai čoavdit. “Eadni, mun han duo jo čájehin dutnje dien ášši!”

Vaikke masterčállinbarggus oainnán dál loahpa, de easka dál álgá dat deháleamos bargu. Dál de beasan iežan oahpaheaddjebarggus iskat daid áššiid ja bargovugiid maid lean masterbarggu olis gávnahan ávkkálažžan giellaoahpahussii.

Gárdat, cuoŋománu loahpas 2019

Unn Laila Pettersen

ČOAHKKÁIGEASSU

Dát masterdutkanmuš guorahallá álgoahpahasagi sáme giela vuosttašgielat ohppiid teavsttaid. Sáme gielat teakstačállinbargu čađahuvvo 3. ceahki ohppiin ovtta Sámi hálddašanguovllu sámi skuvllas. Dutkamušas oasálastet 9 oahppi. Mánnggagielat birrasis lea dárogiella nannoseamos giella ohppiid gaskkas. Dutkamuša ulbmil lea guorahallat makkár iešvuodát ja hástalusat leat mánnggagielat ohppiid čállinoahppama ovdáneamis. Vuolggasadji lea ohppiid teavsttain, mat mearridit mii dutkojuvvo. Ohppiid teavsttaid lahkoneapmi lea dahkkon kvalitatiivvalaš kártendutkanvugiin. Teavsttat leat čájehan erenoamáš dárbbu bidjat fuomášumi sátneriggodahkii, teavsttaid guhkkodahkii ja muđuige eará gielladiđolašvuoda áššiide. Dutkančuolmmaid dulkomii geavahuvvojit guovttegielatvuoda teorijat vuodđun, sihke lingvisttalaš ja sosiolingvisttalaš lahkonanvuogit. Maiddá eará gielalaš rámmat, nu go ovdamearkka dihte guovttegielat oahpahasmodeallat čilgejuvvojit. Dutkamuš buktá oppalaččat dieđuid muhtin beliin mat váikkuhit čállingiela oahppamii ja muđuige giela oahppamii. Dutkamuš buktá dasa lassin ovdan mo sáhtášii doarjut ohppiid giellamáhtu. Dan vuodul evttohuvvojit bargovuogit mat sáhttet veahkkin ohppiid giellamáhtu- ja diđolašvuoda ovddideamis mánnggagielat birrasis, ja seammás maiddá doarjjan sáme gielat álgoahpahasu oahpaheddjiide.

ABSTRACT

This master thesis examines students' texts in primary school. The students have Saami as their first language. The text writing task, which was in Saami, was conducted by third-class students at a Saami school in a Saami administrative area. There were nine students who participated in the research work. Norwegian is the dominant language among the students in a multilingual environment. The purpose of this thesis is to investigate the characteristics and challenges multilingual students have in the development of writing skills. The research starts with the student's texts. The texts determine what is being researched. The approach of the student texts has been done with a qualitative mapping method. The texts have shown a special need to emphasize vocabulary, the length of the texts and other linguistic awareness issues. The interpretation of the problems in the research is based on bilingualism theories, both linguistic and sociolinguistic approaches. Also other linguistic settings, such as some bilingual teaching models is being explained. The thesis also promotes ideas on what can affect the learning program of the written language and otherwise in language learning. The thesis also includes how to support the student's language skills. Based on this, it proposes working methods that can help to develop the student's language skills and linguistic awareness in a multilingual environment, and at the same time support Saami elementary school teachers.

Sisdoallu

OVDASÁTNÍ.....	3
ČOAHKKÁIGEASSU.....	5
ABSTRACT.....	5
1 LÁIDEHUS.....	11
1.1 Álggaheapmi.....	11
1.2 Dutkamuša ulbmil ja dutkančuolmmat.....	12
1.3 Čállosa huksehus ja dutkamuša ovdáneapmi.....	13
1.4 Gielladoahpagiid čilgen.....	14
1.4.1 Eatnigiella ja vuosttašgiella.....	15
1.4.2 Nubbigiella ja amasgiella.....	15
1.4.3 Guovtte-/máנגgagielatvuolta.....	16
1.4.4 Doaibmi guovttegielatvuolta.....	19
1.5 Sámegieloahpahusa dutkamušat.....	21
2 GIELA OAHPPAN – TEOREHTALAŠ DUOGÁŠ.....	25
2.1 Lahkoneamit gillii.....	25
2.1.1 Lingvisttalaš ja sosiolingvisttalaš lahkoneapmi.....	25
2.1.2 Konstruktivisttalaš oaidnu.....	26
2.1.3 Sosiokultuvrralaš oaidnu.....	27
2.2 Giellamáhttu.....	28
2.3 Gielladiđolašvuolta.....	29
2.3.1 Gielladiđolašvuolta doaba.....	29
2.3.2 Fonologalaš diđolašvuolta.....	30
2.3.3 Morfologalaš diđolašvuolta.....	31
2.3.4 Syntávssalaš diđolašvuolta.....	32
2.3.5 Semánttalaš diđolašvuolta.....	33
2.3.6 Gulahallandiđolašvuolta.....	34
2.4 Čállingiela oahppan.....	35
2.5 Gielalaš rámmat.....	37
2.5.1 Máhttolokten.....	38
2.5.2 Gievrras ja geahnohis guovttegielat oahpahusmodeallat.....	39
2.5.3 Gielladuovdagat.....	41
3 OAHPPI GIELLAMÁHTU ISKAN – METODOLOGALAŠ BEALIT.....	43
3.1 Kvalitatiivvalaš dutkan.....	43
3.2 Dutkiposišuvdna ja dutkama ehtalaš bealli.....	44
3.3 Oahppi čállinbarggut.....	47

3.3.1 Duogáš dutkanmateriála válljemii.....	47
3.3.2 Sániid čállin	49
3.3.3 Teakstačállin	50
4 DUTKANMATERIÁLA GUORAHALLAMA GÁVDNOSAT	53
4.1 Sátnečállinskoviid guorahallama gávdnosat.....	53
4.2 Ohppiid teavsttaid guorahallama gávdnosat	55
4.2.1 Vuordámušat ohppiid teavsttaide.....	56
4.2.2 Gaskagiellamearkkat ja guovttegielasteapmi.....	57
4.2.3 Teavsttaid guhkkodat.....	60
4.2.4 Sátnegeavaheapmi.....	60
4.2.5 Persovdna-pronomeniid geavaheapmi	61
4.2.6 Diftonggaid geavaheapmi	62
4.2.7 Cealkagiid huksen	63
4.2.8 Suopmanerohusat.....	64
4.2.9 Lohkan- ja čállinváttisvuodát	64
5 GIELLAMÁHTU JA –OVDÁNEAMI DOARJUN	67
5.1 Ohppiid teavsttaid bokte.....	67
5.2 NEIS-modealla bokte.....	68
5.2.1 Sániid ja doahpagiid ovdánahttin.....	70
5.2.2 Fáddáohpahus.....	73
5.3 Lohkama bokte oahppan	76
5.4 Sámegielat oahpponeavvut	80
6 JURDDABOHTOSAT	83
6.1 Čállinbargguid árvvoštallan	83
6.1.1 Ohppiid sátnečállinbargguid árvvoštallan	83
6.1.2 Ohppiid teakstačállinbargguid árvvoštallan	84
6.1.3 Lohkan- ja čállinváttisvuodaid ektui.....	86
6.2 Dutkanproseassa árvvoštallan	87
6.2.1 Čađaheapmi.....	87
6.2.2 Dohkálašvuotta ja luohtehahttivuotta.....	88
7 LOAHPAHEAPMI	91
GÁLDUT:	95
MILDOSAT.....	101
MIELDDUS 1 – Dutkanlohpeohcamuš skuvlii	101
MIELDDUS 2 – Dutkanlohpeohcamuš váhnemiidda sámegillii	103
MIELDDUS 2 – Dutkanlohpeohcamuš váhnemiidda dárogillii.....	105

MIELDDUS 3 – Govvageavaheami lobjearran.....	107
MIELDDUS 4 – Persovdna-pronomen skovvi.....	108
MIELDDUS 5 – Diftongaskovvi.....	109

1 LÁIDEHUS

1.1 Álggaheapmi

Lean farga moaddelot jagi jo bargan vuodđoskuvlla oahpaheaddjin. Gergen Sámi allaskuvllas dábálašoahpaheaddjeoahpus giđđat 2001. Sámegieloahpahus lea seamma guhká čuvvon mu oahpaheaddji ámmáha. Jagiid mielde lean vásihan ahte sámegiela dili lea rievdan ohppiid gaskkas. Álgojagiid go barga oahpaheaddjin, de lei dábálaš gullat ohppiid sámasteamen gaskaneaset bottuid ja skuvlatiimmuid áigge. Dál vásihan dili nu, ahte stuorámus oassi ohppiin eanáš áigge dárostit gaskaneaset, sihke tiimmuin ja bottuin. Váikkuhus das ahte sámegiella geavahuvvo unnit ja unnit ohppiid gaskkas lea ahte giela dili hedjona. Čájehuvvo ahte sámegiela árvu ja dan geavahanárenat leat hedjonan. (Rasmussen 2013; Outakoski 2015: 53–54; Linkola & Keskitalo 2015; Keskitalo 2017: 201–203.)

Seammás lea nu ahte go oahppit gerget vuodđoskuvllas, de vurdojuvvo Máhttolokten - sámi oahppoplánabuktosa (2008) mielde ahte sii leat doaibmi vuosttašgiel sámegielagat, sihke njálmmálaččat ja čálalaččat. Sii galget maiddái hálddašit dárogiela nu bures ahte birgejit servodagas. Sii galget šaddat doaibmi guovttegielagin. Vásihan ahte váhnemiin, oahpaheddjiin ja máná lagašbirrasis maiddái leat vuordámušat ahte máná gielat, sámegiella ja dárogiella, ovdánit dohkálaččat.

Lean muhtimin vásihan skuvlla gielladili girjáivuodá hástaleaddjin. Lean dovdan sihke olmмоšlaš ja ehtalaš hástalusaid. Čálán dán masterbarggu aiddo dan vuolggasajis, ahte jurddašan mánggaid earáidige oahpaheddjiid dovdat dálá sámegielat oahpahusa gielladili hástaleaddjin. Gielladilli lea šaddan eanet girjái servodatlaš rievdamiid geažil maŋimuš 30 jagi áigge. Oahpaheaddji sáhhtá gártat ehtalaš suokkardallamiid ovdii go smiehtá mo fátmastit buot ohppiid sámegiela vuosttašgiela oahpahussii. Sii guđet máhttet bures sámegiela ja galget ovdánit sin eavttuid ja návccaid mielde ja sii guđet fas rahčēt gielain, čohkkájit seammá luohkalanjas. Oahpaheaddjis gáibiduvvojit olu dieđut ja dáiddut vai nagoda oahpahit buot ohppiid sin dási ja oahppoplána gáibádusaid mielde. Oahpaheaddji ferte máhttit heivehit gielalaš ulbmiliid buot ohppiid ektui mánggagielat birrasa álgooahpahas, nu ahte buot oahppit besset ovdánit iežaset eavttuid mielde.

Sámegiela dili rievdan lea okta daid stuorámus motivašuvnnain mus dutkagoahtit sámegieloahpahusa. Lean jagiid mielde čoaggán buriid vásáhusaid oahpahusa hárrái, muhto seammás leat maiddái olu gažaldagat čuožžilan.

1.2 Dutkamušá ulbmil ja dutkančuolmmat

Masterbarggu fáddá lea: *Sáme giela vuosttašgiela oahpahus guovtte-/máŋggagielat birra*.

Háliidan iežan masterbargguin čuvgehit vásihuvvon duohtadili sáme gieloahpahusa olis. Seammás ozan ja buvttán ovdan bargovugiid mat sáhttet ávkin sáme gieloahpaheddjiide giellaoahpahusa ovddideamis álgoahpahusa dásis. Dovddan ahte dárbbášan deavdit iežan “oahpahanreaidogiissá” vugiiguin mat doibmet oahpahandilis gos ohppiin leat iešguđetlágan gielladuogážit ja vuolggasajit sáme giela hárrái go bohtet skuvlii. Doarjaga iežan jurddašeapmái gávnnan maiddá Keskitalos, gii dadjá ahte: “Rievddadeapmi dáhpáhuvvá oahpaheaddji pedagogalaš dáidduid ovdáneami bokte. Oahpaheaddji fágasisdoaluid hálddašeapmi ja pedagogalaš jurddašeapmi ja doaibma leat dehálaččat go háliidit lohtet oahpahusa beaktivuodá”. (Keskitalo 2017: 203.) Seammás háliidan maiddá juogadit iežan vásáhusaid ja fuomášumiid eará sámi oahpaheddjiin geat árvideames máŋgii vásihit oahpahusdili hástaleaddjin ohppiid máŋggabealálaš gielladuogáža ja -máhtu dihte.

Oahpaheaddji galgá váldit vuostá juohke áidna gielladáseoahppi ja láchit sutnje dakkár giellaoahppandili mii beaivválaččat ovddidivččii su giela ja maiddá su movtta oahppat sáme giela. Balto (2008: 53) dadjáge, ahte “skuvllaid ja ovdaskuvllaid pedagogalaš hástalussan lea lágidit oahppama nu, ahte lea buorre dilli ja mánáin mokta ja hállu oahppat.” Su akšuvdnadutkamis Ruota bealde, okta oasálasti oahpaheddjiin, dadjá dehálažžan, “ahte mánát háliidit ja liikojit oahppat sáme giela. Su jáhkun lea ahte go unnin oahppá liikot masa nu, de dat čuovvu máná olles eallima”. (Balto 2008: 89.) Dasa lea mus ge jáhkku. Háliidivččen gávdnat dutkamušá bokte dakkár buriid bargovugiid sáme gieloahpahussii mat lea sihke movttiidahtti, ávkkálaččat ja beaktilat ja mat váldet vuhtii máŋggagielat ohppiid dárbbuid giela oahppamis.

Dát dutkan lea mu mielas áigeguovdil danin go mii leat dan dilis servodagas ahte eanáš mánát geat bajásšaddet otná áigge, leat guovtte- dahje máŋggagielat (gč. Helander 2016: 205; Øzerk 2016: 18; Keskitalo 2017: 178). Dábálaččat lea majoritehtagiella mii lea vuoittubeale, Norggas dárogiella, mii gullo ja oidno eanemusat servodagas. Unnitlogu álbmoga giella lea hearckit dilis ja dárbbáša danin álo liige čuovvuleami. Áitojuvvon gielat dárbbážit doaibmabijuid giela bisuheapmái, gáhttemii ja ovddideapmái. Sáme giella lea áitojuvvon dilis, sihke Norggas ja maiddá Suomas, Ruotas ja Ruoššas. (Todal 2002: 8; Rasmussen 2013: 3; Øzerk 2016: 35, 37.)

Buot oahppan dáhpáhuvvá imaštallamiin. Jos ii imaštalašii juoidá, de ii ohcagoađášii vástádusaid. Dábálaččat leat dakkár imaštallamat vuodđun dutkančulbmii. (Postholm & Jakobsen 2016 (2011): 25.) Sáhtta maiddá ahte olmmoš gažada iežas dálá bargovugiid, ja iskagoahtá gávdnat čovdosiid mo buoridit

dili (Postholm & Moen 2018 (2009): 31). Vuolggasadji iežan dutkančuolmmaide leamašge ahte lean gažadišgoahtán iežan bargovugiid: Leat go dat doarvái buorit otná mánggabealat gielladilis mii skuvllain lea? Mo sáhtášedje oahpaheaddjit bargat vel buoret barggu vai buot oahppit fidnešedje dan giellaoahpu masa lea vuoigatvuohta ja maid sii ánsšážit? Erenoamážit lean beroštuvvan gávdnat buriid giellaovdánahttin bargovugiid álgoeahpahussii. Dutkančuolmmat dán masterbargui bajábealde namuhuvvon jurdagiid ja gažaldagaid vuođul leat čuovvovaččat:

1. *Makkár giellamáhtu čuolmmat ihtet sáme giela vuosttašgielat oahpahusa ohppiid teavsttain?*
2. *Makkár bargovuogit heivejit ovddidit sáme giela giellamáhtu?*

Dutkančuolmmaid vuojun dutkat čuovvovaš dutkanvugiid bokte:

1. Ohppiid teakstačállinbargu.

Čađahan 3. ceahkis čállinbarggu, mas oahppit galget gova vuođul čállit teavstta. Das čuovvu maddái ovttaskas ohppiin ságastallan čállošiid vuođul.

2. Ohppiid teavsttaid ovdanbuktin ja árvvoštallan.

Buvttán ovdamearkkaid ohppiid čállošiin ja árvvoštalan gielalaš beliid mat bohtet ovdan teavsttain ja iskan makkár variašuvnnat leat teavsttain.

3. Oahpahanvugiid ohcan ja ovdanbuktin.

Dasto iskan gávdnat heivvolaš giellaovdánahttima bargovugiid, mat sáhttet ovdánahttit ohppiid giellamáhtu oppalaččat, mánggabealat gielladilis.

1.3 Čálloša huksehus ja dutkamuša ovdáneapmi

Čálus lea juhkkuojuvvon čieža váldoassái. Vuosttaš oassi lea láidehus, gos muitalan dutkamuša duogáža ja motivašuvnna birra. Das ovdanbuvttán maddái dutkamuša ulbmila ja dutkančuolmma. Čielggadan vel doahpágiid mat geavahuvvojit čilget ohppiid gielladuogážiid. Namuhan loahpas muhtin dehálaš sáme gieloahpahussii gullelaš dutkamušaid mat ovdalis leat dahkkon Sámis. Nuppi váldoassi lea masterbarggu teoriijaduogáš. Dán kapihttalas geahčadan makkár váikkuheadji bealit gullet giela oahppamii, dahje mii lea duogážis go giela oahppá. Buvttán ovdan sihke lingvisttalaš ja sosiolingvisttalaš lahkoneapmi gillii. Čilgen makkár bealit gullet giellamáhttui, gielladiđolašvuhitii ja čállingiela oahppamii. Maddái iešguđetlágan gielalaš rámmaid váikkuheami ovdanbuvttán, dego Máhttoloktema, gievrras ja geahnohis oahpahusmodeallaid ja gielladuovdagiid váikkuheami. Goalmmát oasis čilgen makkár vuogi lean geavahan dutkanmateriála háhkamii ja muitalan dutkama čađaheami birra. Dás čilgen maddái iežan

saji dutkin ja geahčadan makkár ehtalaš bealit fertetit váldot vuhtii skuvladutkamis. Njealját oassi lea dutkanmateriála guorahallanoassi. Dás analyseren ohppiid čállošiid, geahčadan makkár giellamáhttui gullevaš čuoimmat bohtet ovdan sin bargguin ja makkár variašuvnnat leat teavsttain, earet eará teavsttaid guhkkodaga, sátnegavaheami ja gielalaš beliid dego pronomeniid ja diftonggaid geavaheami. Viđát oasis buvttán ovdan oahpahanvugiid mat dorjot giellamáhtu- ja ovdáneami. Válddán vuolggasaji ohppiid teavsttain, ja geahčadan makkár giellaovddidanbargovuogit dorjot álgooahpahusa mánggagielat ohppiid giellaoahppama. Guđát ja čihččet oasis bohtet iežan dutkanproseassa jurddabohtosat ovdan, sihke ohppiid teavsttaid ektui ja iežan dutkanmetoda ektui. Árvvoštalan maiddái dutkamuša dohkálašvuoda ja luohtehahttivuoda. Loahpas namuhan vel makkár dutkamušaid oainnán dárbun boahhteáiggis čađahit sáme giela oahpahusa hárrái.

Dutkanproseassa álggii skuvlajagi 2017-2018. Dalle čuovvugohten sámi vuodđoskuvlla-oahpaheaddjeoahpu masterprográmma. Čađahin oahppojagi áigge eanáš bákolaš oahpuid masterprográmmas. Miessemánus 2018 válljejin dutkanfáttá, čálligohten dutkanplána ja ásahišgohten dutkančuoimmaid. Dutkančuoimmat leat rievddadan čađat ja dárkkálmahttojuvvon dutkanproseassa áigge. Čakčamánuš 2018 sáddejin dutkanlohpeohcamušaid skuvlii ja vanhemiidda. Golggotmánus 2018 čohkkejin dutkanmateriála guovtti skuvladiimmu áigge. Golggotmánus 2018 rájes lean guorahallan ohppiid čállošiid, vudjon teoriijii ja čállán masterteavstta. Masterdutkamuša teavstta lean gárven loahpalaččat cuoŋománus 2019.

1.4 Gielladoahpajiid čilgen

Dát mastergrádabargu vuodđuduvvá gielalaš dilálašvuhtii sáme gielat álgooahpahasas, man biras lea guovtte-/mánggagielat. Čuovvunkonteksta lea álgovurrosaččat sáme gielat ja dárogielat. Dutkojuvvon skuvlabirrasis leat dasa lassin vel eará gielat beaivválaččat anus, nugo ovdamearkka dihte suomagiella ja ruoššagiella. Helander (2016: 205) gohčoda dán áigge sáme gielagiid *gielalažžan* go hálldašit guokte ja vel eanetge gielaide. Iežan masteris namuhan mángga sajis ohppiid sin gielladuogážiid ektui, ovdamearkka dihte ahte sis lea sáme giella eatnigiellan dahje nubbingiellan, dahje ahte oahppit leat guovtte-/mánggagielagat. Doaibmi guovttegielatvuoda doahpaga maiddái namuhan mángga sajis čállošis. Čielggadan álggos dás mii oaivvilduvvo daid iešguđetlágan gielladoahpajiiguin go meroštallá oahppi giella máhttima dási.

1.4.1 Eatnigiella ja vuosttašgiella

Gávdnojit mánnggalágan definišuvnnat gielladoahpagaidd čilgemii. Norgga almmolaš čielggadeami lávdegoddi (dár. NOU-Norges offentlige utredninger) meroštallet dáid doahpagaidd raporttas mii gohčoduvvo “Mangfold og mestring. Flerspråklige barn, unge og voksne i opplæringssystemet”. Sin čilgehus eatnigiella ja vuosttašgiella doahpagaidda lea mu jorgalusa mielde čuovvovaš: *Eatnigiella* (dár. morsmål) lea dat giella maid goappašat váhnemat, dahje nubbi váhnen hállá mánnái ruovttus. Mánás sáhttet guokte eatnigiella. *Vuosttašgiella* (dár. førstespråk) lea olbmo njálmmálaš, vejolaččat maiddái čálalaš váldogiella. Lea dábálaččat dat giella maid lea ovddimusat oahppan ja maid geavaha eanemusat ja masa dovdá nannoseamos čatnasumi. (NOU 2010:7: s.25.) NOU raportta, “Váibmogiella” (dár. Hjertespråket), mielde čilgejuvvo fas eatnigiella dat giella/gielat masa olmmoš identifisere iežas. Olbmos sáhttet okta dahje eanet eatnigielat. (NOU 2016:18: s.17.)

Doahpagat eatnigiella ja vuosttašgiella geavahuvvojit dávjá seahkalagaid (Monsen & T. Randen 2017: 10). Helander čilge ahte: “Eatnigielain oaivvilduvvo dábálaččat dat giella maid olmmoš mánnán oahppá vuosttaš giellan. Danin dat gohčoduvvo maiddái *vuosttašgiellan*” (Helander 2016: 48). Øzerk (2016: 24) maiddái ii sirre eatnigiella ja vuosttašgiella doahpaga. Son sirre baicce eatnigielladoahpaga sihke *lingvisttalaččat* ja *sosiolingvisttalaččat*. Go čielga lingvisttalaš lahkoniin čilge eatnigiella, de lea dat giella maid olmmoš hálddaša buoremusat. Ovdamearkka dihte go guovtte-/mánnggagielat oahppit testejuvvojit giellamáhtolašvuođas, de lea dat giella mas buoremus bohtosiid ožžot, mii daddjo leat sin eatnigiella. Sosiolingvisttalaččat fas čilgejuvvo eatnigielatdoaba čuovvovaččat: “Dat giella maid eanemusat geavaha, ja mainna buoremusat birgehallá ja gulahallá árgabeaivvis.” Son maiddái oaivvilda ahte olbmos sáhttet leat guokte eatnigiella. (Øzerk 2016: 19–20.)

Vaikke dutkanskuvlla oahppit čuvvot sáme giella vuosttašgiellan oahppoplána (Oahpahusdirektoráhtta 2013a), de lea nu ahte vuosttašgiella oahpahussii oassálastet maiddái oahppit geain sáme giella ii leat nu mo NOU meroštusas daddju vuosttašgiella birra, ahte lea “dat giella maid lea ovddimusat oahppan ja maid geavaha eanemusat ja masa dovdá nannoseamos čatnasumi” (NOU 2010:7: s.25). Vuosttašgielagiid dássi variere, ja olusiin leat nannoseamos čatnasumit dárogillii.

1.4.2 Nubbigiella ja amasgiella

Norgga almmolaš čielggadeami lávdegotti (NOU) čilgehus nuppigiella ja amasgiella doahpagaidda lea čuovvovaš: *Nubbigiella* (dár. andrespråk) lea giella mii ii leat olbmo vuosttašgiella, muhto maid olmmoš

lea oahppamin dahje lea oahppan birrasis gos giella dábálaččat lea anus beaivválašgiellan. *Amasgiella* (dár. fremmedspråk) lea fas giella mii ii leat olbmo vuosttašgiella ja maid olmmoš oahppá dahje lea oahppan olggobeale birrasiid gos dat dábálaččat lea anus beaivválašgiellan. (NOU 2010:7: s.25.)

Øzerk (2016) čilge ahte nuppigiela doaba lea oalle ođas. Dan leat geavahišgohtán easka sullii vihttalogi jagi dás ovdal. Dan ovdal eai sirren nuppigiela ja amasgiela doahpágiid. Ovdamearkka dihte gohčoduvvui jagi 1974 Minsttarplánas dárogielfága amasgiellan sámegielat mánáide. (Øzerk 2016: 24.) Monsen ja T. Randen (2017: 10-11) čilgeba ahte nuppigiela dábálaččat oahppá maŋŋá go vuosttašgiela lea oahppan. Nubbigiella maid ii dárbbáš leat lohkoortnega mielde dat *nubbi* giella maid oahppá, sáhtta vaikke leat *goalmmát* dahje *njealját* giella maid oahppá. Muhto nubbigiella lasihuvvo daid gielaide maid mánna jo hálddaša. Soai čilgeba fas ahte amasgiella lea dakkár giella mii dábálaččat oahpahuvvo formálalaččat, ovdamearkka dihte luohkalanjas. Oahppit álget oktanaga oahppat giela ja čuvvot seammá progresaivna, ovdamearkka dihte nu mo eanjalasoahpahus čađahuvvo Norgga skuvllain (Monsen & T. Randen 2017: 10–11.) Mánat geain sámegiella lea nubbin giellan, galggašedje beassat oahppat sámegiela nu árrat go vejolaš ja beassat dávjá sámástit vai buori giellamáhtu duddjojit (Helander 2016: 56).

1.4.3 Guovtte-/máŋggagielatvuohta

Vaikke vel oahppit Máhttoloktema mielde oassálastet vuosttaš- dahje nuppigiela ja vel goalmmátgiela sámegiela oahpahussii, de lea vel guovtte- ja máŋggagielatvuođa doahpágiid dehálaš čilget dasgo oahppoplána meroštallá ahte sámegielat oahppit galget šaddat guovttegielagin. Ovdamearkka dihte de lea okta ulbmil Máhttoloktemis, Sámegiella vuosttašgiellan oahppoplánas, ahte: “Oahpahus sámegielfágas ovttaš oahpahusain dárogielas addá ohppiide sin *guovttegielat* gelbbolašvuođa. Sámegiella ja dárogielfágain leat ollu oktasaš bealit, ja ohppiide geain lea guovttegielat oahpahus lea danne lunddolaš ahte lea lagas ovttašbarggu dien guovtti fága gaska” (Oahpahusdirektoráhtta 2006a: 1).

Norgga almmolaš čielggadeami lávdegoddi (NOU) čilge ahte son lea *guovttegielat* (dár. *tospråklig*), gii lea bajásšaddan guvttiin vuosttašgielain ja hálddaša goappašiid gielaide seammá bures, dahje son gii beaivválaččat geavaha guokte giela ja identifisere iežas goappašiid gielaide, vaikke vel giellamáhttu ii leat seammá nanus goappašat gillii. *Máŋggagielat* (dár. *flerspråklig*) lea fas son gii lea bajásšaddan guvttiin dahje eanet gielaiguin ja gii identifisere iežas dáid gielaide ja/dahje son gii identifisere iežas máŋgga gillii ja geavaha máŋga giela beaivválaččat, vaikke vel giellamáhttu ii leat seammá nanus buot gielain. (NOU 2010:7: s.25.) Monsen ja T. Randen (2017: 33) dadjaba ahte álkimus čilgehus máŋggagielatvuhtii, lea

ahte son lea mánggagielat gii geavaha eanet go ovttá giela beaivválaččat. Muhto dát definišuvdna ii čilge maidige dan birra man bures son máhtta gielaide, goas geavaha gielaide ja makkár guottut sus leat gillii.

Sámegielaat maiddái oahppagohtet unnimusat guokte giela jo rieggádeami dahje árramánávuođa rájes. Dat mielddisbuktá ahte diehtu ja beroštupmi máná gielalaš duogáži lea dárbu, jos galgá áddet su vuolggasaji ja maiddái su giellaovdánanvejolašvuođaid. Ovdamearkka dihte leat oahppit skuvllas geat bajásšaddet *lunddolaš guovttegielatvuođain* (dár. naturlig tospráklighet), mas oaivvilduvvo ahte mánná lea iežas bajásšaddanbirrasis beassan lunddolaččat oahppat goappašiid gielaide unnivuođa rájes. Muhto, leat maiddái mánát geat bajásšaddet *skuvlaguovttegielatvuođain* (dár. skoletospráklighet), mainna oaivvilduvvo ahte oahppit leat oahppan sámegiela skuvllas dahje mánáidgárddis. Sin guovttegielatmáhttu lea huksejuvvon mánáidgárddiid ja skuvlla giellaohpahusa, oahpponeavvuid ja birrasa bokte. (Øzker 2016: 98.) Muhtin ohppiin leage dilli nu, ahte áidna sámegielaarena lea skuvla gos beassá gullat, hállat ja čállit sámegiela (Outakoski 2015: 45). Aiddo dáid erenoamášvuođaid lea dehálaš oahpaheddjiin váldit vuhtii barggaddettiin sámegiela mánáiguin. Máná bajásšaddama giellabiras váikkuha dasa makkár gielladuogáš sus lea go álgá skuvlii, ja maiddái mo son ovdána skuvlla váccedettiin.

Øzker (2016: 66, 108) juohká gielalaš ovdáneami čuoovvovaš oassegálggaid:

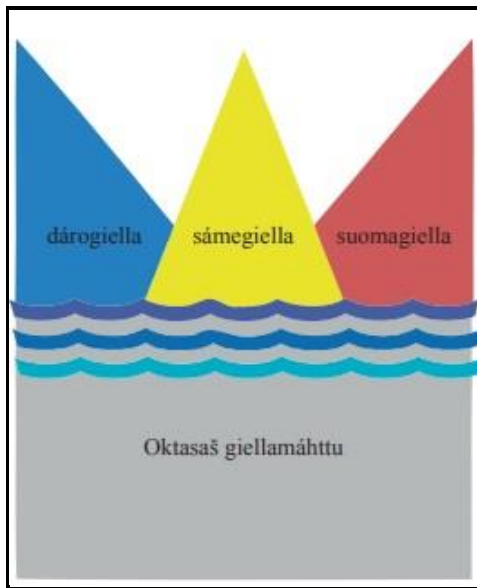
1. *Guldalit ja áddet* 2. *Áddehahti hállan* 3. *Lohkat ja áddet* 4. *Áddehahti čállin.*

Son čilge ahte dáid gielalaš oassegálggaid ovdáneami leaktu guhtet guimmiideaset ektui váikkuhit dasa ahte ovddida go mánná *symmetralaš guovttegielatvuođa* vai *asymmetralaš guovttegielatvuođa* (Øzker 2016: 107). Mánná geas lea *symmetralaš guovttegielatvuohta* duogáži go álgá skuvlii, ádde goappašat gielaide ja máhtta hállat goappašat gielaide, muhto ii soaitte vel lohkat dahje čállit goappáge gillii. Dádis oahppá maiddái lohkat ja čállit goappašat gillii. (Øzker 2016: 108–109.) *Asymmetralaš guovttegielatvuođas* leat eanet variánttat duogáži. Okta variánta sáhtta leat ahte mánná sihke ádde, hállá ja lohka vuosttašgillii, muhto ii máhte vel čállit dán gillii. Seammás maiddái ádde ja hállá nuppigiela, muhto ii loga dahje čále vel dán gillii. Eará variánta fas sáhtta leat nu ahte mánná hálddaša buot gielalaš oassegálggaid nuppigillii. Eatnigiela fas dušše ádde, muhto ii máhte ovdanbuktit iežas jurdagiid, dovdduid ja sávamušaid eatnigillii. Oahppi maid ii máhte lohkat ja čállit eatnigillii. Dát oahppi lea vásiheamen giellamolsuma. Eanáš adopterejuvvon mánát vásihit dákkár guovttegiela ovdáneami. Heajumus dássi *asymmetralaš guovttegielatvuođas*, lea jos mánná vásiha ahte ii goappáge gillii ovddit gielalaš oassegálggaid dohkálaččat. (Øzker 2016: 109–112.) Dakkár heajumus dássi *asymmetralaš guovttegielatdili* ja –ovdáneami gohčodivččen gielalaš sorbmin. Jos mánná ii goappáge gillii nagot áddet giela dohkálaččat, hállat áddehahti láhkai dahje lohkat nu ahte ádde ja čállit áddehahti láhkai, de lea mánná vásiheamen viehka heajos giellaovdánandili.

Imsen (2014) čujuha Vygotsky teorijii mii dadjá ahte guovttegielatvuohta lea ovdamunni. Son oaivvildii ahte eatnigiella ja nubbigiella váikkuhit nubbi nubbái. Go nuppigiella lea oahppamin, de geavaha áddejumi maid eatnigiella bokte lea huksen ja fievrrida nuppigillii. Nuppigillii fas sáhttá hukset ođđa áddejumi maid fas fievrrida ruovttoluotta eatnigillii. (Imsen 2014 (1984): 230.)

Guovttegielat dutki, Cummins, maddái fievrrida ja ovddida Vygotsky teorehtalaš jurddašemi guovttegielatvuođa birra. Cummins oaivvilda maddái ahte guovttegielaga giellamáhtut leat vuorrováikkukhusas. Muhto su oaivila mielde berre leat *additiiva guovttegielat* šaddanbiras eaktun vai nubbigiella galgá ovdánit ja sáhttit atnit ávkki vuosttašgielas (gč.kap. 1.4.4.). Cummins deattuha ahte sátneriggodat ja doabamáhttu, metalingvisttalaš áddejumi ja konteavsttahas giela geavaheapmi leat mearkkašahhti dehálaš bealit jos oahppi galgá lihkostuvvat skuvlavázzimiin. (Øzerk 2016: 174–175.) Dát bealit čájehuvvojit dehálažžan iežan dutkamušasge. Čilgen lagabui metalingvisttalaš áddejumi kapihttalas 2.1.1 ja konteavsttahas giela birra kapihttalas 2.3.6.

Cummins lea dovddus šaddan su *jiekŋabaldu-govvosiin* (eang. dual-iceberg) (Cummins & Swain 1986: 83). Dát jiekŋabaldu-govus lea ovdanbuktojuvvon mánggalágan sárgosiid hámiin jagiid mielde. (Gč. omd. Thurmann–Moe 2013; Øzerk 2016: 177; Monsen & T. Randen 2017: 35.) Dás čájehan ovttá variántta govvosis (govva 1) maid lean viežžan Helander (2016: 207) girjjis. Válljejin dán govvosa čájehit danin go dat lea heivehuvvon sámeigiella dili čilgemii, go sámegielagat ohppet dávjá eanet go guokte giela. Govvosa sáhttá čilget nu ahte olbmo gielain lea oktasaš vuođđu dahje “geađgejuolgi” mii lea “čázeoaivvi” vuolábealde. Dat lea máná gielaid ovdánahttima kognitiivvalaš, máhttui čadnon, doabalaš ja geavatlaš vuođđu. Čázeoaivvi bajábealde ihtet fas “jiekŋabaldut” mat govvidit máná guokte-, dahje máŋga giela. Dáid gielain leat sierralágan kodat dahje gielalaš gulahallanreaidut, muhto oktasaš vuođđu. (Helander 2016: 2017; Øzerk 2016: 177.) Sáhtášii maid dadjat ahte baldut mat leat oidnosis, leat gielaid oinnolaš bealit, ovdamearkka dihte jietnadeapmi, grammatihkka ja sánit. Geavatlaččat mearkkaša dát Cummins jiekŋabaldomodealla ahte dan gielalaš gealbba maid máná lea huksen eatnigillii, sáhttá fas fievrridit nuppi gillii. Vuodđojurdagat mat gullet lohkamii, čállimii ja alfabehta máhttimii sáhttet fievrriduvvot ovttá gielas nubbái. Seamma láhkai sáhttá muhtin muđui fievrridit doabamáhtu, gulahallanmáhtu, ja maddái osiid sihke morfologalaš ja syntávssalaš máhtus. (Monsen & Tveit Randen 2017: 34.) Váldojurdda dáinna jiekŋabaldogovvosiin orru leamen ahte jos gielladiđolašvuohta iežas eatnigiella lea nanus, de lea vejolaš ovddidit iežas jurdagiid ja oaiviliid makkár gillii ihkinassii. (Thurmann–Moe 2013: 81–82.)

Govva 1. "Gielaide olgguldas erohusat ja daid oktasaš bealit." Vižžon (Helander 2016: 207).

1.4.4 Doaibmi guovttegielatvuohhta

Eará ulbmil Máhttolohtemis, lea ahte oahppit galget šaddat *doaibmi guovttegielat* go gerget 10 jagi vuodđoskuvlla. Dárogiela oahppoplánas, geain lea sámegiella vuosttašgiellan, ulbmiliin, čuožžu ahte: "Dárogielfága galgá ovttas sámegielain reidet vuoddu ohppiid doaibmi guovttegielalašvuoda ovdánahttimii ja addit ohppiide máhtu ja ipmárdusa dain servodagain maidda ieža gullet" (Oahpahusdirektoráhtta 2013b: 2).

Dannemark (2011: 51) čujuhage dasa man dehálaš lea oahpahas buohtastahttit sámegiela ja dárogiela. Dát sáhtta boktit mánáid giellaoahppanberoštumi ja -movtta. Dasa lassin addá gielaide buohtastahttin maiddá áddejumi gillii ja giela doibmii. Helander (2016: 60) buktá ovdamearkka das mo dárogiela sáhtta váikkuhit sámegillii, go muhtimin sáhtta gullostit ahte gii nu áigu "*bálkestit suohpana*". Dárogilli lea dábálaš dadjat "*å kaste lasso*". Muhto jos gal bálkestat suohpana, de it beasa šat njoarostit. Eará dajahus mii lea dábálaš dárogilli dadjat lea: "*Tøm ut vannet!*" Sámegillii láve diet dajahus gullot daddjomin dán láhkai: "*Leike olggos čázi!*". Sámegillii sáhtašii de tulkot ahte ferte mannat olggobeallái stobu leiket čázi, dahje glássaráigge olggos leiket, ii leat doarvái váskii leiket. Sámegillii livčče doarvái dadjat "*Leike čázi!*" Dákkár ovdamearkkaiguin sáhttet olu buori ságastallamat čuožžilit luohkalanjas.

Maid dasto mearkkaša *doaibmi guovttegielatvuohhta* (dár. funksjonell tospråklighet)? Helander guorahallá "*Sámi dieđalaš áigečállagis 2/2012*" doaibmi guovttegielatvuoda dajahusa. Son čilge doaibmi guovttegielat ulbmil lea, ahte sihke eatnigiela dássi ja riikka váldogiela dássi galgá huksejuvvot nu ahte

joksá doaibmi njálmálaš ja čálalaš gelbbolašvuoda (Helander 2012: 58). Dát mielddisbukta maiddá ahte “oahpahuš mii vuodđuduvvo doaibmi guovttegielatvuhtii lea earálágan go ovttagielat oahpahuš”. Oahppit galget olahit guovttegielatvuoda diđolašvuoda, ja dat mearkkaša ahte fertejit máhttit ávkki atnit goappáge gielas oahpadettiin nuppi giela. (Helander 2016: 224.) Øzerk (2016: 20) čilge doaibmi guovttegielagin sin geat birgehallet seammá bures guovtti sierralágan giellabirrasiin. Skuvlla oktavuodas mearkkaša ahte oahppit galget sáhttit gulahallat goappašat gielain dárbuid mielde, sihke njálmálaččat ja čálalaččat. Maiddá galget birgehallet gielalaččat bearrašiin, muđui lagašbirrasis ja maiddá stuorraservodagas. Sii galget máhttit goappašat gielaid nu bures ahte vásihit guovttegielatvuoda positiivvalažžan, ja dien láhkai ovddidit ilu ja oadjebasvuoda gielaid geavahit. (Øzerk 2016: 92–93.)

Dutkanskuvlla dilli lea nu ahte stuorra oasis ohppiin lea dárogiella ruovttugiellan, ja danin dat giella maid eanáš geavahit olggobeale skuvlla. Seammás lea dárogiella maiddá riikka váldogiella mii dieđusge oidno ja gullo olu eanet go sámeigiella árgabeaivvis. Dát mielddisbukta ahte dárogiella lea jo “vuoittu bealde” go oahppit álget skuvlii. Dát buktá dávjá fuolastuvvama ja hástalusaid skuvlla bargiide. Mo galget oahpaheaddjit nákcet lámčit skuvlla árgabeaivvi ja giellaoahpahuš nu beaktilit ahte ohppiid sámeigielmáhttu jovssašii dárogiela dási. Áinnas goit dan muddui ahte oahppit dovdet iežaset oadjebassan geavahit sámeigiela go lea dárbu, ja buorebut vel jos iešdántus válljejit hállat sámeigiela maiddá dalle go ii livččege dárbu. Seammá skuvllas leat maiddá mánát geat ohppet sihke sáme- ja dárogiela oktanaga, riegeamei rájes, nubbi váhnen lea sámeigielat ja nubbi fas dárogielat. Dáid mánáin lea guovttegielatvuodta vuosttašgiellan, dahje maiddá gohčoduvvon *simultána/parallealla guovttegielatvuodta*. (Gč. Iversen Kulbrandstad 2003: 145; Øzerk 2016: 99–100.) Dasa lassin leat mánát geain sámeigiella lea ruovttugiella, goappašat váhneamat leat sámeigielagat, ja danin lea sámeigiella sin nannoseamos giella. Unna oasážiš ohppiin sáhtta maiddá lassin eará giella go sáme-/dárogiella, mii lea fas sin eatnigiella.

Helander (2016: 218) divvuge gažaldaga ahte: “Leago riehta buohtastahttit ja čilget guovttegielagiid giellamáhtu ovttagielagiid giellamáhtuin ja giellageavahemiin?” Dákkár vuordámušat orrot leamen sáme- ja dárogiel oahppoplána ulbmiliid mielde, go oahppi galgá sáhttit joksat nu alla metalingvisttalaš giellamáhtu dási ahte hálddaša jorgalangelbbolašvuoda vuodđomáhtu. Okta Máhttoloktema ulbmil sámeigiela vuosttašgiela fágas, 7. jahkeceahki maŋnel, čálalaš gulahallama vuolde, leage: “máhttit jorgalit álkis teavsttaid sámeigielas dárogielli” (Oahpahušdirektoráhtta 2013a: 8).

Jurddašalan ahte jos galgá olahit *doaibmi guovttegielatvuoda*, de ferte álgovvorus seailuhit sámeigiela, seammás go oahppit ohppet ja ovdánahttet dárogielaset. Dása dárbbasuvo Øzerk (2016: 37) mielde *additiiva guovttegielatstrategiija*. Additiiva guovttegielatvuodta mearkkaša ahte máná nubbigiella dahje

amasgiella laktojuvvo máná vuosttašgillii nu ahte vuosttašgiela ovdáneapmi ii hehttejuvvo. Dát sáhtta maiddá gohčoduvvot *suksessiiva guovttegielatvuohtan*. (Øzerk 2016: 102–103.) Muhto leat mánga beali mat galget sajis jos additiiva guovttegielatvuohta galgá ovddiduvvot máná eallimis. Lea erenoamáš dehálaš árvvusatnit goappašat (buot) gielaide maid máná hálldaša. Øzerk (2016: 103–104) namuha logi eavttu mat berrejit sajis vehádatgielagiid additiiva guovttegielatvuođa lihkostuvvamii. Sáme giela ovdáneamis fertejit earet eará dalle bearaš, biras ja stuorraservodat leat posiitiiva ja doarjut guovttegielat ovdáneami. Eaige sáhte leat negatiiva doaladumit máná vuosttašgillii. Lea maiddá dehálaš ahte vuosttašgiela ovddideapmi ja oahppan ii jurddašuvvo gilvaledjinn dahje hehttehussan nuppigillii. Maiddá dárbbášuvvojit buorit giellaovdagovat, sáme gielat skihpárat ja muđui posiitiiva doaladumit máná guovttegielatvuhtii jos additiiva guovttegielatvuohta galggašii ollašuvvat. Makkár guovttegielatoahppama variánta dal jo leačča oahppis duogážis go boahtá skuvllii, de lea skuvllas goit geatnegasvuohta váldit su vuostá, atnit árvvus su gielladuogáža ja láchit oahppandili nu ahte oahppi ovdána iežas gielladási mielde.

1.5 Sáme gieloahpahusa dutkamušat

Bargadettiin dáinna masteriin, de lean giddden fuomášumi muhtin Sámi birrašis dahkon árvvoštallamiidda ja dutkamušaide, mat guoskkahit skuvllaid giellaoahpahusa ja oahppi giellaoahppama. Oainnán ahte Sámi máilmmis áinnas ain lea dárbu dutkamušaide oahpahussii guoski fáttáin. Namuhan goit dás muhtin dutkamušaid mat leamaš munnje ávkin hukset duogášdieđuid iežan dutkamuššii.

Høier (2007) lea dutkan guovttegielat ohppiid lohangelbbolašvuođa (sáme-/dárogielat ohppiid). Son lea buohtastahtán ohppiid lohangelbbolašvuođa dán guovtti gillii. Høier dutkkus lea mearkkašastii iežan dutkamuššiiige, danin go doppe ihtet bealit mat maiddá gusket iežan oahpaheaddji árgabeivái. Su dutkosisge, seammá go mu masterdutkanušas, lea sáhka das ahte ohppiid dárogiela máhttu lea buoret go sáme giela máhttu, ja mo dat fas váikkuha oahppi lohkanmáhttui ja dan ovdáneapmái. Høier dutkkus bovttii vuorjašumi das ahte stuorra oassi ohppiin geat serve dutkamuššii eai lean lahkage joksamin oahppoplána ulbmila dan ektui ahte sihke sáme giella ja dárogiella galget sáhttit leat beaktilis reaiddut ođđa máhtu huksemis. (Høier 2007: 232.)

Keskitalo lea fas jagis 2010 iežas nákkosgirjedutkanušas buktán ovdan davvisáme gielat álgoahpahusa gielalaš iešvuođaid, ja eandalii álgoahpahusa (1.-2. luohkaid) iešvuođaid. Ulbmil su bargguin leamaš lasihit dieđuid sámi oahpahusa birra, áddet dan ja dien láchkai iskat čájehit geainnu sámi álbmoga skuvlejumái. Keskitalo oaivvilda ahte Norgga bealde gielddain orru váilumin giellapolitihkka mii suodjala sáme giela (Keskitalo & Määttä 2011: 75). Sáme gieloahpahusa deattuheapmi lea maid dehálaš danin go

sámegiella lea muđui rašis dilis, ja dárbbáša eanet doarjaga. Keskitalo maiddái deattuha dan ahte: “Máná sámegiela dássi ii galgga hehttet máná oassálastimis sámegielat oahpahussii” (Keskitalo & Määttä 2011: 89). Aiddo dát deattuhuvvoge maiddái iežan masterčállošis. Lea baicce skuvlla ja oahpaheaddji gii ferte heivehit iežas bargovugiid oahppi sámegiela dássái.

Eará dutkamuš mii maiddái lea boktán mu sáhkkii vuođa dutkanproseassas, lea Outakoski (2015) dutkamuš davvisámegielat čálamáhtu dili, eavttuid ja hástalusaid 9- ja 12- jahkásaš sámegiellohppiid gaskkas Suoma, Norgga ja Ruota Sámis. Bohtosat dán guorahallamis čájehit ahte giellaideologalaš oainnut sihke skuvllas ja indiviidaid gaskkas váldet vuolggasadjin ahte sámegiella lea váttis giella, maiddái go galgá oahppat dan čállit. Dihttojit negatiiva doaladumit sámegiela čálamáhttui sihke skuvllas ja ruovttus, ja sámegiella áddejuvvo giellan maid lea deháleappot máhttit hállat go čállit. Muđui čájeha guorahallan ahte dássedettolaš guovttegielat čálamáhttui ja buori sámegielat čálamáhttui váikkuhit skuvlla ja ruovttuid gaskasaš gulahallan, astoáiggi čálamáhtolaš konteavsttat ja ovttaskas olbmo iešgovva. Guorahallan čájeha gal ahte muhtin sajiin Sámis lea guovttegielat čálamáhtu jotkkolašvuolta buoret dássedeattus go eará guovlluin. Muhto dađe bahát de čájehit logut su dutkamušas ahte sullii goalmát oassi ohppiin geat ledje mielde iskosis, “eai leat lahkage sáhttime juksat sámegielat čálamáhtu iige dan dihte dássedettolaš guovttegielat čálamáhtuge...” (Outakoski 2015: 53). Čálán earet eará gielalaš rámmaid kapihttalis 2.5 “guovttegielat čálamáhtu jotkkolašvuolta skálaid” birra maid Outakoski (2015: 35) ovdanbuktá iežas dutkosis.

Oainnán dehálažžan maiddái namuhit Rasmussen (2013) nákkosgirjji “Go ealáska, de lea váttis dápmat”. Dán nákkosgirjjiis dutká son makrodási (stáhta- ja riikkaidgaskasaš orgánaid) gielladili váikkuhusa mikrodássi (ovttaskas olbmui, bearrašii/sohkii ja skuvlaluohkkái). Son dutká dan mo politihka váikkuha olbmuid giellaválljemiidda ja mánáid sámegiela očcodeapmái. Vaikke dát dutkamuš ii njuolga dutkka giellaoahpaha ja giellaoahppama, de anán oahpásmuvvama dán nákkosgirjái hui dehálažžan iežan dutkanprosessii. Son čilge nákkosgirjijistis makkár rámmaeavttut leat hui dehálaččat ja berrejit leat sajis jos mánáid giellamáhttu galgá seailut ja ovdánit. Su dutkan čájeha ahte giellamolsun lea measta bisánan ja muhtin muddui jorgalan dutkanguovllus. Makrodási ođđa lágat ja njuolggadusat leamaš mielde loktemin sápmelaččaid ja sámegiela stáhtusa. Dát njuolggadusat ja lágat leat fas čuvvon mesodássi, gielddaide, geat leat ferten ovddidišgoahtit sámegiela buorebut go ovdal. Dat lea fas váikkuhan mikrodási gielladillái. Olbmuid doaladumit sámegillii leat rievdan buoret guvlui ja giellavierut leat nuppástuvvan dan dáfus ahte ovttaskas olbmot geavahit sámegiela eanebut ja eatnašat dutkanguovllus válljejit sirdit sámegiela mánáidasaset. (Rasmussen 2013: 259–260.)

Helander (2003) lea árvoštallan 10-jagi vuodđoskuvlla sámi oahppoplánaid davvisámegiela, sámegiela vuosttašgiellan, álgooahpahusa lohkan- ja čállinoasi. Vaikke vel guorahallan lea dahkkon dalle go 1997 10-jagi oahppoplána lei doaimmas, ja dan maŋná lea Máhttolokten leamaš doaimmas, de oainnán dán guorahallama ain áigeguovdil. Álgooahpahas lea lohkan- ja čállinoahpahas álohii guovddášdoaimma makkár plána dal jo ihkinassii váldo atnui. Vuolggasadji sámegiela diliin ii goittotge leat hirbmadit rievdan 2003 maŋná. Helander evaluerenbargu čájeha ahte sámegiela dili lea rašis dilis, danin go guovttegielat dilis sámegiella álkít vuottáhallá dárogillii. Iige son oainne dili buorránit “ovdal go sámegielaš šaddá lunddolaš geavahit sámegiela buot čálalaš oktavuodain.” (Helander 2003: 105.) Son oaidná gielladili gierdun bohtosiid ja váikkuhusaid ektui, go skuvlla gielladilli váikkuha servodahkii ja servodaga gielladilli fas váikkuha skuvlii. Son buohtastahtá dán sámegiela čállingiela nannemiin. Son gii lohka ja čállá olu sámegillii, maiddá dađis šaddá čeahpit ja čeahpit, ja geavahišgohtá sámegiela eanet. Helander deattuha maiddá skuvlla ja álgooahpahusa erenoamáš ovddasvástádusa čállingiela ovddidanbarggus, duddjot buori oahppo- ja hárhállanbirrasa (Helander 2003: 105.) Lean buriid rávvagiid lohka ja čállima ektui viežžan su árvoštallamis maid namuhan iežan masterbarggus.

Loahpas háliidan vel namuhit ovttá stuorábuš “Sámegiela álgooahpahas”-prošeavtta mii lei jođus álgo 2000 logus. Myrvoll (2005) lea evalueren dán prošeavtta. Oasseváldit prošeavttas ledje oahpaheaddjit geain 2000 čavčča ledje 1. luohka oahppit geat ožžo lohkanohpahusa sámegiela Sámi giellalága hálddašanguovllu vuodđoskuvllain. Sii ledje mielde gitta 5. luohka lohppii. (Myrvoll 2005: 6.) Prošeavtta bajimus ulbmil lei: “...gávdnat lohkanvugiid ja lohkanmetodihka mii buoremusat heive ohppiide geain lea sámegiella vuosttašgiellan ja ožžot vuodđolohkanohpu sámegillii.” Prošeakta lei nu gohčoduvvon DoB-prošeakta (Dutkan- ja ovdánahttinbargu), go dan olis ráhkaduvvojedje sihke pedagogalaš kártenávdnasat, oahpponeavvut ja oahpaheaddjebagadusat. (Myrvoll 2005: 11.) Earet eará leat “Hoahkat ja stoahkat” (Wirkola & Baal 2003) ja Ávkin ja hávskin” (Baal & Wirkola 2007) rávagihippagat dahkkon dán namuhuvvon álgooahpahasprošeavtta boadusin. Iežan bealis ferten dadjat ahte dát rávagihippagat leamaš erenoamáš ávkkálaččat munnje go lean bargan sámegiela álgooahpahasain vássán jagiin. Lean olu buriid rávvagiid ja bargovugiid gávdnan dáid gihppagiin. Muhtin dáid girjiid oahpahasii guoski rávvagiid buvttán ovdan dán masterčálloš. Dasa lassin lean munge ovttá láhkai beassan oassálastit ovttá dán prošeavtta “buktagii”, go jagi 2007 čavčča serven oassin iežan oahpaheaddjeoahpus “Vuodđo- lohkan-, čállin- ja matematihkkaoahpahasii” Sámi allaskuvllas. Dát oahppu, mii oaniduvvon namahasain gohčoduvvo VLČM, álggahuvvui dán álgooahpahas prošeavtta geažil. (Myrvoll 2005: 49.) Oppalaččat orru dát prošeakta bures lihkestuvvan, go oasseváldit oaivvilledje prošeavtta bures lihkestuvvan gávdnat lohkanmetodaid sámegiela ohppiide, ja eanáš váhnematge ledje duhtavaččat ja oaivvilledje mánáideaset ovdánan gielalaččat buorebut go sin oappát ja vielljat. (Myrvoll 2005: 47, 49.)

2 GIELA OAHPPAN – TEOREHTALAŠ DUOGÁŠ

2.1 Lahkoneamit gillii

Dán oasis geahčadan mii giellamáhttu oppalohkáii lea, ja osiid mat váikkuhit giela oahppamii, sihke čielga lingvisttalaš lahkoneapmi gillii ja sociolingvisttalaš lahkoneapmi gillii. Geahččalan seammás váldit vuhtii guovttegielat perspektiivva dáid lahkoneamiin. Geahčadan maiddái erenoamážit dan dieđateorehtalaš “geainnu” (dár. vitenskapsteoretisk retning) mii gohčoduvvo konstruktivismán, danin go dat leamaš hui dehálaš oahppanteoriijaide. (Imsen 2014 (1984): 35, 145.) Konstruktivisma suorran mángga guvlui, muhto mun čiekŋudan dás sosiála konstruktivismii, mii lea dehálaš oahppama olis. Dan oktavuodas čalmmustahtán muhtin dovddus teoretihkkáriid ja pedagogaid oainnuid mat leat dovddusin dahkkojuvvo áiggiid čađa.

2.1.1 Lingvisttalaš ja sociolingvisttalaš lahkoneapmi

Øzerk (2016: 70) oaiivilda ahte giela oahppan dáhpáhuvvá dábálaččat guovtti láchkai, lingvisttalaš lahkoneamiin ja sociolingvisttalaš lahkoneamiin. Buhtes lingvisttalaš lahkoneamis deattuhuvvojit giellastema ja giellageavaheami njuolggadusat (grammatihkka) nu mo sátnemáhttu, fonologiiija, morfologiiija ja semantihkka. Olu psykologalaš, pedagogalaš- ja erenoamášpedagogalaš teasttat mat isket mánáid giellaovdáneami leat vuodđuduvvon čielga lingvisttalaš lahkoneapmái. Bohtosiid giela iešguđet osiid máhtolašvuodas lávejit gohčodit *lingvisttalaš gealbun* dahje *grammatihkalaš gealbun*. (Øzerk 2016: 70–71, 74; Monsen & T. Randen 2017: 18.) Dákkár kvantitatiivvalaš giellateasttaid bohtosiid buohtastahttin guovttegielagiid ja ovttagielagiid gaskkas, leat buvttadan čuovvovaš guovttegielatvuodá variánttaid: a) *Bures ovdánan guovttegielatvuodta*, b) *Eatnigielatdominánta guovttegielatvuodta*, c) *Nuppigielatdominánta guovttegielatvuodta* ja d) *Váilevaš guovttegielatvuodta*. (Øzerk 2016: 74–79.)

Sociolingvisttalaš lahkoneapmi gillii lea fas beroštuvvan iskat mo giella lea geavahusas ja giellaovdáneapmi sosiála ja kultuvrralaš fenomenan. Ovdamearkka dihte sáhtá guovttegielat perspektiivvas smiehttat dan mo geavaha iežas guokte giela, man bures hálddaša daid iešguđet gielladiliid, mo geavaha iežas giela/-id ja goas dahje manin geavaha iežas giela/-id. (Øzerk 2016: 72, 89.) Rasmussen namuha iežas nákkosgirjjis ahte giellasosiologiijii gullet earret eará guovtte- ja mánggagielatvuodta ja giellamolsun- ja giellamolsuma jorgalahttin. (Rasmussen 2013: 13.)

Imsen (2014 (1984): 220) deattuha, ahte lea dehálaš váldit osiid mánngga teoriijas jos galgá lihkestuvvat oahpahusain. Ii leat ávki vuodđun váldit dušše ovtta teoriija ja luohttit dasa ollásit. Nu gártat skuvllasge bargat, go galgat láchčit giellaoahpahusa buoremus lági mielde. Fertet váldit vuhtii sihke čielga lingvisttalaš beliid, muhto maiddá sosiolingvisttalaš beliid. Oahpahusas gártá erenoamážit bargat gielladiđolašvuodain (gč. kap. 2.3), eará sániiguin daddjon, *metalingvisttalaš áddejumiin*. Dat sisttisoallá mo olmmoš ádde giela hámi, ráhkadusa ja dan doaimma (Helander 2016: 36). Muhto, ferte maiddá muittus atnit ahte giela oahppan ii dáhpuhuvva oktonas dilis, baicce sosiála dilis. Oahppit leat skuvllas fárrolagaid oahppamin giela, stoahkama ja ovtastallama bokte. Danin lea dehálaš áddet maiddá sosiolingvisttalaš lahkoneami gillii.

2.1.2 Konstruktivisttalaš oaidnu

Konstruktivisma lea muhtin dieđateorehtalaš geaidnu man vuolggasadi lea ahte olmmoš lea buot diehtaga hábmejeaddji. Psykologijias lea konstruktivisma leamaš erenoamáš dehálaš oahppanteoriijaide. Konstruktivisttalaš jurddašemi mielde dáhpuhuvvá oahppan nu ahte olmmoš ferte ieš ražastit intellektuálalaččat ahte sáhttit hábmet iežas diehtomáilmmi. Mii eat oahpa das ahte earát fievriddit gárvves dieđu ja máhtu midjiide. Dát oaidnu leamaš vuodđun *doaimbavuđot* (dár. aktivitetsorientert) pedagogihkkii luohkalanjas. (Imsen 2014 (1984): 35.) Dát mearkkaša ahte oahpaheaddji ii sáhte leiket oahpu ohppiid oaivái, oahppi ferte baicce ieš leat sáhkii ja mielas oahppat ođđa áššiid. Giellaoahpahas ferte dalle oahpaheaddji máhttit láchčit oahpahusa nu ahte dat boktá oahppi sáhkkiivuoda oahppat. Oahppis ferte leat mokta oahppat ođđa áššiid jos oahpahus galgá lihkestuvvat, maiddá giellaoahpahas.

Dovddus amerihkálaš psykologa, Jerome Bruner, daddjo leat pedagoga psykologaid gaskkas. Son beroštii das mo kognitiivvalaš proseassat ja kultuvra leat vuorrováikkuhusas, mo kultuvra hábme olbmuid ja mo fas olbmot hábmejtit kultuvrra. Giella lea dehálaš oassi kultuvrras, ja Bruner lei olles su bargoeallimaáigge beroštuvvan giela mearkkašumis ja mo giella ja jurddašepmi váikkuheaba nubbi nubbái. Son oinnii giela dehálaš oassin oahppamis ja jurddašemis. Bruner oaivvildii ahte ođđa dieđu ferte dárkilit giedahallat vai heive ovddeš máhttui. (Imsen 2014 (1984): 169.) Dien láchkai sáhttá maiddá smiehttat giellaoahpahusa, ja ovdamearkka dihte ođđa sániid ja doahpágiid oahppama. Oahppi árvoštallá ođđa sániid ja daid čilgehusaid ja smiehttá heive go dat juoga masa nu maid son jo ovddežis diehtá, ležžet dal dárogillii vai sámegeillii. Soaitá ahte son jo diehtá sáni sisdoalu nuppi gillii, ja dalle ii dárbbáš bidjat muitui eará go sáni dan ođđa gillii, doaba gal lea jo dalle sajis. Dán oktavuodas sáhtašii jurddašit vaikke Cummins jiekŋavárre-modealla hypotesa, ahte goappašat gielain maid lea oahppamin, lea oktasaš “geađgejuolgi” vuodđun,

vaikke gielat muđui leat goappatláganat ja ovdánit sierralágan kodan dahje gulahallanreaidun. (Øzerk 2016: 177.)

2.1.3 Sosiokultuvrralaš oaidnu

Sosiokultuvrralaš teorijas lea vuolggasadji konstruktivismmas. Sosiokultuvrralaš teorijas lea guovddáš sadji ođđaset pedagogalaš psykologijas danin go dat deattuha sosiála ovtastallamiid ja giellageavaheami oahppama- ja ovdánanproseassas. (Imsen 2014 (1984): 46–47.) Dovddus ruošša psykologa, Lev Vygotsky (1896-1934), teorija sáhtta gohčodit sosiokultuvrralaš teorijan. Háliidan su čalmmustahttit dán oktavuodas, danin go giella lea guovddášis su teorijas. Son oaivvildii ahte olmmošlaš ovdáneapmi dáhpáhuvvá dan birrasis gos mánná bajásšaddá. Mánná ii sáhte leat passiiva go lea giella oahppamin. Máná giella ovdána earáiguin ovtastallamiin. (Postholm & Moen 2018 (2009): 21.) Vygotsky oaidnu lea ahte intellektuála ovdáneapmi dáhpáhuvvá giella vuodul, ja giella ovdáneapmi dáhpáhuvvá sosiála birrasiin. Nuppiin sániin sáhtta dadjat ahte giella lea eaktun intellektuála ovdáneamis ja mearrida loahpa loahpas maiddá mo olmmoš jurddaša ja oaidná máilmmi. Giella lea min oktasaš reaidu mainna oaidnit ja áddet máilmmi. (Imsen 2014 (1984): 189–190, 199.) Vygotsky beroštuvai maiddá máná guovttegielat ovdáneamis, ja mo vuosttašgiella ja nuppigiella gaskavuohtha váikkuheaba nubbi nubbái (Øzerk 2016: 166).

Skuvllas oahppan dáhpáhuvváge sosiála birrasis. Oahppi ii leat okto oahppamin giella, son galgá earáiguin ovtastallamiin ja gulahallamiin geavahit ja ovdánahttit iežas gielalaš dáidduid. Vygotsky oaivvilda maiddá ahte doabaovdáneapmi mearrida čielgasit mo máná giella ovdána, danin go doabaovdáneapmi lea aktiivvalaš oassi intellektuála proseassain mat dáhpáhuvvat kommunikašuvnna, áddejumi ja čuolbmačoavdimma bokte. Lea dárbu geavahit sániid go galgá čuolmmaid čoavdit, ja dat mielddisbuktá ahte ovddida ođđa doahpagiid. (Øzerk 1996: 101–102.)

Lea čielggas ahte sis geat leat máná birrasis beaivválaččat, earet eará ruovttuin, mánáidgárddiin, skuvllain ja astoáiggis, lea olu dadjamuš das mo mánná ovdána gielalaččat ja intellektuálalaččat. Oahpaheaddjit ja skuvllabargit leat stuorra oassin máná árgabeaivvis, ja leat mielde hábmemin mo mánná bohtá dovdat ja oaidnit máilmmi, ja makkár saji gávdná servodagas. Min välljejumit oahpahusa olis sáhttet leat mielde váikkuheamen oahppi boahttevaš dili ja leat mielde guorramin su giellabálgá.

2.2 Giellamáhttu

Leat mánggalágan jurdagat mat bohciidit go smiehttagoađán giela oahppama birra. Mii bat lea giellamáhttu? Goas olmmoš máhtta muhtin giela? Lea go doarvá ahte olmmoš ádde giela, vai ferte go maddái máhttit sihke hállat ja čállit ovttá giela ovdalgo sáhtta dadjat ahte máhtta dan? Deháleabbo ášši vel munnje gii barggan oahpaheaddjin, lea diehtit mii sáhtta váikkuhit giellamáhttu ja dan očcodeapmái. Čilgen dás oppalaččat álggos giellamáhttu doahpaga mearkkašumi ja čuovvovaš kapihttalas fas gielladiđolašvuoda doahpaga sisdoalu.

Giellamáhttu sáhtta juohkit golmma váldoassái; *giela hápmebealli*, *giela sisdoallo-* *dahje mearkkašumi bealli* ja *giela geavahusa bealli*. Gielladidáktalaš oktavuodain čilgejuvvo ohppiid giellamáhttu dávjá dáid beliid vuodul. Giela hápmebealli sáhtta fas juohkit čuovvovaš osiide: *fonologijja*, *morfologijja*, *syntákssa ja teaksta*, mat čilgejit giela ráhkadusa unnimus osiin viidámus oassái (*fonema – morfema – gihppu – cealkka – teaksta*). Giela sisdoalu- dahje mearkkašumi bealli sáhtta gohčodit *semantihkkan*, mii guoská giela váldodoibmii, gulahallamii. (Helander 2016: 23, 34, 220; Monsen & T. Randen 2017: 19–23.) Giela geavahusa bealli sáhtta fas gohčodit *pragmatihkkan*. Dat mearkkaša mo giela geavaha ja tulko birrasa ovttasdoaimmamiin, makkár sániid ja dadjanvugiid vällje ja maid háliida olahit giela geavahemiin. (Helander 2016: 219; Monsen & T. Randen 2017: 22.) Čilgen gielladiđolašvuoda kapihttalas 2.3 vel lagabui dáid giellamáhttu guoski beliid.

Øzker (2016: 66–68) juohká fas giellamáhttu gielalaš oassegálggaide maid sáhtta kategoriseret iešguđet láhkai. Son dadjá ahte dábaláččat juhkojuvvo giella čuovvovaš oassegálggaide: *guldalit*, *hállat*, *lohkat ja čállit*. Muhto son oaivvilda ahte dát juohku ii leat doarvá dárkil, danin go das váilu giela *ádden* oassi, mii lea erenoamáš dehálaš reaidu kommunikašuvnnas. Son gohčoda *guldalit ja áddet* ja *lohkat ja áddet* reseptiiva (impressiivva) oassegálgan giela áddemis, ja nuppe dáfus fas *áddehahti hállan* ja *áddehahti čállin* fas produktiiva (ekspressiiva) oassegálgan gielas. Helander (2016: 50) geavaha dáid seammá doahpágiid čilget giellamáhttu, muhto lasiha vel ahte “dát giellamáhttodásit gohčoduvvojit maddái passiiva ja aktiiva giellamáhttu”. Øzker (2016: 66–67) fas juohká dan njeallje namuhuvvon oassegálgga syntávssalaš, semánttalaš, fonehtalaš ja leksikálalaš osiide. Son lasiha vel ahte giellamáhttu ságaškuššamis gullá maddái vuhtiiváldit daid iešguđetlágan giellaarenaid gos giella geavahuvvo. Earet eará almmolaš arenain, kultuvrralaš arenain, bearraša- ja skihpáriid gaskkas ja skuvllain/mánáidgárddiin. Øzker (2016: 67–69) dadjá ahte buot dát namuhuvvon oasit váikkuhit olbmo giellamáhttu. Lea dan duohken makkár duogášdieđut olbmos leat iešguđetlágan áššiide, mat váikkuhit su giellamáhttu ja sátneriggodahkii.

Ohppiid ektui maid sáhtttá smiehttat nu ahte juohkehaččas lea su duogáš ja oahppannávccat mat váikkuhit su giellamáhttui. Muhtimat ohppet jođánit lohkat, earát dárbbasit eanet áiggi dasa. Muhtimat fáhtejit čállinvuohkenjuolggadusaid álkit, earát fas fertejit guhká bargat ovdal go dát bealli lea sajis. Maiddái sátneriggodat iešguđet fágasurggiid ektui sáhtttá rievddadallat. Ovdamearkka dihte sáhtttá muhtin ohppiin hui nana sátneriggodat boazodoalu, návetdoalu dahje guollebivddu ektui, danin go gullet dakkár birrasii ja leat beassan oahppat ja gullat sániid ja dajahusaid mat gullet dáid iešguđet ealáhusaide. Earáide fas sáhttet boazodollui, návetdollui dahje bivdui gullevaš áššit ja doahpagat áibbas apmasat danin go ii leat gullevašvuolta daid ealáhusaide. Dalle ferte skuvlla oahpahusa oktavuodas iskat nannet dáid ohppiid giellamáhtu dáid iešguđet fágasurggiid ektui.

Giellamáhttu ovddiduvvo ja nannejuvvo mángga láhkai. Skuvlla doaibma lea erenoamážit nannet ohppiid njálmmálaš ja čálalaš giellamáhtu. Geavatlaš giellamáhtu nannen skuvllas dáhpáhuvvá iešguđetlágan doaimmaid bokte. Earet eará ságastallamiid, divaštallamiid, guorahallamiid, jearahallamiid ja iešguđetlágan bargguid ovdanbuktima bokte, erenoamážit lohkama ja čállima bokte. (Helander 2016: 21.)

2.3 Gielladiđolašvuolta

2.3.1 Gielladiđolašvuolta doaba

Jaggiid mielde go lean sihke oahpu váldán ja bargan oahpaheaddjin, de lean oaidnán ahte *gielladiđolašvuolta/gielalaš diđolašvuolta* (dár. språklig bevissthet) doaba dávjá ihtá fágagirjiin, logaldallamiin ja oahpahusa plánemis. Ovdamearkka dihte dadjaba Traavik ja Rosvold (2008: 52) ahte jos mánát galget čoavdit čállingiela koda ja oahppat lohkat ja čállit, ja ovddidit dán gealbbu, de lea gielladiđolašvuolta eaktun dasa. Dát diehtu lea hui čalbmáičuohcci oahpaheaddjái gii beaivválaččat bargá lohkan- ja čállinoahpahusain. Mii han ángirit viggat bargat dan ovdii ahte oahppi galgá oahppat lohkat ja čállit, álggos čoavdit lohkan- ja čállinmáhttu ovdánivčče dohkálaččat. Ii mihkkige leat nu somá go oaidnit ahte oahppi čoavdá lohkan- ja ahte son ieš fuomáša ahte: “Mun han máhtan lohkat!”.

Mii dat lea dalle dat *gielladiđolašvuolta*, mii lea nu dehálaš oahppi lohkan- ja čállingelbui? Lean logadan iešguđetlágan girjiid, ja oaidnán ahte dát lea oalle viiddis fáddá. Go iskan iežan jurdagiin govahallat mii *gielladiđolašvuolta lea*; de leat dego olu “smávva jogažat” mat golget ja suorranaddet iešguđet guvlui, muhto loahpaloahpas dat čohkiidit dan stuorra “áhpái” mii gohčoduvvo gielladiđolašvuoltan. Seammás

leat buot dát “smávva jogažat” seamma dehálaččat gielladiđolašvuođa oččodeapmái. Gielladiđolašvuohta lea oassi oppalaš giellamáhtus.

Traavik ja Rosvold (2008) čilgeba ahte son gii lea gielladiđolaš máhtttá oaidnit giela “olggul”, nu ahte sáhtttá dan dutkat, analyseret ja hállat dan birra dego eará ávdnasiid birra ge (Traavik & Rosvold 2008: 51). Helander fas dadjá ahte: “Gielladiđolašvuohta, Linguistic awareness, mearkkaša ahte mánná fuobmá ja áddegoahtá giela guokte vuodđooasi: hámi ja sisdoalu dahje mearkka ja mearkkašumi” (Helander 2016: 38). Son čilge maiddá ahte go leat gielladiđolaš, de dus lea *metalingvisttalaš áddejupmi*, mii lea dakkár oppalaš doaba. Dan doahpaga vuollái gullá diđolašvuohta giela jietnadagain, sátnehámiin, suorggádusain, cealkkaráhkadusain ja giela doaimmain. (Helander 2016: 36.) Eará sániiguin sáhtttá dáid osiid gohčodit *fonologiijan, morfologiijan, syntáksan, gulahallamin ja semantihkkan* (gč. kap. 2.2). Gielladidáktalaš oktavuodas fátmastitge dát oasit giela *hámi, sisdoalu ja geavahusa*, mat buot leat dárbblaš oasit giellamáhtu ovddideamis (gč. kap. 2.2). Ovdamearkka dihte sáhtttá dadjat ahte mánná lea diđolaš šaddagoahtán giela hápmái, go diehtá ahte sátni “toga” lea oanehis sátni ja “guorbmebiila” fas lea guhkes sátni, vaikke sániid sisdoalu olis lea nuppe láhkai. “Dat giella mainna giela čilge gohčoduvvo metagiellan” (Helander 2016: 36). Dát gielladiđolašvuođa dásit leat buot dehálaččat lohkan- ja čállinoahppamii, ja dat ovdánit ja nanusmuvvet dađistaga (Traavik & Rosvold 2008: 53–54). Aikio (2000: 180) dadjá ahte “mánáin leat stuorra earut metalingvisttalaš ovdáneamis” ja ahte “metalingvisttalaš vuohki oaidnit giela ii šatta iešalddis gielalaš ovdáneami mielde.” Muhto baicce sáhtttá oahpahemiin ovddidit dán vuogi mo oaidnit giela.

2.3.2 Fonologalaš diđolašvuohta

Álgoahpahas lea fonologalaš diđolašvuođa ovddideapmi erenoamáš dehálaš. Oahppi gii lea fonologalaš diđolaš diehtá ahte hállangiella lea ovtastuvvon iešguđetlágan jietnadatovttadagain (fonemain), stávvaliin ja sániin. Son nagoda gullat fonema ja dovdat dan. Oahppi nagoda maid dađis áddet mo bustávat ja jietnadagat gullet oktii, ahte juohke jietnadahkii gullá grafema. (Eira & Gaup 2009: 29.) Hállamis ja njálmmálaš giela áddemis ii dárbbáš mánná leat fonologalaš diđolaš, muhto fonologalaš diđolašvuohta lea erenoamáš dehálaš oassi gielladiđolašvuodas go mánná galgá oahppat lohkat ja čállit. (Kulbrandstad 2003: 85.) Danin go lohkamis ja čállimis lea oahppis dárbu áddet mo hállangiella (auditiivva giela) sáhtttá dahkat oinnolažžan (visuála giellan).

Hárjehusat mat heivejit fonologalaš diđolašvuođa ovddideapmái, leat ovdamearkka dihte njálmmálaš stohkosat dego hoahkamat, riibmasániiguin stoahkan, lávlagat, jitnosit lohkan ja ságastallan. (Traavik &

Rosvold 2008.) Iešguđetlágan bustávabarggut, guldalit sániin álgo- ja loahppajienaid, stávvaliid doaškun- ja lohkan, leat maid fonologalaš diđolašvuoda hárbhallamat. (Eira & Gaup 2009.) Maddedái minimála sátnebáraiguin stoahkan ja hárbhallan lea vuogas vuohki mo duddjot sihke fonologalaš- ja morfologalaš diđolašvuoda (gč. kap. 2.3.3). Minimála sátnebárat leat sátnebárat main dušše okta jietnadat lea erohus. Ovdamearkka dihte sánit dego *áidi – áiti, illu – ullu, jorrat – borrat – sorrat*. Fuomášuhttin dihte ohppiide dáid erohusaid sániin, de lea vuogas henget seaidnái iešguđetlágan minimála sátnebáraid muittuhussan. (Helander 2016: 62, 81.)

2.3.3 Morfologalaš diđolašvuolta

Morfologalaš diđolašvuolta huksejuvvo fonologalaš diđolašvuhtii. Go oahppi diehtá ahte giella lea huksejuvvon iešguđet osiin, gehčosiin, dássemolsašumiin ja suorggádusain mat addet oaivila, de lea šaddagoahhtá morfologalaččat diđolaš. Oahppi oaidná dalle ahte smávva erohusat sánis sáhttet rievdatit oaivila. Morfologalaš diđolašvuolta lea hui dehálaš vai oahppi máhttá lohkamis dekodet sániid dárkilit ja johtilit. (Eira & Gaup 2009: 50.) Ovdamearkka dihte ádde son geas lea morfologalaš diđolašvuolta, ahte sátni *niestelihtti* lea goallostuvvon oktii sániiguin *niesti* ja *lihtti*. Son ádde maddedái ahte lea erohus dán guovtti cealkagis, vaikke lea dušše okta fonema mii earuha cealkagiid:

Sáhttá go mielki juhkat?

Sáhttá go mielkki juhkat?

Morfologalaš diđolašvuodain sáhttá bargat mángga láchkai oahpahusas. Smávvaskuvladásis heivege olu stoahkat gielain. Sáhttá stoahkat goallossátnekoarttaiguin, bidjat oktii ja sirret daid, ja fas ráhkadit ođđa goallossániid. Sáhttá maddedái ráhkadit goallossátneráidduid nu go ovdamearkka dihte: *skuvlabeaivi – beaiveborran – borranbeavdi – beavdejuolgi*. Goallossátneráidduin iská manjit oassái goallossánis fas laktit ođđa sáni vai šaddá fas ođđa heivolaš goallossátni. Eará doaimma sáhtášii ovdamearkka dihte ráhkadit somás gažaldagaid nu mo bajábealde evttohin. Iežan vásáhus lea ahte oahppit liikojit hui bures go stoahká ja dádju gielain. Dat dahká ahte ii leat nu váralašge jos boastut dadjá, baicce addá oadjebasvuoda sidjiide geat eai leat gielalaččat nu nannosat. Dieđusge ferte maddedái bargat dihtomielalaččat vearba- ja adjektiivasojahemiiguin, ja sániid surggiidemiin, áinnas álggus stoahkama ja spealuid bokte. Dehálaš lea ahte sánit leat oidnosis go dákkár giellaovddidanbargguiguin bargá, ovdamearkka dihte ahte goallossánit dahje vearbasojaheamit darvvihuvvojit seaidnái. (Eira & Gaup 2009.) Dábálaččat bisána buorebut muitui dat mii lea oidnosis, ja muittuha maddedái sihke oahpaheadji ja oahppi ain duollet dalle geardduhastit sátnestohkosiid. Dehálaš lea dieđusge ahte seammá plakáhtat eai heaŋgá menddo guhká, go dalle fas čalmmástuvvá, ii ge dalle leat šat ávki dain. (Gč. kap. 2.5.3 gielladuovdagiid birra.)

Movttiidahtti bealli guovttegielatmánáid oahpaheamis lea go logan maid Aikio (2000) čállá morfologalaš ovddideami ávkki birra: “...go mánná movttiida hutkat giela morfologalaš beali...”, de “...movttiida oahppat giela”. Viidáset dadjá vel ahte: “Mánát geat ohppet guokte giela oktanaga, šaddet guovttegielalažžan, ovdánit morfologalaš áddejumis buorebut go ovttagielagat”. (Aikio 2000: 186.)

2.3.4 Syntávssalaš diđolašvuolta

Syntákša čilge mo sániid bidjá oktii cealkagiidda. Leat njuolggadusat mo cealkagiid galgá hukset áddehahtti cealkagiin. Syntávssalaš áddejummi váikkuha lohkamii ja čállimii positiivvalaččat. (Wirkola & Baal 2003: 34.) Oahppi gii diehtá ahte sániid sadi cealkagis mearrida lea go cealkka muitalan- vai gažaldatcealkka, lea šaddagoahtán diđolažžan syntáksii. Dán diđolašvuoda dárbbáša oahppi erenoamážit go galgá earáiguin gulahallat sihke njálmmálaččat ja čálalaččat. Sáhtta leat váttis sirret syntávssa ja morfologiija, nu ahte lea vuogas bargat goappašat áššiiguin oktanaga. (Eira & Gaup 2009: 58.) Syntávssalaš diđolašvuolta ovdána gielalaš vásáhusaid ja ahtanuššama bokte (Salen 2003: 40).

Doaimmat mat ovddidit syntávssalaš diđolašvuoda, sáhttet leat sátn- ja cealkkastohkosat. Ovdamearkka dihte sáhttet oahppit ja oahpaheaddji ovtas hutkat cealkagiid ja iskat gávnnahit galle sáni cealkagis leat. Nubbingielagiidda lea dehálaš hárbhallat mo cealkaga struktuvrra lea ja mo lea dábálaš dadjat cealkagiid. Eatnigieliiguin gal sáhtta fas stoahkat eanet cealkagiiguin, mo heive buoremusat dadjat, ja geahččaladdat lonuhit saji sániin cealkagis oaidnin dihte rievdá go sisdoallu. Ovdamearkka dihte ná: *Ikte ledjen meahcis. Meahcis ikte ledjen. Ledjen meahcis ikte. Ikte meahcis ledjen*. Dákkár doaimmas lea álggos ovdamunni jos oahpaheaddji čállá sániid ja cealkagiid koarttaide/lihpuide, dalle besset oaidnit mo cealkka šaddá go sánit molsot saji. Guovttegielat ohppiin lea maddái vejolaš iskat mo cealkagat šattašedje dárogillii. Dohkkejit go dárogillii seamma láhkai go sámegillii: *I går var jeg på fjellet. På fjellet i går jeg var. Jeg var på fjellet i går. I går på fjellet jeg var*. (Gč. Meyer Bjerkan 2013: 57.) Oahppit sáhtašedje maddái oažžut goarttaid iešguđetlágan ivnnis. Go oahpaheaddji dadjá ovtta cealkaga, de galget oahppit bidjat beavdá ovtta koartta juohke sáni ovdii maid sii gullet. Dasto sáhttet oahppit buohtastahttit bohtosiid nubbi nuppiin, ahte bidje go buohkat seamma mánga koartta beavdá, ja ovtas oahpaheddjiin árvvoštallat bohtosiid.

Maddái oktasaš muitalusa čállin sáhtta leat buorre vuohki syntávssalaš diđolašvuodain bargat. Manjá sáhtta bargat teavsttain viidáset, earát eará lohkat galle sáni/cealkaga teavsttas leat ja ohcat oanehis ja

guhkes sániid teavsttas. Dán láhkai oidnet maiddá mo sátne- ja cealkkagaskkat merkejuvvojit. (Wirkola & Baal 2003; Eira & Gaup 2009.)

2.3.5 Semánttalaš diđolašvuhta

Semánttalaš diđolašvuhta gullá giella- ja sátneáddejupmái. Giella ovdána dásiid mielde konkrehtalaš dásis abstrákta dássái. Ii leat doarvái ahte oahppi dušše diehtá olu ođđa sániid, son ferte áddet ahte sátni lea sihke hápmi (ráhkadus) ja sánis lea sisdoallu. Eará sániiguin sáhhtá dadjat ahte sániin lea sihke tearbma ja doaba. (Gč kap.5.2.1.) Oahppi maiddá máhhtá diđoštít maid sátni, dajaldat dahje frása mearkkaša, ja lea diđolaš goas diehtá ja goas ii dieđe. (Eira & Gaup 2009: 68.) Aikio (2000) dadjá ahte gielalaš vásáhusat váikkuhit semánttalaš áddejumi ovdáneapmái. Álggos mánná ovttastahtta sániid ja namahusaid ávdnasiidda. Son oahppá ja ádde konkrehtalaš doahpágiid. Muhto abstrákta doahpágiid ferte oahppat giela čađa, ja dat lassánit ja ovdánit olbmo ahtanuššama mielde olles eallima áigge. (Aikio 2000: 189.) Ovdamearkka dihte sáhhtá mánnái váttis áddet čuovvovaš dajaldagaid: *“Gal Buolašáddjá cikcu muođuid odne”* ja *“Vuordináigi bátnedoaktára luhtte lei guhkki dego nealgejahki.”* Jos semánttalaš diđolašvuhta ii leat vel sajis, de gal sáhhtá mánná báhcit imaštallat maid son dies oaivvildit. Aikio (2000: 189) geažuha vel ahte *“Metaforaid ádden leage okta čielgasamos albmanepmi semánttalaš áddejumis.”* Nubbingielagiidda sáhhtá álgovuoorus hui váttis áddet metaforaid ja sii dárbbášit danin vuos oahppat árgabeaivve abstrákta doahpágiid, nugo ovdamearkka dihte dovdduide čatnon doahpágiid dego: *beroštupmi, ráhkisvuhta, ohcalit, áibbašit.* Dákkár sániid čilgemii sáhhtá leat váttis čilget dušše govaid vehkiin, nu ahte ferte duddjot konteavstta mii heive vai oahppit áddejit sániid doabasisdoalu (Helander 2016: 68–69.) Ovdamearkka dihte sáhhtá čáppagirjjálašvuodas gávdnat fáddái guoski girjjiid maid lohká ja geavaha ságastallamiidda vuodđun. Muđui dieđusge lea maiddá ohppiid árgabeaivválaš vásáhusaid birra ságastallan mas heive dovdduid birra maid hállat.

Eará barggut mat ovddidit semánttalaš diđolašvuoda leat iešguđetlágan sátne- ja doababarggut. Okta vuohki sáhhtá leat doabahierarkijaid huksen; gávdnat sihke badje-, bálldalas- ja vuolitdoahpágiid sániide (gč. kap.5.2.1). Áinnas berre bargat vahkkosániiguin dahje fáddásániiguin. Juohke vahkus sáhhtá válljet muhtin sániid maiguin erenoamážit bargá. Dehálaš lea bidjat govaid ja sániid oidnosii nu mo govva 2 čájeha, ságastallat daid birra beaivválaččat, ovdamearkka dihte makkár oktavuodain sánit geavahuvvojit. Iešguđetlágan čállinbargguid maid sáhhtá čađahit vahkkosániiguin. Ovdamearkka dihte sáhhtá gávdnat synonymaid ja antonymaid sániide, hutkat cealkagiid gos sánit leat mielde, dahje sáhhtá geavahit koarttaid iešguđetlágan sátnespealuide, ovdamearkka dihte muitinspeallun *“memory”* mas galgá ovttastit gova rivttes sátnái.

Govva 2: Vahkosánit. Govven: Unn Laila Pettersen

Oahpaheaddji ferte iešge leat hui diđolaš mo geavaha giela oahpahas. Ferte leat ieš čeahppi geardduhastit ođđa sániid dávjá, ja oččodit ohppiid geavahit sániid riekta. Ovdamearkka dihte duddjodettiin sáhtá mánná dadjat “veahket mu coggat árppu nállu”, de oahpaheaddji geavaha rivttes dajahusain “šalmmastit”. (Eira & Gaup 2009.) Eará dajahus maid ieš dávjá lean gullan mánáid dadjamin, lea: “Sáhtát go *lohkkadit bajás* dán uvssa?” Dalle vástidan: “Dieđusge sáhtán *rahpat* uvssa dutnje.” Semánttalaš diđolašvuoda bargovugiid čilgen vel lagabui 5. kapihttalas NEIS-modealla bargovugiid bokte. (Øzerk 2010a.)

2.3.6 Gulahallandiđolašvuhta

Gulahallandiđolašvuhta, maddái gohčoduvvon kommunikatiiva diđolašvuhta dahje pragmatihkka, mearkkaša ahte oahppi lea diđolaš mo olbmot gulahallet gaskaneaset. Son máhtá guldalit maid nubbi mitala ja máhtá dulkot dan dieđu maid oažžu. Seammás son iešge máhtá árvvoštallat mo galgá nubái mitalit áššiid vai leat áddehahti. Dát lea nu gohčoduvvon “dál dás”-konteaksta. (Eira & Gaup 2009: 60–61.) Muhto mis lea maddái konteavsttahas gulahallan, dahje eará sániiguin daddjon dekontekstualiserejuvvon giellageavaheapmi. Dalle mánná galgá máhttit njálmmálaččat dahje čálalaččat mitalit áššiid birra mat leat ovdal dáhpáhuvvan, dahje mat boahpteáiggis dáhpáhuvvet. (Wirkola & Baal 2003: 7; Øzerk 2010a: 98; Helander 2016: 163–164.) Njálmmálaš gulahallama hálddašeapmi lea dehálaš teakstalohkama sisdoalloáddejupmái, mii fas doalvu buori čálalaš gulahallamii (Eira & Gaup 2009: 60).

Doaimmat mat buoridit gulahallandiđolašvuođa smávvdási ohppiin sáhttet leat muitalanbottut, ovdamearkka dihte iditbottut gos oahppit besset muitalit maid sii leat bargan vássán vahkkoloahpa áigge dahje beaivvi ovdal, dahje maid leat jurddašan bargat luomus dahje vahkkoloahpas mii lea boahtimin. Maiddái muitalus- ja máinnasbottut ja girjjiid lohkan, leat buori vuogit. Maŋŋá sáhttet oahppit oanehaččat geardduhit maid sii gulle muitalusas/máidnasis, vaikkeba njálmmálaččat dahje/ja iežaset sárgumiid bokte. Eará vuogas gulahallandiđolašvuođa ovddidanbarggut sáhttet leat iešguđetlágan bárrabarggut gos nubbi čilge nubbái ovdamearkka dihte mo legoid galgá bardit, dahje mo gova galgá sárgut. Dalle oahppi guovttos čohkkába selggos barggadettiin. Nubbi galgá dušše njálmmálaččat čilget mo lea bardán birccuid dahje sárgon gova. Dasto nubbi iská čuovvut njálmmálaš neavvagiid ja bardit birccuid seamma láhkai. Soai árvoštallaba vel loahpas bohtosiid. (Eira & Gaup 2009.)

Buot dáid bajábealde namuhuvvon gielladiđolašvuođa dásiin ferte bargat dárkilit ja systemáhtalaččat buot jagiid go oahppi lea skuvllas. Áinnas berrešii jo bargu jođus ovdal go mánná boahtá skuvlii. Dalle dieđus lea ruoktu ja mánáidgárdi geat fertejit váldit ovddasvástádusa dahkat máná gielladiđolažžan. Seammás dieđán iežan bargovásáhusaid bokte, ahte boadán deaividit sihke daid mánáid geat leat bures gielalaččat stimulerejuvnon, muhto maddái sin geat eai leat seamma olu gielalaččat “lávvgoduvvon” ovdal go álget skuvlii. Muhto lea buorre diehtit ahte sii geat eai leat vuos nu gielalaččat diđolačča go bohtet skuvlii, de ii leat singe olis menddo maŋŋit oahppat. Gielladiđolašvuođa sáhtta hárbhallamiin ovdánahttit. Maddái čájehuvvo ahte sis gain lea heajumus vuolggasadi gielladiđolašvuođa ektui, dábálaččat čájehit jođáneamos oahppanleavttu. (Valle ja earát 2010: 79.)

2.4 Čállingiela oahppan

Mu masterbarggus guorahalan ohppiid teavsttaid, man vuodđun lea čállingiela oahppan. Čilgen dás lagabui čállingiela oahppama birra. Máhttoloktema sámegiel vuosttašgiela oahppoplána váldoasis čálalaš gulahallama vuolde daddjo ahte: “Čálalaš gulahallama váldoassi lea máhttit lohkat ja čállit sámegiela. Oahpahussii gullá vuosttaš lohkan- ja čállinoahpahus ja lohkan- ja čállingelbbolašvuođa viidásat ovdánahttin oktilaš progreshuvdnan miehtá oahppomannolaga.” Viidásat daddjo ahte: “Čálalaš gulahallan ovdána dan bokte go bargá giela huksehusain ja struktuvrrain, ja barggus iešguđetlágan šáŋŋeriiguin mas bohtet dađistaga eambo gáibádušat teavsttaid hámi ja doaimma oktavuodaid ipmirdeapmái.” (Oahpahusdirektoráhtta 2013a: 3.)

Čállingiela oahppan lea álggu rájis jo gullan skuvlla doibmii, ja go lea sáhka álgoohpahusas, de lohkan- ja čállinoahpahallan johtiba giehtalagaid. Lohkan- ja čállingiela sáhtta maiddá gohčodit *čálamáhttun*. “Čállingiela reseptiiva máhttu lea máhttit lohkat ja produktiiva máhttun sáhtta atnit čállinmáhtu” (Helander 2012: 66, 157). Go lea sáhka čálamáhtu huksemis, de biddjo fuomášupmi giela hápmbeallái, mii lea guovddázis lohkamis ja čállimis. Álgoohpahusas deattuhuvvo ovdamearkka dihte mo galgá ovttaštit hállangiela jietnadagaid ja čállingiela bustávid. Oahppi oahppagohtá oaidnit ahte giella ii geavahuvvo dušše iežas oaviliid ovddideapmái, muhto maiddá ávnnasin maid sáhtta guorahallat hámi dáfus. (Helander 2016: 13.) Dákko bokte nannejuvvo fonologalaš diđolašvuohta.

Ideála dilis dáhpáhuvašii lohkan- ja čállinoahpahus dan gillii maid oahppi hálddaša buoremusat ja mas oahppis lea nana gielalaš vuodđu. (Kulbrandstad 2003: 148–149; Monsen & T. Randen 2017: 105.) Lea maiddá nu ahte jos oahppis leat guokte eatnigiela, de galggašii oahppi sáhttit válljet goappá gillii oahpahallagohtá lohkat ja čállit (Helander 2016: 162). Dákkár válljenvejolašvuođat eai leat buot sámi skuvllain dán áigge. Mángasiidda lea dárogiella nannoseamos giella, muhto lohkan- ja čállinoahpahus čađahuvvo sámegeillii. Danin sáhtta muhtin ohppiid ektui smiehttat ahte lohkan- ja čállinoahpahus dáhpáhuvá sin nuppigillii. Helander oaidnáge “skuvlla stuorámus hástalussan sámegeiela ektui: mo duddjot ohppiide nu nana čálamáhtu ahte sámegeielagii šaddá seamma lundolaš čállit sámegeillii go ovdamearkka dihte dan buolvva sámiide, geat eai leat skuvllas beassan oahppat sámegeiela, lea čállit dárogeillii, suomageillii dahje ruođageillii” (Helander 2016: 157).

Jos oahpaheaddji buoremus lági mielde galgá máhttit heivehit lohkana- ja čállima oahpahusa vai oahppi čoavdá lohkan- ja hálddašigohtá čállima, de ferte oahpaheaddjis leat buorre áddejupmi dasa makkár gielalaš eavttut fertejit sajis. (Hauge 2008: 88.) Lea oktavuoha oppalaš giellamáhtus ja lohkan- ja čállingálggain. Oahppi ferte máhttit dovdat sihke bustáva hámi (grafema) ja dan jietnadeami (fonema), jos galgá nagodit bustávid čatnagohtit oktii. Dát grafema-fonema oktavuoha ferte automatiserejuvvo jos galgá ovdánit lohkamis ja čállimis. Go lea čoavdán lohkan- ja hálddašigohtá, de lea dehálaš ahte oahppi beassá lohkat áddehahtti teavsttaid. Jos oahppis ii leat nu nana sátnerádjju, de sáhtta rahčat áddet teavsttaid maid lohka. Danin lea hui dehálaš nannet ohppiid sátneriggodaga. Mađe buorebut oahppi hálddaša giela maid galgá oahppat lohkat ja čállit, dađe buoret vejolašvuohta lea lihkestuvvat buorre lohkin ja čállin. (Hauge 2008: 89–90.) Dasa lassin lea dehálaš sihke lohkamii ja čállimii ahte ohppiin lea buorre gielladiđolašvuohta, dalle áddejit ahte gielas maiddá lea hápmbealli, ii dušše sisdoallobealli. (Hauge 2008: 90; Helander 2016: 36.) Helander dadjá ahte gielladiđolašvuohta “...váikkuha giela oahppamii ja giela oahppan váikkuha gielladiđolašvuhtii” (2016: 37).

li gávdno dušše okta vuohki mainna buoremusat heive oahpahit lohkat ja čállit. Ferte baicce geavahit iešguđetlágan vugiid maid heiveha ovttaskas oahppi mielde. Lea dehálaš ahte oahpahuš vásihuvvo ávkkálažžan, ja dalle lea vuogas geavahit ohppiid beroštumiid ja vásáhusaid vuodđun bargguide. Dehálaš goit lea ahte oahpaheaddji bargá systemáhtalaččat ja ahte iešge hálddaša bargovugiid maid čađaha. (Hauge 2008: 101–102.) Čilgen 5. kapihttalis muhtin bargovugiid mat dorjot lohkama ja čállima ovdáneami.

2.5 Giellalaš rámmat

Olu iešguđetlágan áššit váikkuhit giellaoahpussii, dakkár áššit maid beaivválaš bargodilis skuvllas eat oppa smiehtasge, eatge oppanassii astta váldit vuhtii. Leat olggobeale rámmat maid Stuorradiggi, Ráđđehus, Fylkkagielda ja gielda leat mielde mearrideamen. Leat sihke lágat, njuolggadusat, politihkalaš mearrádusat, ruhtajuolludeamit ja eará servodatlaš rievdadusat mat leat mielde váikkuheamen skuvlla árgabeaivái. (Rasmussen 2013; Keskitalo 2017: 47–48.) Øzerk gohčoda dáid *olggaldas variábeliin* (dár. eksterne variabler) (Øzerk 2006a: 26). Go smiehttagohtá buot beliid mat loahpaloahpas váikkuhit oahppi giellaoahppamii, de leat oalle mánnga lávkestaga servodaga dásis gitta dan dássái gos váhnen vállje makkár giela háliida iežas máná oahppat vuosttašgiellan mánáidgárddis dahje skuvllas. Dasto lea fas oahppi giellabiras skuvllas ja su iežas gealbu, sávrivuohta ja mokta ovttas oahpaheddjiid ja eará skuvlabargiid movttiidahttimiin ja gelbbolašvuodain, mii veahkeha máná ovddos guvlui.

Rasmussen (2013: 21–22) čujuha iežas nákkosgirjjis “fáktoriidda mat váikkuhit vehádat- ja majoritehtagielaid gaskavuhtii”. Son geavaha Hyltenstam ja earáid (1999) gáldun go čujuha dáid fáktoriidda. Dát fáktorat leat juhkon golmma dássái: servodaga dássái, joavkku dássái ja ovttaskas olbmo dássái. Bajimuš dási fáktoriidda gullet earet eará politihkalaš lágat, giellaláhkaásahusat, ekonomalaš dilli ja sosiokultuvrralaš norpmat. Joavkodási fáktoriidda fas gullet earet eará demografiija (sturrodát, fárremat, ahkejuohku, sohka-bealjuohku jna.), gielladilli (nu go omd. almmolaš giella, hállan- ja čállingiela oktavuohka, guovttegielatvuohka, giellamáhttu ja –oidnu), ealáhusat, ásahusat ja mediat. Ovttaskas olbmo dási fáktorat fas leat giellaválljen ja sosialisašuvdna. (Rasmussen 2013: 21–22.)

Outakoski (2015) čájeha fas iežas dutkamušas makkár fáktorat váikkuhit ohppiid čálamáhttui. Son govvida dáid fáktoriid Hornberger (2004: 158) teorehtalaš mállen “mii govvida guovttegielat čálamáhtu jotkkolašvuodá skálaid”. Outakoski lea jorgalan ja heivehan dan málle sámegillii. Dáid skálaid ulbmil lea dulkot, áddet ja čohkket áššiid mat gullet guovttegielat čálamáhttui. Dása gullet earet eará guovttegielat čálamáhtu geavaheapmi, guovttegielat čálamáhtu oččodeapmi ja guovttegielat čállin- ja lohkanmáhtu.

Dát skálat čájehit ahte lea go guovttegielagiid čálamáhttu dássedeattus, vai lea go nubbi giella gievrrat dilis go nubbi. (Outakoski 2015: 34–35.) Jos ovdamearka dihte ohppiid sámegeiela geavaheapmi dušše lea čadnon skuvlii, iige muđui astoáigái, de tulkon dán čálamáhtolaš skála vuodul ahte sámegeielgeavaheapmi lea eahpedássedeattus.

Buot dát namuhuvvon rámmat ja fáktorat leat muhtun láhkai mielde stivremin makkár giellaárgabeaivi mánás šaddá loahpaloahpas mánáidgárdde- ja skuvlamannolaga áigge. Muhto go vuos mánna lea boahtán skuvlii ja lea välljejuvvon makkár giella su vuosttašgiella galgá leat skuvllas, de lea oahpaheddjiid duohken addit dan oahpu mii bajitdásiin lea mearriduvvon politihkalaš lágaid- ja mearrádusaid bokte. Ja oahpaheddjiid deháleamos bargoreaidu leat ge oahppoplánat ja daid vuodul ráhkaduvvon báikkálaš plánat.

2.5.1 Máhttolokten

Máhttolokten 2006 - LK06 lea Norgga našuvnnalaš oahppoplána. Dan bálddalas plána, Máhttolokten - sámi - LK06S, lea fas sámi vuodđooahpahusa oahppoplána. Dát oahppoplána lea min sámi oahpaheddjiid bargoreaidu beaivválaš skuvlladilis. Dát plána lea min formálalaš, oahpahuspolitihkalaš ja pedagogalaš rámma oahpahussii. (Øzerk 2010b: 30–31.) Plána lea juhkkjuvvon oppalaš oassái, oahpahusa prinsihpaid oassái ja fágaid oahppoplánaide. Juohke fága oahppoplána lea fas juhkkjuvvon váldoosiide mat almmuhit fága ulbmiliid, váldoosiid, vuodđogálggaid, gelbbolašvuodamihttomeriid ja fága loahppaárvoštallama mearrádusaid (Máhttolokten sámi oahppoplánabuvttus 2008). Máhttolokten galgá leat vel doaimmas ovtta skuvlajagi, jagi 2019/2020. Das manjá boahdá Fágaođastus johtui, mii galgá leat doaimmas čavčča 2020 rájes. (Fagfornyelsen – nye læreplaner 2020.)

Máhttoloktemis deattuhuvvojit erenoamážit vihtta vuodđogálgga juohke fágas, namalassii *njálmmálaš gálggat, máhttit čállit, máhttit lohkat, máhttit rehkenastit ja digitála gálggat*. Dát vihtta vuodđogálgga leat buot fágaid gelbbolašvuodamihttomeriide integrerejuvvon. Vaikke lea máhttodepartemeanta gii mearrida bajimus dásis makkár plánat Norggas galget anus, de ožžot gielddaid skuvlaeaggádat friddjavuođa ieža mearridit mo buoremusat ollašuttet Máhttoloktema áigumušaid ja ulbmiliid. Dát mearkaša ahte besset stivret oahpahusa oahpahasla sisdoalu (báikkálaš plánaid bokte), ođđasisjuogadit 25 proseantta juolluduvvon tiibmologus, oahpahusa organiserenvuogi, oahpahusa bargovugiid ja – metodaidd. Duohtavuodas lea nu ahte skuvla ieš, oahpaheaddjejoavku dahje ovttaskas oahpaheaddji ieš mearrida makkár bargovugiid geavaha oahpahasas. (Øzerk 2010b: 38, 42–43.) Dat mielddisbuktá ahte lea olu oahpaheaddji iežas gealbbu duohken man láhkai son láchá oahpahusa ohppiide, makkár

oahpponeavvuidda geavaha ja mo vällje heivehit oahpahusa ovttaskas oahppái. Dát dieđus gusto maiddái dasa mo ovttaskas skuvla dahje oahpaheaddji maiddái láchčá dili daid iešguđet gielladási ohppiide guovtte- /máŋggagielat birra.

2.5.2 Gievrras ja geahnohis guovttegielat oahpahusmodeallat

Makkár vejolašvuodát de leat Sámi hálddašanguovllu skuvllain addit ohppiide dan guovttegielat oahpu masa lea dárbu vai seailluha ja ovddida sáme giela nu ahte oahppit šaddet doaibmi guovttegielagin?

Guovttegielatoahpahusa olis, lea Baker ovddidan vuogádaga mas earuha váldokategoriijaid guovttegielatoahpahusas. Eanjalasgillii gohčoduvvojit dát kategoriijat *monolingual forms of education*, *weak forms of bilingual education* ja *strong forms of bilingual education*. (Baker & E. Wright 2017: 199.) Helander (2016: 211) gohčoda daid *monolinguala oahpahussan* ja *gievrras- ja geahnohis guovttegielat oahpahussan*. Rasmussen (2013: 36–37) fas gohčoda daid *lávves-* ja *beaktilis guovttegielat oahpahusmállen*. Geavahan dás ovddos guvlu *gievrras* ja *geahnohis* namahusaid iežan čálloš. Dát váldokategoriijat fas juhkkovit vuolit kategoriijaide.

Obbalaččat sáhtta dadjat ahte *geahnohis oahpahusmodeallain* ii nagot joksat ollislaš guovttegielatvuoda. Dákkár modealla oahpahusa boađus sáhtta leat ovttagielatvuodta dahje ráddjejuvvon guovttegielatvuodta. Dávja dáhpáhuva dát go unnitlohkoálbmoga mánat biddjot dá bálaš luohkáide, gos eanetlohku ohppiin gullet majoritehtaálbmogii, ja geat hálddašit oahpahusgiela. Vehádatgielagat sáhttet gal gaskabodosaččat fidnet oahpahusa iežaset gillii, muhto go hálddašit majoritehtagiela doarvá bures ahte sáhttet čuovvut dá bálaš luohkká oahpahusa váldojoavkkus, de heaittuhuvvo eatnigielat oahpahus. Oppalaš ulbmil dákkár geahnohis guovttegielatmodeallaiguin lea assimileren ja majoritehtagiela ovttagielatvuoda ollašuttin. Go oahppit biddjot dákkár dillái, eaige fitne gielalaš doarjaga, de dávja doalvu dát dilli *giellaheavvaneapmái* (eaj. *submersion* ja dár. *språkdrukning*). (Engen & Kulbrandstad 2004: 201–206; Rasmussen 2013: 36–37; Helander 2016: 211; Baker & E. Wright 2017: 198–211.)

Gievrras modeallas gal lea vejolaš joksat alla dási guovttegielatvuoda sihke njálmálaččat ja čálálaččat. Ollašuttin dihte dakkár dási, de lea vuohkin geavahit *giellalávguniid* dahje *giellabešiid*. Rasmussen dadja ahte giellabeasit heivešedje smávit mánáide (Rasmussen 2013: 261). Giellalávgun sáhtta ollásit čađahuvvot dan gillii masa lea lávgunin. Muhto lea maiddái vejolaš čađahit oasi giellalávgunis ohppiid vuosttašgillii. Dákkár giellaprográmmat maid ulbmil lea bisuhit giela ja váldet vuolggasaji eatnigielas, leat gievrras guovttegielat modeallat. Daid prográmmaid dovdomearkkat leat earet eará ahte eanáš oahppit gullet vehádatgielagiid ruovttuide. Seammás sáhtta gal vehádatgiella leat majoritehtagiella iežaset

guovllus. Eatnigiella galgá geavahuvvot oahpahusgiellan unnimusat beali oahpahusáiggis. Skuvla ferte váldit ovddasvástádusa vehádatgiella oahpahit, muđui sáhtta giella jávkat. Gávdnojit maiddái guovttegielat dahje guovttekultuvrralaš oahpahusmodeallat mat olahit alla dási guovttegielatvuođa. Dain leat sullii seamma olu minoritehta- ja majoritehtaoahppit ovttá ceahkis, ja goappašat gielat geavahuvvojit seamma olu oahpahusas. Muhto dáid modeallain lea dehálaš ahte ovttá oahpahusbottus, -fágas dahje -beavvis geavahuvvo dušše okta giella. Nu dahkko vai oahppit eai báze vuordit dassáži go čilgehus addo sin vuosttašgillii. Nuppe dáfus lea maiddái ulbmil movttiidahttit vuosttašgielagiid veahkehit nubbingielagiid, ja nuppe láhkai. Minoritehta- ja majoritehtaoahppit leat fárrolagaid buot oahpahustiimmuin, muhto oahpaheaddjit leat juogo guovttegielagat dahje biddjon páraid mielde nu ahte gokčēt ohppiid gielladárbbu. Buot guovttegielatoahpahusa ulbmil lea ovddidit guovttegielagiid, muhto skuvllat fertejit maiddái rahčat dan ovdii ahte jokset fágalaš bohtosiid seammá dásis go eará skuvllatge. (Engen & Kulbrandstad 2004: 204, 206–209; Øzker 2006a: 81–116; Rasmussen 2013: 36–37; Baker & E. Wright 2017: 215–240.)

Todal (2009) lea geavahan Baker (2017: 199) oahpahusmodeallaid vuođđun buohtastahttit sámi mánáid giellaoahpahusa 1800-logus gitta maŋŋel 1997 rádjai go 10-jagi vuođđoskuvlla sámi oahppoplánat váldojedje atnui. Dáid modeallaid maid son ovdanbuktá, gohčoda *ideálamodeallan*, ja dain lea dušše sáhka Norgga sáme gielat vuođđoskuvllaohppiid birra. Son lea ráhkadan vihtta modealla (A-E) mat leat juhkkovuvvon áigodagaid mielde. Lean oanidan Todal ideálamodeallaid ja bidjan dušše prográmmamálla ja oahpahusa giellaulbmila skovvá, nu mo *tabealla 1* čájeha.

Prográmmamálla:	Ulbmil:
A – Giella heavahahttinmodealla (dáruiduhttináigodagas 1800-logus)	Nu čeahppin go vejolaš dárogielas
B – Bisuhan- ja ovdánahttinmodealla (Per Fokstad ideálamodealla 1924 rájes)	Guovttegielatvuohta, sáme giella deattuhuvvon
C – Nuppástuhttinmodealla (Ideálamodealla 1974 minsttarplána mielde)	Čeahppi dárogielas
D – Bisuhan- ja ovdánahttinmodealla (Ideálamodealla 1987-97)	Doaibmi guovttegielatvuohta
E – Bisuhan- ja ovdánahttinmodealla (Ideálamodealla maŋŋel 1997)	Doaibmi guovttegielatvuohta

Tabealla 1: Sáme giella ideála oahpahusmodeallat 1800-logu maŋŋel gitta 1997 rádjai. Todal mielde. (2009: 425-438.)

Dát vihtta modealla čájehit ahte leat dušše modeallat D ja E maid sáhtta gohčodit gievrras oahpahusmállen, go dat dorjot doaibmi guovttegielatvuođa. Todal (2009: 441) dadjáge ahte dat oahpahusmodeallat mat leat 1987 rájes leamašan, leat váikkuhan giellaseailluheapmái sihke Sámi guovddášguovlluin ja daid olggobealde.

Sámi skuvllain Norggas lea ulbmil joksat sáme- ja dárogielat doaibmi guovttegielatvuođa. Danin lea dárbu geavahit gievrras guovttegielat oahpahusmodeallaid skuvllaid organiserema vuođđun. Sámegiella lea maiddá dan dilis ahte lea vehádatgiella, ja danin dárbbáša doarjaga. Dákkár modealla sáhtta gohčodit *guovttegielat seailluhanmodeallan* (dár. tospráklig bevaringsmodell), go das lea ulbmil gáhttet vehádatgiella, kultuvrralaš identitehta ja sihkkarastit rivttiid iežas vehádatjovkui (Engen & Kulbrandstad 2004: 201). Øzerk gohčoda dán modealla *vuosttašgiellamodeallan*, ja dadjá ge ahte oahpahus eatni-/vuosttašgillii olles vuođđoskuvllaáigge lea vuođđoprinsihppa Sámi hálddašanguovllu ohppiide geain lea sámegiella vuosttašgiellan. (Øzerk 2006b: 73, 89.)

Seammás ferte muitit ahte eai leat dušše buori organiserenmodeallat mat dolvot lihkostuvvan oahpahussii. Leat olu iešguđetlágan fáktorat mat váikkuhit dasa. Lea sihke ovttaskas oahpaheadji ja ovttaskas skuvlla kvalitehta mii maiddá váikkuha buori oahpahussii. (Engen & Kulbrandstad 2004: 200.)

2.5.3 Gielladuovdagat

Giela oahppamii ja erenoamážit čállingiela oahppamii, lea dehálaš ahte giella lea oidnosis (Linkola ja Keskitalo 2015). Čállinkultuvrra sadji váikkuha čállingiela oahpahussii. Giella mii oidno, lea giella mii geavahuvo, ja čájehuvvo leat ávkin. Danin leage dehálaš ahte sámegiella lea oidnosis seinniin ja galbbain. (Helander 2003: 92–93.) Outakoski (2015: 29, 34) čujuha iežas dutkamušas “ahte sámegiella ii báljo oidno, iige gullo eanaš sámeohppiid dábáleamos čálamáhtolaš konteavsttain astoáiggis iige skuvllasge.” Dákkár dilli dagaha ahte sámegiela čálamáhttu hedjona.

Linkola ja Keskitalo (2015) leaba ovttastan sudno etnográfalaš skuvlladutkamušaid artihkkalii “Sámegiela oinnolašvuohta sámi skuvllas”. Sudno dutkanbohtosat čájehit man dehálaš lea doarjut sámegiela oinnolašvuođa. Dán oktavuodas leaba erenoamážit geahččan mo *gielladuovdagat* geavahuvvojit ávkin giellaoahpahussii ja giellaovddideapmái. “Gielladuovdagat-doaba mearkkaša čállon giela mii lea oidnosis institušuvnna seinniin, almmuhantávvaliin, uvssain ja biergasiin” (Linkola & Keskitalo 2015: 7–8). Soai dahkaba čielggasin ahte oahppit dárbbášit dán gielalaš stimulánssa maid gielladuovdagat addet, sihke

sámegiela lohkama ja čállima hárrjáneapmái. Olu oahppit vásihit sámegiela váttisin ja ahte sámegillii čállin gáibida liigenávccaid, mii fas sáhtta lasihit dárogiela geavaheami. (Linkola & Keskitalo 2015: 13, 17.)

Oahpaheddjiin lea erenoamáš buorre vejolašvuohta láchit oahpahusa ja oahppanbirrasa nu ahte sámegiella oidno nu eatnat go vejolaš. Ovdamearkka dihte sáhtta seinniide bidjat plakáhtaid, govaid, ohppiid bargguid, čájáhusaid ja eará. (Helander 2003: 93; Linkola & Keskitalo 2015: 13.) Øzerk ja Juuso (1999) maddái buktiba metodalaš jurdagiid ja rávvagiid mo ovddidit sámegiela guovttegielat mánáidgárdiin, muhto seamma bures sáhttet sudno rávvagat váldot atnui smávvaskuvladásis maddái. Ovdamearkka dihte atniba soai dehálažžan geavahit sámegiel namahusaid govaid vuollái, dahje ahte merke iešguđetlágan áđaid lanjain sámegielnamahusaiguin. Nuppe dáfus fas ávžžuheaba maddái geavahit govaid oainnusindahkat iešguđetlágan sániid. (Øzerk & Juuso 1999: 51–52.)

ležan vásáhusat oahpaheaddjebarggus maddái doarju dáid oainnuid. Lean vásihan ahte mánát leat hui áicilat, ja seammás jos ođđa govva dahje čáluš ihtá seaidnái, de leat sii dakkaviđe guorahallamiin mii dat sáhtta leat. Mánáid áicil- ja sáhkkiivuođa berre áinnas ávkkástallat giellaovddidanbarggus sámegiela gielladuovdagiid geavaheami bokte.

3 OAHPPI GIELLAMÁHTU ISKAN – METODOLOGALAŠ BEALIT

3.1 Kvalitatiivvalaš dutkan

Vuolggasadji iežan dutkamuššii lea okta sámegeielat smávvasvaskuvlaceahkki Sámi hálddašanguovllus. Sin oahpahasgiella lea sámegeiella buot fágain, earet dáro- ja eangalaskielas. Dáid fágain geavahuvvo sámegeiella veahkkegiellan. Sámegeielas čuvvot sámegeiella vuosttašgiella oahppoplána. Álggahan dutkamuša luohkkálanjas ovtta sámegeieltiimmus, ohppiid ja oahpaheaddji skuvlla árgabeaivvis. Oahppit leat 3. ceahki álgomuttus go čađahan dáid oahpahustiimmuid singuin, man boađusin leat ohppiid čállon teavsttat. Dáid ohppiid čállon teavsttaid vuodul guorahalan sierranas beliid mat ihtet teavsttain ja daid variašuvnnaid mat bohtet ovdan ohppiid čállingiellamáhtus álgooahpahusa dásis. Dasto geavahan dáid ohppiid teavsttaid vuodđun buktit evttohusaid giellaoahpahusa ovddideapmái.

Oahpaheaddji bargui gullá beaivválaččat áicat mo oahppi ovdána sihke fágalaččat ja sosiálalaččat, ja muđui maiddá čuovvut mielde mo oahppi ahtanuššá ja ovdána beaivvis beaivái iešguđetlágan doaimmaid ektui skuvlladilis. Muhto erohus dutkamis ja oahpaheaddji beaivválaš dieđuid registreremiin, lea ahte dutkan dáhpáhuvvá systemáhtalaččat (Postholm & Jacobsen 2016: 43). Kuokkanen (2009: 184) čilge metodologiija čuovvovaččat: “Metodologiija lea guorahallan das makkár metodaid olmmoš geavaha dutkat dahje čielggadit juoidá. Metodot leat dihto vuogit ja doaimmat mat geavahuvvojit oažžut dutkanbohtosiid.” Kleven ja Hjordemaal (2018: 18) buktiba fas ovdan guokte molssaeavttu dutkanmetoda čilgehussii (mu jorgalus):

1. Dutkanmetoda leat dat bargovuogit maid geavahit *fástidit dahje čuvgehit daid gažaldagaid maid leat divvon.*
2. Dutkanmetoda leat dat vuogit maid geavahit *iežamet máhtu ovddidit.*

Dán dutkamis orrot goappašat Kleven ja Hjordemaal (2018) čilgehusa heivemin mu dutkanprosessii. Mun iskan ohppiid teavsttaid analyseremiin čuvgehit ja gávdnat fástádusaid iežan dutkančulbmii. Ovdamearkka dihte iskan teavsttain makkár giellamáhtui gullelaš čuolmmat dain ihtet; sihke syntávssalaš-, morfologalaš- ja semánttalaš čuolmmaid. Seammás geavahan teavsttaid analysabohtosiid ávkin ohcat oahpahanvugiid mat ovddidivčče ohppiid giellamáhtu ja seammás maiddá iežan oahpahanvugiid. Dáid bohtosiid sáhtta de ávkkástallat sámegeiella oahpahas ja dan ovddideamis.

Mu dutkamušas lea sáhka oahpahas, mii gullá pedagogihka suorgái. Danin lea lunddolaš váldit osiid *kvalitatiivvalaš* dutkamis vuodđun (Postholm & Jacobsen 2016: 41). Kvalitatiivvalaš dutkamis dutki iská áddet dutkamuššii oassálastiid perspektiivvaid. Dutki áiccada olbmuid árgabeaivválaš dili sin daguid bokte.

Dutki váldá dávjá iežas vuolggasaji vuodđun dutkamii, ja dát lea maiddá mielde mearrideamen mo dutkanproseassa joatkašuvvá. Dat mearkaša dan ahte dutki ja su jurddaproseassa váikkuhit dutkanprosessii. Kvalitatiivlaš dutkamis dutki dávjá álggaha dutkangažaldaga *mo* dahje *maid*-sániiguin. Luohkálanjadutkamis lea hui čielga fokus ja ulbmil. (Postholm 2010: 17, 36.) Postholm čilge luohkkálatnjadutkama birra ná (mu jorgalus):

- Dutkančuolmma vuolggasadjin lea luohkábirrasa oahppan- ja oahpahanproseassat.
- Teorijjat geavahuvvojit čuvgehit oassálastiid perspektiivaid.
- Ulbmilin luohkálatnjadutkamiin lea movttiidahttit suokkardallamiidda ja ságastallamiidda mat ovdánahttet ja buoridit oahpahusa práksisa. (Postholm 2010: 37.)

Maiddá iežan masterbarggu dutkanproseassa sáhtán čilget bajábealde namuhuvvon čuoggáid bokte. Mun dutkkan ohppiid teavsttaid. Válddán vuolggasadjin kártet ohppiid čállima oahppanproseassas. Suokkardalan sin čállon teavsttaid ja iskkan dasto gávdnat oahpahanvugiid mat ovdánahtášedje sin giellamáhtu. Sáhtá dadjat ahte geavahan *kártendutkanvuogi* (dár. *kartleggingsstudier*) vuodđun iežan dutkanproseassas, mii maiddá gullá kvalitatiiva dutkamii. Kártendutkanvuohki iešalddis ii bija johtui makkárga doaimbajibuid buoridan dihte dili, iige iskka váikkuhit maktige, baicce iská kártet dili ja čilget manin dilli lea nu go lea. (Kleven & Hjordemaal 2018: 125, 129.) Dutkanmateriála čilgema ja analyserema bokte sáhttet maiddá rahpasit vejolašvuodát eastadit váttisvuodaid, mii lea guovddážiis buotlágan pedagogalaš doaimmain (Høier 2007: 92). Mun geahčadan álggos ohppiid teavsttaid ollislaččat. Dasto válljen doppe osiid ja čuolmmaid mat ihtet teavsttain, mainna sáhtašii viidáset bargat. Dákkár ollislašvuoda analysavuohki lea dábálaš kvalitatiivlaš teakstaanalyseremis (Holme & Solvang 1996: 133.) iežan dutkamušas čilgen daid beliid mat bohtet ovdan ohppiid teavsttain, muhto in dán dutkanproseassaáigge iskka daid bargovugiid maid evttohan 5. kapihttalis. Iežan viidáset oahpaheaddjeáimmáhaáigge gal lea áigumuš geahččaladdat daid bargovugiid maid ovdanbuvttán.

3.2 Dutkiposišuvdna ja dutkama ehtalaš bealli

Jos oahpaheaddji galgá ovdánit iežas barggus, de lea dárbu bisánastit, smiehtastit ja iskat iežas bargovugiid, ahte leat go doallevaččat dálá bargodilis. Ii leat doarvái ahte dušše olggobeale dutkit dutket oahpaheddjiid barggu. Lea dárbu ahte oahpaheaddjit iežage besset iežaset dutkat. Oahpaheaddji lea iežas luohkkálanja buoremus dutki, danin go son dovda ohppiid duogáza ja buot doaimmaid mat dáhpáhuvet luohkálanjas. (Postholm & Jacobsen 2016: 22.)

Masterbarggu vuodđun lean váldán iežan bargovásáhusaid oahpaheaddjin. Motivašuvdna dutkamuššii leamaš dat ahte buoridit iežan bargovugiid ja ovddidit sámegieloahpahusa. Seammás sáhtta iežas birrasis dutkan maiddái buktit hástalusaid das go dutkis sáhtta šaddat menddo lagaš oktavuoha dutkanbirrasii, ahte ii šat nagot olggul oaidnit áššiid ja objektiivalašvuoda prinsihppa áitojuvvo (Aikio-Puoskari 2008: 3). Aikio-Puoskari čujuhage dasa ahte: “lešalddis juo dutkanfáttá välljen, fáttá meroštallan mearkkaša beali váldima” (2008: 4). Lea lunddolaš ahte nu sáhtta dáhpáhuvvat, go dutki han dávjá vällje dutkamuša fáttá danin go sus leat jo makkár nu čanastumit fáddái, dahje muđui lea beroštupmi fáddái. Sáhtta maiddái juogalágan fuomášumi dahkan fáttá olis mii bokta beroštumi dutkagoahtit ášši. (Rienecker & S. Jørgensen 2006: 70–71.) Iežan dutkanfáttá välljen lea bohciidan danin go oainnán ahte manjimuš jagiid gielladili rievdan gáibida maiddái rievdademiid mus gii lean oahpaheaddji. Oainnán ahte ii leat vejolaš dušše joatkit nu mo ovdal lean bargan. Ferten baicce čuovvut áiggi ja iskat iežan giellaoahpahusa bargovugiidge ovddidit buoremus lági mielde ohppiid gielladási ektui. Dutkanfáttát han bohciidit dieđus das makkár áiggis dutki eallá, ja makkár áššit dalle deivet leat áigeovuodilat servodagas. Iežan dutkanfáttá välljen maiddái speadjalastá dálá dili servodagas, gos mii rahčat dan ovdii ahte sealluhit ja ovddidit sámegiela.

Iežan bargobirrasis dutkan maiddái mearkkaša dan ahte mus dieđusge čuvvot ovdadieđut oahpaheaddji bargodili birra Sámi skuvllain, rahčamušaid birra gielladili ektui ja muđui ohppiid gielladuogážiid birra. Dát ovdadieđut čuvvot maiddái iežan dutkanprosessii, mas guorahalan ohppiid teavsttaid. Mun oainnán teavsttaid osiid oassin ollislašvuodas, ja válddán mielde iežan ovdadieđuid ohppiid birra. Seammás ádden maiddái ollislašvuoda buorebut go dutkkan teavsttaid oasážiid mielde. Dákkár vuorrováikkuhus oasis ollislašvuhtii, ja fas ollislašvuodas oasáziidda lea guovddáš prinsihppa *hermeneutihka gierddus* (dár. *den hermeneutiske sirkel*). (Kleven & Hjordemaal 2018: 188.) Hermeneutihka vuodđojurdda lea ahte olbmos leat álohii jo vuodus juogalágan eavttut áddet ođđa áššiid. Dát eavttut leat maid mielde mearrideamen mii midjiide lea áddehahti ja mii lea áddetmeahttun. Hermeneutihkas gohčoduvo dát *ovdaáddejupmin* (dár. *forforståelse*). Ovdaddejupmi lea dehálaš eaktu áddejupmái oppanassiige. Jos galgá ovdamearkka dihte ohcagoahtit dieđu muhtin teavsttas, de ferte leat juogalágan jurdda das ahte maid galgá ohcat vai bissu rivttes bálgá alde. (Gilje & Grimen 1995: 148.)

Eará dehálaš oassi dutkamis, lea dutkamuša ehtalaš bealli. Leat sihke njuolggadusat, norpmat ja gáibádusat maid ferte vuhtii váldit. Dasa gullet áššit dego dutkama dohkkeheapmi, dutkanbohtosiid máhcaheapmi, anonymiseren ja sensitivitehta. (Keskitalo 2017: 35–37.) Dutki berre ovdal go álggaha dutkanbarggu jo mearridit makkár rolla sus galgá leat barggus. Dát galgá jo vuosttaš deaivvadeamis leat čielggas dutkama oasálastiide. Go dutkan dáhpáhuvvá skuvllas, de fertejit sihke rektor ja gielda dohkkehit dan. Maiddái váhnemiidda ferte dieđihuvvot, ja sii galget čálalaččat mieđihit dasa ahte dieđut čohkkejuvvojit luohkálánjas. Oahpaheaddjit ja oahppit fertejit maiddái diehtit mii galgá dáhpáhuvvat.

Ohppiide ferte dasa lassin dáhkiduvvot ahte ii oktage galgga sáhttit dovdat sin teavsttas, maid dutki čállá. Sáhtta leat váttis dakkár kvalitatiivvalaš dutkosis addit ohppiide ollásit dieđu dutkama birra, danin go dutkamušain bargadettiin sáhttet čuožžilit rievdadusat pláνας. (Postholm 2010: 144–146.) Seammá dehálaš lea maiddái teavstta čáledettiin ahte “dutki lea viggan čállit teavstta sensitiivvalaččat nu ahte ii galgga čujuhit negatiivvalaččat geasage” (Keskitalo 2017: 37). Oppalaččat ferte sihke dieđuid háhkama áigge ja dieđuid ovdanbuktimis, sihke čálalaččat ja njálmálaččat, čájehit várrugasvuođa. Muđuiige lea dehálaš ahte oahpaheaddjis lea dakkár ehtalaš diđolašvuolta mii čuovvu su oahpaheaddji ámmáha álohii. (Postholm & Jacobsen 2016: 125, 134.)

Servodatdiehtaga, riektediehtaga ja humaniora našuvnnalaš etihkalaš lávdegoddi lea ovddidan dutkanetihkalaš njuolggadusaid maid erenoamážit ferte vuhtiiváldit go lea sáhka dutkamis mas olbmot oasálastet. Das čuvvot earet eará čuovvovaš njuolggadusat:

- Dutki galgá erenoamážit vuhtiiváldit olmmošárvvu, ovdamearkka dihte go vällje dutkanfáttá ja geat galget oasálastit dutkamis.
- Dieđihangáibádus sidjiide geat leat mielde dutkamušas.
- Lea maiddái dutki ovddasvástáduš bearráigeahččat ahte ii oktage bártit dahje vásit eará nođiid dutkama áigge.
- Diehtu dutkanmateriála vurdemis.
- Gáibádus ahte dieđihuvvo ahte dutkamušas sáhtta geassádit goas beare.
- Gáibádus mánáid suddjet agi ja dárbbuid mielde. (NESH- Hensyn til personer)

Eamiálbmogiid perspektiivvas lea maiddái hui dehálaš dieđihanovddasvástáduš, ja ahte oassálastit galget dohkkehit dutkamuša. Nu guhkás go vejolaš galgá dutki máhcahit dutkanbohtosiid fas servodahkii gos lea dutkan. Dat lea eamiálbmogiid dutkamuša gáibádus. (Keskitalo 2017: 36, 38.) ležan dutkanbohtosiid sáhtán ovdanbuktit skuvlaservodahkii gos lean dutkan, vaikkeba oahpaheddjiid- ja váhnenčoahkkimiid bokte. Nuppe dáfus sáhtta maid dadjat ahte máhcahan iežan bohtosiid fas skuvlaservodahkii, go doaivumis mu bargovuogit rivdet buoret guvlui, ja ohppiid giellaoahppandilli dien láhkai buorrána boahhteáiggis.

ležan dutkanbarggu birra dieđihin čálalaš dutkanlobi ohcama bokte sihke skuvlla rektorii ja ceahki gulahallanoahpaheaddjái. Dát dutkanlohpeohcamuš čuovvu (mielddus 1). Maiddái 3. ceahki váhnemiidda sáddejuvvui dutkanlobi ohcamuš, mii čuovvu čállosa loahpas (mielddus 2). Sáddejin dasa lassin gieldda bajásšaddanhovdii gažaldaga e-poastta bokte dan birra ahte ferten go gielddas ohcat sierra dutkanlobi. Vástáduš sus lei ahte skuvla lea gielda, nu ahte ii lean dárbu sierra lohpaí. Anonymiseren- ja suddjen dihte dieđuid dutkanbirrasa birra, de ii čuovo dát e-poastta mielddusin. ležan dutkanlohpeohcamušas skuvllii ja

váhnemiidda bohtá ovdan gii mun lean ja makkár dutkamuša áiggun čađahit. Ohcamušas maiddáid dáhkidan ahte buot dáhtat anonymiserejuvvojit čáledettiin ja vurkedettiin barggaid. Maiddáid bohtá ovdan ohcamušas ahte oasálastin dutkamuššii lea eaktodáhtolaš, ja ahte lea vejolaš geassádit das goas beare ovdal go dutkamuš lea almmuhuvvon.

Dárkkistin maiddáid NSD (Norsk senter for forskningsdata) neahttasiiddus ahte lei go dárbu dieđihit iežan dutkamuša sidjiide. Muhto go dutkamušastan in ollenge geavat persovdnadieđuid inge govaid maid vuodul sáhtta fas guorrat ruovttoluotta dutkanoasseváldiide, de in dárbbášan dieđihit sidjiide iežan dutkanprošeavtta.

Háliidin laktit girjegova maid geavahin dutkanmateriálan dievasmahttin dihte iežan barggu, nu ahte válden oktavuoda Davvi Girjji lágádusain gulaskuddan dihte oččošin go geavahit dutkanmateriálagova masterčállosa oassin. Vástádus doppe lei ahte lágádusa bealis oáččun geavahit gova masterčállošis. Eaktun dasa lei ahte čálán govvadahkki nama čállošis. Lohpidin nu dahkat. Dát e-poastta gulahallan čuovvu (mielddus 3).

Mu dutkamušas lea ohppiid birra sáhka. Go ovdanbuvttán osiid sin čállošii, de namuhan sin čuovvovaš vugiin: *Oahppi 1*, *Oahppi 2*, *Oahppi 3* ja nu ain. Teakstaosiid ovdanbuktin dahkko nu sensitiivvalaččat go vejolaš. Danin lean maid válljen ahte in bija mielde ohppiid čállošiid ollislaččat, čoakkán dušše osiid guorahaladettiin daid. Nu dagan vai ii galgga vejolaš oaidnit teakstačoakkáldagas gii makkár teavstta lea čállán. Sámi biras lea ain nu unni ja čađačuovgi ahte sáhtta vejolaš tulkot gii maid lea čállán, goit ge lagasbirrasis.

3.3 Oahppi čállinbarggut

3.3.1 Duogáš dutkanmateriála válljemii

Materiálan iežan masterbargui lean válljen ohppiid čállošiid. Sivva dasa lea ahte dutkanvuohki galgá čatnasit oahpaheaddji árgabeaivái ja leat ávkin maiddáid boahpteáiggis. Beaivválaččat oahpaheaddji deaivida ohppiid teavsttaiguin ja ferte das dalle veardidastit makkár váilevašvuodát leat teavsttain, sihke teakstahuksema olis ja sániid- ja doahpágiid ektui. Dasa lassin ferte árvvoštallat makkár bargovugiid sáhtášii geavahit ovddidan dihte ohppiid sátneriggodaga ja teakstaovdanbuktima. Skuvllas lea erenoamáš ovddasvástádus ovddidit ohppiid skuvlagiellamáhtu, ja dát dáhpáhuvvá aktiivvalaš doaimmaid bokte,

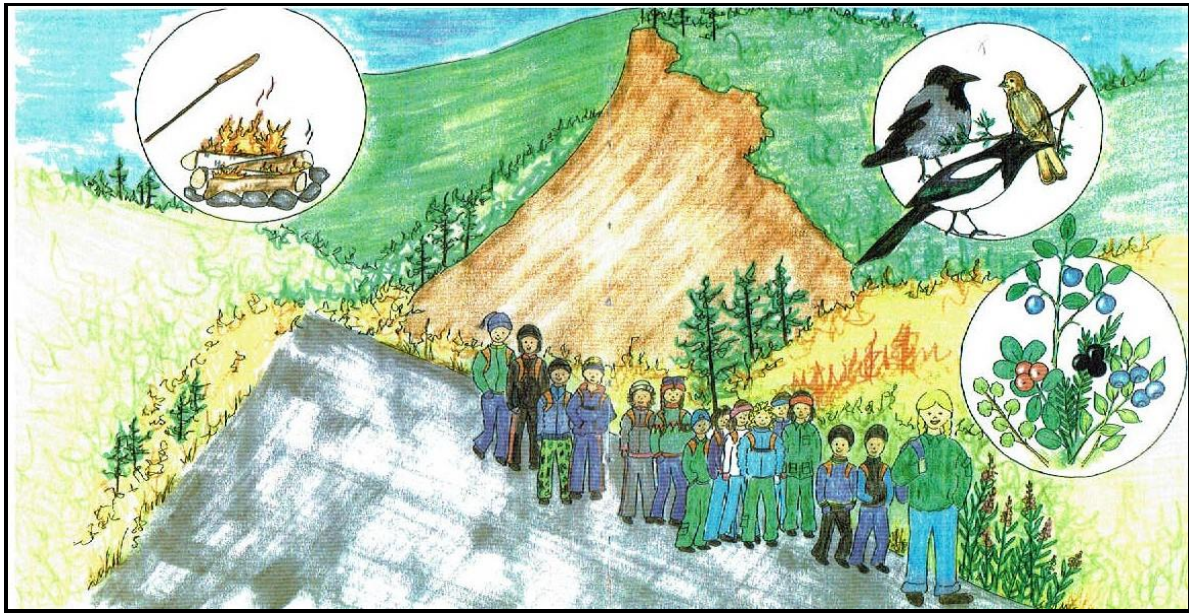
sihke njálmálaččat ja erenoamážit čállima bokte. Čállinbarggut leat maiddá mielde duddjomin “oahppái čiekŋalat gielladiđolašvuoda.” (Helander 2016: 113, 183.) Skuvlagiella lea earálágan go árgabeaigiella dan dáfus ahte das leat stuorát gáibáduosat sátneriggodahkii, cealkkahuksemii ja teakstahuksemii (Monsen & T. Randen 2017: 30).

Skuvlla bealis galgat mii maiddá bajásgeassit ohppiid doaibmi guovttegielagin sihke njálmálaččat ja čálalaččat. Sii galget boahtteáiggis hálddašit sihke njálmálaš ja čálalaš árgabeaigiella ja skuvlagiella guovtte gillii. (Helander 2016: 217.) Jurddašalan ahte boahtteáiggisge sáhtašin geavahit osiid dákkár dutkamušas iežan beaivválaš bargodilis. Galggan sáhttit analyseret ohppiid teavsttaid maiguin beaivválaččat barggan, ja vejolaččat oaidnit daid vuodul buoridanvejolašvuodaid iežan barggus ja oahpahanvugiin. Kleven ja Hjärdemaal (2018: 154) muittuheaba ahte dutkanbohtosat eai galgga áddejuvvot makkárga bagadussan, baicce ággan maid dutki geavaha go doaibmabijuid árvvoštallá atnui váldit.

Válljejin 3. ceahki ohppiid iežan dutkanoasálastin danin go lean daid maŋimuš jagiid bargan smávvaskuvllas ja dovddan buoremusat oahppoplánaid mat gullet dohko, ja maiddá bargovugiid mat čatnasit álgooahpahussii. Go mearridin čállinbarggu čađahit, de jurddašin maiddá ahte ferten válljet ohppiid geat leat oahpahallan čállit dan muddui ahte nagodit oanehaš čállinbargguid čađahit. Aikio (2000) čilge ahte 3. ceahki ohppiid kognitiivlaš ahtanuššan lea *konkrehtalaš operašuvnnaid muttus*. Oahppit geat leat gaskkal 7 jagi ja 12 jagi, gullet dán kognitiivva ovdáneami muddui. Kognitiivlaš doaibmamii gullá earet eará jurddašeapmi, áiccadeapmi, informašuvnna addin ja vuostáiváldin, dieđu gieđahallan, muitin ja dieđu vurken. (Aikio 2000: 113, 125.) Go mánná lea *konkrehtalaš operašuvnnaid muttus*, de jávkagohtá su egosentrálavuolta. Dat mielddisbukta ahte son lea eanet sosiála ja su jurddašeapmi šaddá eanet konkrehtalaš, muhto son dárbbša ain visuála doarjaga jurdaga hábmemii, ovdamearkka dihte doaimmaid bokte, áicama bokte dahje govaid bokte. (Aikio 2000: 125; Imsen 2014 (1984): 160.) Dán muttus maiddá ovdána doahpágiid ádden nu ahte álgá oaidnit oktavuodaid, máhtta veardádallat ja buohtastahttit. Son máhttigohtá ordnet doahpágiid vuolit- ja bajit doahpágiidda, ovdamearkka dihte ahte *ehpelat*, *banánat* ja *ebelsiinnat* leat *šaddosat*. (Aikio 2000: 125; Imsen 2014 (1984): 161). Oahpahusdilis gártá oahpaheaddji váldit vuhtii oahppi agi ja ahtanuššama dási go galgá láchit oahpahusdili mii sidjiide lea heivvolaš.

Sátne- ja teakstačállinbargu dahkkui guovtti sámegieltiimmu áigge. Barggu gelbbolašvuodamihttomearri 4. jahkeceahki maŋjel, Sámegiella vuosttašgiellan oahppoplánas, lei: “čállit álkis muitaleaddji teavstta” (Oahpahusdirektoráhtta 2013a: 7).

Dáid ohppiid čállin teavsttaid geavahin de vuodđun iežan guorahallanbarggus ja oahpahanvugiid ovdanbuktimis. Jurdda lei oaidnit makkár variašuvnnat leat teavsttain, makkár sániid geavahit oahppit iežaset teavstta čáledettiin, ja ihtet go makkárge erenoamášvuodát čállošii maiguin livčče dárbu viidáset bargat. Bargu lei juhkkjuvvon guovtti oassái, *sátnečállinbargun* ja *teakstačállinbargun*. Oahppit ožžo mus gova 3 mii lea vižžon “Luondduipmašat” girjjis (Boine 2005: 4–5).

Govva 3. Ohppiid čállinbarggu govva.

Vižžon “Luondduipmašat” girjjis (Boine 2005: 4–5, Govvadahkki: Bente Somby Reyes)

Girjjis lea maiddá teaksta gova vuolde, muhto dan välljejin eret váldit čállinbarggu oktavuodas. Háliidin ahte oahppit galget iežaset sátnemáhtu ollásit buktit ovdan ja iežaset jurdagiid vuodul hábmet mitalusa, beroškeahhtá das mii boahhtá govvateavsttas ovdan. Govas oaidnit mánáid ja ovtta ollesolbmo, teavstta vuodul leat oahppit ja oahpaheadji, geat leat mátkái mannamin. Smávva govažiid gierdduid siste, sáhttá tulkot čatnasit vásáhusaide mátkkis.

3.3.2 Sániid čállin

Gova vuodul galge oahppit álggos čállit sániid govvii. Ledjen ráhkadan skovi masa sáhtte čállit sániid nu mo tabealla 2 čájeha.

1. ČÁLE MAID OAINNÁT GOVAS:

LUONDDUS	IVNNIT	BIKTASAT	EARÁ

Tabella 2: Sátnečállinskovvi (unniduvvon hámis).

Veahkehan dihte ohppiid johtui bargguin, de ledjen juohkán skovi njealje ruktáráidui gosa devde sániid maid oidne govas. Ruktáráiduid bajilčállagat ledje: *luonddus*, *ivnnit*, *biktasat* ja *eará*. Danin go ulbmil dáinna bargguin lei oaidnit man olu ovttaskas oahppi nagoda viežžat ja produseret govas, de ii lean mis makkárga ovdabargu dása. Dábálaš oahppotiimmu oktavuodas ledjen álggos válljet ovttas ceškiin ságastallat gova birra ja ovttas suokkardallat gosa sii leat jođus ja mii doppe mátkkis dáhpáhuvvá. Livččen maiddá ráhkadan ságastallama vuodul jurddakárta távvalii gosa ledjen čállit ohppiid evttohusaid. Dan vuodul livčče oahppit de beassan čálligoahtit iežaset teavsttaid. Øzerk (2010a: 130) dadjá ahte ohppiid duogášdiehtu iešguđetlágan áššiide lea hui dehálaš go oahppi galgá lohkat ja áddet teavstta sisdoalu. Jurddašan ahte dat lea seamma dehálaš go oahppi galgá čállit teavstta, ahte oahpaheaddji ovddalgihtii lea veahkkin aktiviseremin ohppiid miellagovaid, ságastallamin ovddeš vásáhusaid birra ja dien láchkai boktimin sin čállinmovtta. Erenoamáš dehálaš lea dát oassi sidjiide geain lea váilevaš sátneráđu dahje geat muđui rahčet čállindoaimmaiguin. Oktasaš jurddakárta sáhtá leat stuorra veahkki čállimii. Muhto danin go ledjen testenbarggu čađaheamen, de válljejin njuiket badjel buot daid dábálaš oahpahanstrategiijaid maid oahpaheaddji geavaha iežas barggus. Seammás dieđán ahte dat mii bohtá ovdan govas ii leat amas ášši ohppiide. Sii leat dákkár áššiid vásihan viehka mángii sihke mánáidgárddi ja skuvlla oktavuodas. Sii fitnet mángii skuvlajagis ja mánáidgárdejagis olgomátkkiin, gos besset oahppat, dolastallat ja suohtastallat.

Oahppit bargagohte ángirit vuosttas oasi barggus, čalle sániid viššalit. Moaddása fuomášin bisánaste ain smiehtastit ovdal go fas čálligohte. Oahppit barge birrasii 20 minuhta sániid čállimiin. Das maŋŋá lei borranboddu ja olgoboddu.

3.3.3 Teakstačállin

Nubbi oassi barggus lei fas teakstačállin seammá govvii (govva 3). Ledjen ovddalgihtii ráhkadan muhtin veahkkegažaldagaid maid oahppit sáhtte geavahit veahkkin čáledettiin, nu mo govus 1 *čájeha*. Dieđán

ahte muhtin ohppiide sáhtta váttis beassat johtui čállimiin iešalddis, danin bidjen moadde veahkegažaldaga. Válljejin ahte oahppit čađahit čállinbarggu vai gártet dihtomielalaččat skuvlagiela geavahit čáledettiin. Oahppit fertejit čáledettiin iskat čilget buorebut vai nubbi galgá áddet maid son oaivvilda. Hállangielaš ii leat dárbu leat seamma dihtomielalaš mo čilge ášši, dalle sáhtta konteaksta veahkin čilgemín maid oahppi oaivvilda. Son sáhtta ovdamearka eanet geavahit pronomeniid (*diet, duot, dát*) ja proadvearbbaid (*dákkár, diekkár*) eará sániid sadjái, ja maiddái čujuhaddat govvi dan sadjái go geavahit sániid. (Helander 2016: 116, 119–120.) Čállingiella gáibida oahppis ahte čilge áššiid ollislaččat vai nubbi galgá áddet maid son oaivvilda.

2. ČÁLE MUITALUSA GOVA BIRRA

Sáhtát geavahit veahkin sániid maid leat čállán skovvá.

Sáhtát maiddái dáid veahkegažaldagaid geavahit go čálát mitalusa:

- Gosa leat sii jođus/mannamin?
- Maid sii doppe áigot bargat?
- Dáhpáhuuvvá go miige erenoamáš mátkkis?

Govus 1: Ohppiid teakstačállinbargu (unniduvvon hámis).

Maŋná teakstačállima dáhtton ohppiid ovttaid mielde lohkat munnje mitalusaideaset. Čállen dalle mitalusa nu mo oahppi logai dan. Dahken dákkár mearrádusa, sihkkarastin dihte ahte ii galgga makkárga eahpádus go logan ohppiid teavsttaid, maid sii leat čállán ja oaivvildan. Oidnen maŋná ahte lei hui ávkkálaš iežan teakstadutkan bargui, danin go sáhtten buohtastahttit ohppiid čállima sin njálmmálaš ovdanbuktimiin jos čuožžiledje makkárga eahpesihkarvuodat.

Eará sivva manin válljejin ohppiid čállit dan sadjái go dušše njálmmálaččat mitalit gova birra, lei go in háliidan sin báddet. Jos njálmmálaš jearahallama ledjen čađahit gova birra, de livččen gártan báddet sihkkarastin dihte fitnet buot dieđuid maid oahppi mitala. Ballu lei ahte báddenrusttet lei sáhttit hehttet ohppiid lunddolaččat hállamis, erenoamážit sin geat muđui jo leat eahpesihkkarat ja illá arvet sámástit. Háliidin ahte oahpahustiibmu galggai leat nu lunddolaš go vejolaš, vaikke vel ledjen iskosa čađaheamen.

4 DUTKANMATERIÁLA GUORAHALLAMA GÁVDNOSAT

4.1 Sátnečállinskoviid guorahallama gávdnosat

Sátneskovvá galge oahppit čállit gova vuodul nu olu sániid go fuomášedje. Ledjen skovi juohkán njealje ruktaráidui veahkehan dihte ohppiid. Ráiddut ledje juhkkjuvvon čuovvovaš njealje badjedoahpágiidda: *luonddus, ivnnit, biktasat* ja *eará*. Go ovdanbuvttán sániid ja dajahusaid maid oahppit leat čállán dutkamusa čállošii, de sitáhtaid čálán *vinjučállagiin/kursiivan*.

Go geahčadan bohtosiid dán sátnedeavdinbarggus, de oainnán stuorra erohusaid das galle sáni leat nagodan čállit skovvá. Oahppi gii eanemus sániid nagodii fuomášit olles govas, čálii 33 sáni, ja son gii unnimus nagodii fuomášit, čálii fas 15 sáni. Das gaskkas fas molsašuttai 18 sánis gitta 26 sátnái. Dáid bohtosiid vuodul sáhtta dieđus smiehttat ahte muhtin oahppit leat jođáneabbo go nuppit, ja eai leat háhppehan čállit buot maid áigo. Muhto bargoáigi lei biddjon nu ahte buohkat galge beassat čállit nu guhká go lei dárbu. Ii oktage botkejuvvon barggus ovdal go ieš oaivvildii ahte leai geargan. Sii geat jođánepmosit gergejedje barggu, čohkkájedje ja tevdnejedje dan botta go earát gárvejedje bargguset.

Go välljejin badjedoahpágiid sátneskovvá, de háliidin iskat sihke dakkár álkes beaivválaš sámegealsániid nu mo bivttasnamahusaid ja ivnniid. Dákkár sániid mánát oahppagohtet hui árrat. Mánát geat mánáidgárddiin leat, oahppagohtet dákkár sániid vuosttas beaivvi rájes. Dieđán ahte buot ohppiin geat ledje mielde dán iskosis, lea mánáidgárdeduogáš. Mu vuordámušat ovdamearkka dihte *ivnniid* kategoriijii, lei ahte oahppit goitge galge diehtit ivnniid dego *rukkes, ruoná, alit, fiskes, vilges ja čáhppes*. Namalassii unnimusat 6 ivdnesáni. Bivttaskategoriijas vurden ahte unnimusat 4 sáni galge nagodit gova vuodul čállit, namalassii *jáhkka, buvssat, gahpir* ja *fáhcat*. *Luonddus* kategoriijas ledjen hui eahpesihkkar maid sáhtten vuordit ohppiin, muhto jurddašin ahte dás oidnojit várra stuorámus erohusat sátnehivvodaga ektui.

Válljejin čohkket bohtosiid tabellii vai álkibut oainnán erohusaid bohtosiin, nu mo tabealla 3 čájeha. Lean merken galle sáni juohke oahppi lea čállán juohke kategoriijii.

OHPPIID SÁTNESKOVVEBOHTOSAT					
	LUONDDUS	IVNNIT	BIKTASAT	EARÁ	OKTIIBUOT
OAHPPI 1	3	5	2	5	15
OAHPPI 2	4	9	5	4	22
OAHPPI 3	7	6	4	2	19
OAHPPI 4	11	7	4	2	24
OAHPPI 5	6	7	4	1	18
OAHPPI 6	6	7	4	2	19
OAHPPI 7	8	5	7	2	22
OAHPPI 8	9	10	8	6	33
OAHPPI 9	8	8	7 (8*)	3	26

*Lea čállán "lummat" dán kategoriijii. In leat dohkkehan dan bivttasnamahussan.

Tabella 3. Ohppiid sátneskovvebohtosat.

Go geahčadan sierranas ruktaráidduid bohtosiid, de fuomášan stuorámus erohusaid *luonddus* ruktaráiddus. *Oahppi 1* čálii 3 sáni dán kategoriijii ja *Oahppi 4* fas čálii 11 sáni. Muhto de lea *oahppi 1* fas čállán *eará* ruktaráidui 4 sáni mat heivešedje *luonddus* ráidui, dat leat sánit: *lottit, sáttu, geađggit, albmi*. De man nu sivas ii leat son smiehttan ahte diet njeallje sáni heivešedje *luonddus* kategoriijii. Oainnán maiddá muhtin *eará* ohppiid skoviin ahte leat mánga *luonddus*-sáni mat leat biddjon *eará* ruktaráidui. Ovdamearkka dihte sánit dego: *sáttu, geađggit, albmi, várri, rissi*. Dát sáhtá čujuhit dasa ahte muhtimat leat eahpesihkkarat makkár sánit heivešedje badjedoahpaga *luonddus* vuollái, ja ahte sii smiehttet dáid namuhuvvon sániid gullat makkár nu *eará* badjedoahpaga vuollái. Áidna sátni mii gávdno buot ovcci oahppi skoviin, *luonddus* kategoriijas, lea sátni *muorra/muorat*. Muhtimat leat čállán ovttaidlogus, *earát* fas mánggaidlogus. Nubbin eanemusat gávdno sátni *suoinnit*, maid gávccis leat čállán. Sátni *muorjjit* leat maiddá gávccis oahppi čállán, guovttis leaba vel sirren daid muorjenamahusaide: *jonat, sarrit* ja *čáhppesmuorjjit*. Sánit mat čájehit ahte muhtin ohppiin orru leamen nannoset sátneriggodat sámegeillii, leat sánit dego *albmi, dievát, horpmát, ruotnasat, bákti, árran*.

Ivnniid-kategoriijas čálle buohkat čuovvovaš ivnniid: *fiskes* ja *ruoná*. Muđui lei dušše okta gii ii leat čállán *alit*. Sáni *rukkes* leat dušše njealjis čállán, muhto dás jáhkán sáhtá leat dan duohken mo juohke oahppi lea árvvoštallan ivnniid. Muhtimat leat čállán sániid *rosa* dahje *čuvgesrukkes* ja *earát* fas *runta* dahje *oránša*, nu ahte jáhkán ahte lea čalbmi mii oaidná. Sáhtá leat váttis mánjejuvvon govassat oahppi nu čielggasin go galggašedje. Go isken buot ohppiid sátneskoviid, de lei juohkehaš čállán jogo *rukkes, runta, oránša, rosa* dahje *čuvgesrukkes*. Muhto de fas lea okta oahppi čállán sihke *rukkes, čuvgesrukkes* ja *runta*, ja nubbi *eará* fas *rukkes, rosa* ja *oránša*. Nu ahte dát oahppit leat govassat earuhan ivnniid nyánssaid mielde.

Biktasat-kategorijas lei maid stuorra erohus sus gii čálii guokte sáni, ja dan golmma oahppis geat čálle 7-8 sáni. *Oahppi 1* bivttassánit ledje *jáhkka* ja *buvssat*. Dása sáhttet dieđusge mánggalágan siva, ahte son ii dieđe *gahpir*- ja *fáhcaid*- sániid sámegillii, dahje ahte son ii leat fuomášán daid govvas. Son sáhtta maid jurddašan ahte dát eai heivešii *biktasiid*-kategorijii. Eará bivttassánit earet *jáhkka* ja *buvssat*, mat ihte iešguđet ohppiid skoviin, ledje: *gahpir*, *fáhcat*, *hánskát*, *suohkut*, *pannebånd*, *skuovat*, *čiehgahpir*, *náhkkegahpir*, *ullobáidi*, *guhkessoajátbáidi*, *dreassa* ja *kápsa*. Dáid sátneskovvebohtosiin oaidná ahte leat oalle stuorra erohusat sátnehivvodagas ohppiid gaskkas, ja joatkkabargui livčče dárbu maŋŋá čállima (gč. kap.5).

4.2 Ohppiid teavsttaid guorahallama gávdnosat

Ohppiid teavsttat leat stivren mu guorahallama dan dáfus ahte lean geahčadan makkár áššit ihtet teavsttain. Geahčadan sihke kvantitatiivvalaččat ja kvalitatiivvalaččat mii bohciida sin teavsttain. Kvantitatiivvalaččat iskkan teavsttaid guhkkodaga sániid dáfus, ja geavahuvvo go olu geardduheapmi. Kvalitatiivvalaččat fas iskkan sátneriggodaga, mo cealkagat leat huksejuvvon, ja muđui makkár riehtačállima hástalusat ihtet teavsttain. Muhtin beliid teakstaguorahallamis lean deavdán skoviide, vai fitnen oppalašgova ja álkibut oainnán makkár áššit geardduhuvvojit ohppiid teavsttain.

Leat ovcci 7–8 jahkásaš (3. ceahki) oahppi geat leat čállán mitalusaid. Sii čálle teavstta seammá gova birra go sániid ledje čállán. Jurdda lei ahte sáhtte geavahit iežaset devdon sátneskovi veahkkin čállinbarggus. Čájehuvvo teavsttain ahte muhtimat leat geavahan oasi sániin maid skovvá leat čállán, ja earát fas leat hutkan mitalusa mas dadjat ii oktage skovvá čállon sániin lean mielde. Dát lei dieđusge áibbas ortnegis bargobihtá mielde. Sánit ledje dušše liigeveahkkin, jos lei dárbu. Dan maid baicce oainnán juohke teavsttas, lea ahte buohkat leat geavahan veahkkegažaldagaid maid ledjen bidjan mielde, eatnašat orrot geavahan buot golbma gažaldaga ávkin čállimii (govus 1). In dieđe livčče go ohppiid mitalusaid šaddan earáláganin veahkkegažaldagaid haga, muhto jáhkán ahte mángasiidda lei sáhttit váddáset fuomášit juoga maid čállit govvi.

Dábálaččat livččen ovdabargun dákkár teakstačállinbargui bidjat áiggi dasa ahte geahčadit gova, ságastallat dan birra, gulaskuddet dihtet go mat oidnojit govvas ja árvaladdat maid mánát áigot bargat. Soaitá ahte livččiimet vel jurddakártta ráhkadan ságastallama vuodul. Jurddašalan ahte ovdabargu čállima oktavuodasge lea dehálaš, seammá go lohkama oktavuodas, vai oahppi beassá ráhkkanit bargui ja hukset

ovdaádejumi fáddái. (Hauge 2008: 96.) Muhto danin go ledjen iskosa čađaheamen, de in geavahan dáid teakstačállima ráhkkananstrategiijaid.

Barggu áigge álge measta buohkat seammás čállit mitalusa, lei dušše okta gii dárbbášii mus veahá liigeveahki ja movttiidahttima beassat johtui bargguin. Son dajai jo seammás ahte ii dieđe maid galgá čállit, ii dieđe gosa mánát govas leat mannamin ja maid sii doppe áigot bargat. Ságastallen sutnje veahá gova birra, lohken veahkkegažaldagaid jitnosit ja isken movttiidahttit su. Das maŋŋá beasai son ge johtui bargguinis. Sáhttet moattelágan siva manin sutnje lei váttis johtui beassat. Okta sivva sáhttá leat ahte su mielas lea váttis geavahit miellagova ja hutkat mitalusaid, soaitá son dárbbáša eambbo hárjehallama aiddo fal dákkár čállinbargguide. Nubbi fas sáhttá leat ahte su mielas lea váttis nagodit sámegillii čállit ja produseret teavstta danin go eai leat doarvái sánit sajis su sátnovuorkkás ja danin lea váttis sus cealkagiid hukset ja mitalusa hábmet. Dán oahppái lei sáhttit ávkin dat ahte ovddalgihtii ságastallat gova birra, geahčadit makkár sánit gávdnojit govas, árvoštallat gosa oahppit leat mannamin ja maid sii mátkkis áigot bargat. Lea dehálaš addit oahppái gielalaš doarjaga, dahje nu gohčoduvvon “*stillasahuksen*” (dár. *stillasbygging*) dalle go oahppái lea dárbu dasa. Gielalaš doarjja sáhttá earet eará dat ahte boktit oahppi beroštumi muhtin giellabargui dainna lágiin ahte čatná dan muhtin oahpes kontekstii. Eará gielalaš veahkki sáhttá leat ahte álkida giellabarggu vai oahppi nagoda čoavdit dan. (Monsen & Tveit Randen 2017: 135–137.)

4.2.1 Vuordámušat ohppiid teavsttaide

Maid de sáhtán vuordit 7–8 jahkásaš (3. ceahki) oahppis gii čuovvu sámegiela vuosttašgiela oahppoplána oahpahusa? In dieđus sáhte vuordit ahte riektáčállin lea vel áibbas sajis, ovdamearkka dihte ahte sánit leat áibba riehta ortográfalaččat čállon, danin go oahppi lea easkka álgodásis hárjehallamin hábmet sihke sániid ja cealkagiid. Muhto smiehtan goit liikkáge ahte galgga sáhttit oaidnit teavsttain beliid maiguin ferte ovttaskas oahppi ja joavkku ektui bargat. Mu jurdda dáid ohppiid teavsttain lea iskat gávdnat čilgehusa dasa manin oahppit čállet nu go čállet, ja iskat gávdnat strategiijaid mo viidásat bargat giellaoahpahusain. Monsen ja Tveit Randen (2017: 76) dadjabage ahte ii leat miellagiddevaš iskat galle meattáhusa gávdna ohppiid teavsttain, baicce geahččalit čilget siva meattáhusaide.

Goitge vurdojuvvo Máhttoloktemis, Sámegiella vuosttašgiellan oahppoplána gelbbolašvuoda-mihttomeriin mat gusket čálalaš gulahallamii 2. jahkeceahki maŋŋel, ahte oahppi galgá máhttit:

- “čállit cealkagiid stuora ja smávva bustávažiiguin ja čuoggáin iežas giehtačállagiin ja tastatuvrrain.”

- “čállit riehta oahpes ja álkis sániid.” (Oahpahusdirektoráhta 2013a: 6.)

Dán guovtte gelbbolašvuođamihttomeari mielde gal vurdojuvvo ahte oahppi álgo 3. ceahki dásis galggašii máhttit hábmet cealkagiid, geavahit stuorra ja smávva bustávid, ja dasa lassin vel čuoggá bidjat rivttes sadjái. Ohppiid teavsttain vuhtto ahte cealkkahuksemii lea dárbu bidjat fuomášumi ja olu hárbhallama. Oahppi galgá maiddái máhttit čállit muhtin oahpes ja álkis sániid riehta. Dát gelbbolašvuođamihttomearri lea hui rabas. Ferten divvut gažaldaga das ahte maid mearkkaša “*muhtin oahpes ja álkis sániid*”? Oaivvilduvvojit go oanehis ovtastávvalsánit dego ovdamearkka dihte: *ja, mun, don, son, sii, mii, lea* ja nu ain? Sáhttet go dasa lassin vel leat guovttestávvalsánit main ii leat duppalkonsonánta ja diftonga, dego sánit: *mánát, skuvla, márfi, okta* ja nu ain? Vai vurdojuvvo go ahte oahppi dán dásis maiddái galggašii hálddašit muhtin sániid maiguin lea diftonga ja sániid maiguin lea duppalkonsonánta? Ovdamearkka dihte sániid dego: *čoaggit, muorra, stoahkat, lottit* ja nu ain. Dákkár áššit šaddet dieđus oahpaheaddji iežas árvvoštallama ja gealbbu duohken mearridit, nu guhká go eai leat mearriduvvon uhcimus meari sánit maid oahppit galget máhttit čállit juohke jahkeceahki mañgel. Aiddo dát fáddá leamaš ge mángii ságas iežan bargosajis, ahte mis galggašii dakkár allafrekveanta sátnelistu maid čuovvut go galgat ohppiide oahpahit sániid, sihke lohkamis ja čállimis. Dalle sihkarastit ahte buot oahppit ožžot dan seammá oahpu ja hárbhallama goit daid deháleamos ja eanemus geavahuvvon sániid oahppamis. Daddjo ahte go ođđa sániid galgá oahppat, erenoamážit nuppigielas, de lea hui mávssolaš diehtit makkár sánit dávjá gullojit gielas, ja dan dáfus lea dárbu ovddemus oahppat. Allafrekveanta sániid lea dávjá álkit oahppat, danin go dat dávjá gullojit ja oidnojit teavsttain. (Monsen & Tveit Randen 2017: 81–82.) Lea goit čielggas ahte go oahppi hálddaša ortografii- dahje riehtačállima, de ii dárbbas geavahit searaid dasa ahte smiehttat mo sátni čállo. Son beassá baicce geavahit návccaid teavsta sisdollui. Danin lea dehálaš jo árrat álgit bargat riehtačállimiin. (Helander 2016: 77.) Dát orru ge vuhttomín ohppiid teavsttain, ahte sii geat buoremusat orrot hálddašeamen riehtačállima, leat čállán daid guhkimus teavsttaid. Sii leat bálle bidjat teakstahábmema ja –buvttadeami guovddáži. Helander (2016: 79) rávve riehtačállima ovddideapmái geavahit muittuhanrámaid seainnis gosa čállá ja mearku daid deháleamos riehtačállinnjuolggadusaid.

4.2.2 Gaskagiellamearkkat ja guovttegielasteapmi

Guorahaladettiin teavsttaid, de ihte doppe *gaskagiellamearkkat* (dár. mellomspråk/innlærerspråk ja ean. interlanguage). Go nuppigiela lea oahppamin, de sáhtta álggos ovdamearkka dihte sojahit sániid boastut, välljet boasttu kásusa dahje välljet dakkár sáni mii ii áibbas heive sisdollui. Ovdamearkka dihte sáhtta muhtin gaskagillii gullevaš meattáhus dakkár go: “Máhtte ja Ánde *manne* márkaniin.” Dan sadjái go

“Máhtte ja Ánde *manaiga* márkanii.” Dán ovdamearkkas lea vearba *mannat* sojahuvvon boastut. (Palismaa 2002: 29–30.) Teavsttaid dutkamis geavahin veahkkin osiid gaskagiela analysaskovis maid Monsen ja T. Randen (2017: 74) rávveba geavahit dákkár bargui. Ii leat álo álki earuhit ohppiid čállošiiin makkár meattáhusat leat ahká gullevaččat ja makkár meattáhusat leat dábálaččat nuppi giela oahpadettiin (Nergård & Tonne 2008: 47).

Teavsttaid guorahaladettiin fuomášin ahte muhtin ohppiid teavsttain ii sojahuvvo vearba riehta čáledettiin. Ovdamearkka dihte čállá *Oahppi 5* čuovvovaš láchkai: “*Ohh! dajai buohkat*”, ja nuppe sajis fas “*mid ii jáke...*” Son oaivvilda čállit “*Ohh! dadje buohkat*” ja “*mii eat jáhke...*” *Oahppi 7* fas čállá iežas mitalusas ahte “*Sit lei...*” ja “*sit oini...*”, rivttes láchkai livčče “*sii ledje...*” ja “*sii oidne...*”. *Oahppi 6* maiddá sojaha sániid boastut go čállá “*si basai márfi...*” ja “*uohpai ođa...*”, son oaivvilda “*sii basse márfi...*” ja “*ohppe ođđa...*” Go dát oahppit lohke munnje mitalusaid, de dadje sániid nu mo ledje čállán, eaige divustan. Tulkon danin ahte dát meattáhusat sáhtašedje leat gaskagiellamearkkat.

Gaskagiellamearkkaid ohcama oktavuodas, iskagohten maiddá vuhtto go *guovttegielasteapmi* teavsttain. Guovttegielasteapmi, dahje kodaid ovtastuvvan, mearkkaša dan ahte sámegeiela háladettiin geavahuvvojit ovdamearkka dihte dárogielsániit loatnasátnin, jos ii dieđe dahje fuomáš sámegeielsáni mii livčče heivvolaš. Beaivválaš gielas gohčoduvvo dákkár giellageavaheapmi maiddá *giellaseaguheapmin*, mii čuodjá bealljái negatiivvalaččat, ahte lea sáhka váilevaš giellamáhtus. (Helander 2016: 226.) Dannemark (2018: 65) gohčoda guovttegielasteami fas giellamolsašuddamin, iežas artihkkalis mas árvoštallá Carola Babette Kleemanna “Lek på to språk”-doavttergrádadutkosa, mii lea mánáid guovttegielat geavaheami birra stoahkamis. Øzerk (2016: 139) oaivvilda ahte dákkár kodaid ovtastuvvan ii dárbbas leat moge váralaš, ja iige dárbbas ballat ahte giellamoivi čuožžila kodaid ovtastuvvama dihte. Kodaid- ja gielaid ovtastuvvan ii hehtte gulahallama guovttegielagiid gaskkas. Dát sáhtta baicce leat lunddolaš gulahallanvuohki guovttegielat bearrašiid gaskkas. Helander maiddá dadjá ahte kodaid molsun: “sáhtta leat systemáhtalaš ja čeahppivuodá mearkan mii sáhtta leat riggodahkan gulahallanoktavuodain” (Helander 2016: 230). Muhto son dáhttu gal muittus atnit ahte guovttegielasteamis sáhttet leat negatiivvalaš váikkuhusat erenoamážit sámegillii, danin go sámegeielas ii leat seammá váikkuhus dárogillii. Jos ovdamearkka dihte geavaha badjelmeare olu dárogielsániid main lea sámegeielgeažus (*hoppet, stupet, svømmet*), vaikke vel gávdnojit čielga sámegeielsániit dáidda (*njuiket, buokčalit, vuodjat*), de sáhtta doalvut sámegeiela sorbmái, ja dien láchkai geahnohuhttit sámegeiela dili. (Helander 2016: 226–227.)

Guovttegielasteami in gávna oppanassiige ohppiid teavsttain. Soaitá nu ahte oahppit leat hui dihtomielaččat go dihtet ahte galget sámegillii čállit. Čáledettiin sii bállejit smiehttat ja geavahit searaid

dasa ahte gávdnat sámegielsániid dan sadjái go geavahit dárogielsániid. Soaitá maiddáa ahte jos eai dieđe sámegielsáni, de välljejit baicce eará čállit, dahje guđđet sáni čálekeahhtá. Danin sáhtta maiddáa ahte muhtin teavsttat leat nu oanehaččat ja álkes gielain čállon. Dávjá lea nu ahte guovttegielasteapmi baicce gullo hállamis, go hállan lea eanet spontána, ja dalle ii álo geargga smiehtastit mo sátni heivešii sámegillii. Oahppit astet čáledettiin vuđolabbo smiehttat, ja danin čállet eanet formálalaččat riehta. Háladettiin ferte jođánit smiehttat ja danin sáhttet boađusin eanet formálalaš meattáhusat. (Monsen & T. Randen 2017: 67.) Vaikke vel oahppit eai leat vel nu stáđđásat riehtačállimis, de leat goit hui dihtomielalaččat leamašan sániid välljemis go eai leat dárogielsániid geavahan veahkkin čállimis.

Isken maiddáa ahte orru go dárogiella muđui báidnemin teavsttaid vaikke vel eai leat njuolga luoikkahuvvon sánit, ovdamearkka dihte ahte vuhtto go dárogiela syntákša sámegielas. Dakkár eahpediđolaš gielalaš meattáhusat sáhtašedje leat nugo čuovvovaš cealkagis: “*mus leat vihtta bussát*”, dan sadjái go “*mus leat vihtta bussá*”, mii livčče riehta vuohki dadjat cealkaga. Muhto maiddáa sáhtta seaguhit sámegiela ja dárogiela bustávaid álggus go lea oahpahallamin lohkat ja čállit, ovdamearkka dihte bustávaid *u* ja *o* (Wirkola & Baal 2003: 10). Oainnán teavsttain ahte guovttis eaba oppanassiige geavat *u*-bustáva čáledettiin, sudnos lea dušše *o*-bustávva anus. Ovdamearkka dihte čállá *Oahppi 1* sániid: “*mori*”, “*stalo*” ja “*volgi*”. Son oaivvilda sániid: *murjjiid*, *stállu* ja *vulge*. Vaikke sániin leat earáge meattáhusat, de fuomášán erenoamážit dan ahte *u*-bustávva ii geavahuvvo. Go *Oahppi 1* logai munnje teavstta, de gal gullui sániin *u*-jietna čielgasit. *Oahppi 3* maid ii oppanassiige geavat *u*-bustáva teavsttastis, dušše *o*-bustáva. Songe lea geavahan sániid “*mori*” ja “*stalo*” iežas teavsttas, rivttes láhkai galggašedje čállot *murjjiid* ja *stálu*. Songe lohka teavstta munnje, ja doppe gal gullo čielgasit *u*-jietna logadettiin. Orru ahte dát oahppi guovttos leaba eahpesihkkarat goas heive *u*-bustáva čállit ja goas fas *o*-bustáva, ja välljeba danin dušše geavahit *o*-bustáva čáledettiin. Dakkár gielalaš váikkuhusat leat dábálaččat guovttegielat olbmo giellaovdáneamis, ja gohčoduvvojit gielladieđalaš tearpmain *interfereansan*. (Helander 2012: 67.)

Dárogiella sáhtta dieđusge maiddáa báidnit nu ahte geavahuvvojit sánit maid sámegillii dábálaččat ii geavahivčče seammá oktavuodas. Ovttá teavsttas fuomášán dakkár teakstaoasi mii orru čielgasit dárogielas boahtimin. *Oahppi 3* čállá iežas teavsttas “*raka dola*”, maid mun tulkon *ráhkadit dola*. Son dieđus oaivvilda ahte sii áigot *bidjat dola*. Dárogielas lea dábálaš dadjat *lage bål*, maid son de orru leamen njuolga jorgalastán sámegillii. (Lassi dieđut gaskagiela birra, gč. Nergård & Tonne 2008; Monsen & Tveit Randen 2017.)

4.2.3 Teavsttaid guhkkodat

Dat mii ovddimusat čuohcá čalbmái go geahčadišgoađán ohppiid čállošiid, lea daid guhkkodat. Dat molsašuddet 15 sánis gitta 58 sátnái. Daid golmma oaneheamos mitalusain leat 15, 21 ja 22 sáni. Daid golmma guhkimus mitalusain fas leat 38, 55 ja 58 sáni. Daid oaneheamos mitalusain oainnán maiddá ahte oahppit leat mángii geardduhan seammá sániid, ovdamearkka dihte čállá *Oahppi 1* golmma geardde “*sii aigo*”, *Oahppi 9* fas čállá “*ja si*” golmma háve iežas 15 sáni teavsttas. Dán sáhtta tulkot nu ahte dáid ohppiin ii leat vel nu sihkkaris sátneráđu, eai ge nagot rievddadallat cealkagiid vel. Dát leage maiddá gaskagiella-mearka strategijja, ahte álkivuoda dihte geavaha allafrekveanta sániid go ii fuomáš eará sániid maid sáhtašii geavahit (Monsen & Tveit Randen 2017: 73). Sidjiide ferte buktit ovdamearkkaid mo sáhttet varieret cealkagiid, čájehit molssaeavttuid (gč. kap.6.1).

Oainnán maiddá daid oaneheamos teavsttain ahte cealkagat leat hui oanehaččat ja álkit. Ovdamearkka dihte čállá okta oahppi ná: “*Sii aigo mehcái*”, “*sii aigo dolastit*”, “*sii aigo stokat*”. Orru nu ahte dát oahppi ii leat vel joavdan dan muddui ahte nagoda rievddadallat ja “*buoidudahttit*” cealkagiid, go čállá hui oktageardánit. Nubbi eará oahppi fas čállá “*ja si basit marfi*”, “*ja si čogit morji*”, “*ja si boraidi*”. Dás maiddá oaidná ahte son ii rievdat cealkagiid hámi, ja čállá hui álkit. Dávjá lea nu ahte oahppit geat leat oahppamin giela, álggos čállet oanehis ja álkes teavsttaid. Dalle lea ge buorre geavahit govaid, ja áinnas govvaráidduid čállinproseassas, danin go govaid vuodul čállin gáibida eanet oahppis čállinproseassas. Son bággehallá geavahit dihto sániid mat bohtet ovdan govain, ja soaitá nagodit čállit guhkit teavsttaid go jos lei galgat čállit teavstta dušše iežas miellagova vuodul. Dalle soaitá oahppi välljet eanáš geavahit dakkár sániid mat sus leat jo sátnevuorkkás. (Monsen & Tveit Randen 2017: 66.)

4.2.4 Sátnegeavaheapmi

Oahppit geat leat čállán daid oaneheamos teavsttaid, leat čatnon sakka dasa mii oidno govás. Sii mitalit oalle álkit ahte oahppit áigot dolastit, čoaggit murjjiid, geahččat lottiid ja rásiid ja bassit márfi. Buot dát áššit oidnojit govás. Dat oahppit geat leat guhkit teavsttaid čállán, leat maiddá čállán dieid seammá áššiid birra, muhto sii leat liikkáge nagodan rievddadallat ja lasihit vel eará áššiid cealkagiidda. Muhtimat leat nákcen smiehttat mii muđui sáhtašii dáhpáhuvat tuvrras, ja čállán dan birra. Ovdamearkka dihte mitala *Oahppi 8* ahte 5. ceahkki lea mannamin suidnet, muhtimat maiddá oggot dan mátkkis ja okta goddá stuorra guoli. Son čállá maiddá ahte leat muhtin mánát dan mátkkis geat oidnet cubbo giettis ja loddečivgga mii ohcá eatnis. *Oahppi 4* fas viiddida iežas cealkagiid go čállá iežas teavsttas ahte “*Jovsset*

lea gitta manjemuš raiddus ja Niillas lea gitta ovddemus raiddus. Sii aigot dollastit ja sii aigot márfi bassat...” Oahppi 6 fas viiddida iežas cealkaga go ovdamearkka dihte čállá “*Sii basai márfi dolas. Ja uohpai ođa miehcesániit*”. Dát čájeha man dehálaš lea ahte oahppis lea sátneriggodat ja dadjanvuogit sajis, dalle nagoda oahppi fuomášit mángga láhkai mo čállá cealkagiid, ja teaksta šaddá maiddá eanet muitalusa hápmái dan sadjái go dušše ovttaskas cealkagat mat leat bardon manjálaga. Øzerk (2016: 201) čilge dehálašvuođa das ahte oahppi nagoda geavahit giela dakkár áššiid birra mat eai leat dás dál, nu gohčoduvvon *dekontekstualiseren*. Dákkár dekontekstualiseren-giellamáhttu čállimis, gáibida ahte oahppis lea nana sátnerádju. Guovttegielatoahppi gii ahkkáivurdojuvvon dásis nagoda dekontekstualiseret dieđu, čájeha ahte sus lea duogášdiehtu áššiide ja dárbbášlaš vásáhusat. Sus lea maiddá nana sátneriggodat ja doabarádju, lea kreatiiva ja kognitiivvalaččat ahtanuššan. Son máhtta maiddá ovdanbuktit áššiid ja vásáhusaid nu ahte earáide leat áddehahttin. (Øzerk 2016: 201.) Helander deattuhage ahte “giellariggodahttin ii leat dušše ođđa sániid oahppan muhto maiddá máhttu gaskkustit seamma dahje sullasaš cealkkasisdoalu nu mángga láhkai go vejolaš”. Son maiddá čalmmustahtta dehálašvuođa das ahte “oahppat nu olu sániid ja dadjanvugiid go fal vejolaš, go sánit leat doahpagiid gielalaš hámit ja cealkkaráhkadusaid muvrageađggit”. (Helander 2016: 41.)

4.2.5 Persovdna-pronomeniid geavaheapmi

Fuomášan guovtti oahppi teavsttain ahte persovdna pronomenat geavahuvvojit boasttuláhkái čáledettiin. Lean čohkken persovdna-pronomen geavaheami sierra skovvá (mieiddus 4). Oahppi 3 čállá teavsttastis “*sin aigo...*” ja nuppe háve fas “*sin mai aigo...*” go álggaha cealkagiid. Son lea oaivvildeamen čállit “*sii áigo*” ja “*sii maid áigo*”. Oahppi 7 fas čállá golbmii sáni “*sit*”. Son čállá ovdamearkka dihte “*sit lei*” ja “*sit oini*” go oaivvilda “*sii ledje*” ja “*sii oidne*”. Go oahppi guovttos logaiga iežaska čállon teavsttaid munnje, de soai logaiga dáid persovdna pronomeniid seamma láhkai go leigga čállán, eaba ge divustan sániid logadettiin. Dán tulkon dan láhkai ahte soai eaba leat iežaska mielas boastut čállán. Dákkár struktuvrralaš rievdamat gohčoduvvojit *diakronalaš fenomenan*. Jos dákkár rievdamat giela struktuvrras dáhpáhuvet guhkit áigge badjel, de dát sáhttet leavvat ja cieggat gillii. Helander (2016: 155) buktá ovttá eará ovdamearkka dákkár diakronalaš fenomenas gos kásushápmi komitatiiva mánggaidlohku geavahuvvo lokatiiva mánggaidlogu sajis: «*minguin ii leat ihtin skuvla* dan sadjái go *mis ii leat ihtin skuvla*».

Oahppi 5 čállá fas ovttá sajis iežas teavsttas sáni “*mid*” go oaivvilda “*mii*”, muhto go son logai teavstta munnje jitnosit, de logai čielgasit “*mii*”. Mun tulkon dien čállinmeattáhusa dan láhkai ahte son lea fuomášan ahte muhtin sánit galget čállot *d*-bustávain loahpas ja geavaha dán njuolggadusa maiddá dalle

go ii galggašii. Oainnán muđui su teavsttas ahte lea guktii vel dahkan diekkár meattáhusa go lea čállán “*dajaid*” ja “*logaid*”. Son badjelmeare oppasta dahjege generalisere (dár. overgeneralisere) muhtin čállinnjuolggadusa maid lea fuomášán (Monsen & Tveit Randen 2017: 71–72). Dát čájeha ahte oahppi lea hui vitmat go lea fuomášán sámegeielas dán čállinnjuolggadusa.

Oahppi 9 gal lea iežas teavsttas geavahan rivttes persovdnapronomena čáledettiin, muhto vearbaid ii leat nagodan sojahit áibbas riehta. Son čállá omd. “*Si lea volgimin...*”, “*Si basit marfi...*”, “*Si čogit...*” ja “*Si boraidi...*”. Rivttes láhkai čállon, lea: “*Sii leat vuolgimin...*”, “*sii basset márfi...*”, “*sii čogget...*” ja “*sii boradit...*” Go oahppi logai munnje iežas mitalusa, de lohka son sániid riehta, muhto ii nagot vel riehta čállit sániid.

4.2.6 Diftonggaid geavaheapmi

Eará hástalus mii ihtá ohppiid teavsttain, lea *diftongga*-geavaheapmi. Lean ráhkadan sierra skovi, veahkin guorahallanbargui, gosa lean čohkken diftongasániid mat ledje teavsttain (mielddus 5). Guovtte oahppi teavsttain ii oppa oidnoge diftongga, vaikke dat gulašedje mielde muhtin sániin. Ovdamearkka dihte čállá *Oahppi 1* čuovvovaš sániid iežas mitalusas: *mehcai*, *čogt*, *stokat*, *gæčat*. Go son lohka iežas teavstta munnje, de dadjá dieid sániid ná: *meahccái*, *čoaggit*, *stoahkat*, *geahččat*. *Oahppi 3* fas čállá čuovvovaš sániid main váilu diftongga: *čokeli*, *geža*, *stakt*. Go lohka mitalusas munnje, de lohka dieid sániid ná: *čoaggit*, *geahčča*, *stoahkat*. Dás oaidná ahte sudnos lea njálmmálaš gielas diftonggat geavahas, muhto eaba hálldaš vel čállimis daid.

Leat fas muhtin oahppit geat isket geavahit diftonggaid čáledettiin, muhto eai deaivva áibba riehta dan dahkat. Muhtimat geavahit *ea-diftongga* *ie-diftongga* sadjái, ja fas nuppe láhkai. Seammá dáhpáhuvá *uo-diftongga* ja *oa-diftongga* geavahemiin. Ovdamearkka dihte orru *Oahppi 6* veahá rahčamin dainna ahte goappá diftongga galggašii geavahit goas. Son čállá sániid dego: *mieahcetovri*, *uohpai*, *miehcesánit*, *giehčat*, *buogustedje* (riehta čállon: *meahcctuvrii*, *oahpai*, *meahccesániid*, *geahččat*, *boagustedje*). Dasa lassin bidjá son diftongga ovttá sátnái masa ii gulašii, namalassii sátni *gielddolaš* (riehta čállon: *gelddolaš*). Sániid maid lea čállán rivttes diftonggain leat: *buokat* ja *guovčbietju* (riehta čállon: *buohkat*, *guovžžabiedju*). Son čájeha dan ahte lea diđolaš šaddagohtán diftongageavaheapmái, vaikke vel ii šatta áibba riehta álohii.

Nubbi eará oahppi gii orru hui diđolaš diftongageavaheamis, lea *Oahppi 2*. Son geavaha dušše ovttá sajis teavsttas boasttu diftongga, dalle go čállá “*čuogit*”, muhto de fas maŋnelabbos čállá “*čoagit*” (oaivvilda sáni *čoaggit*). Son orru vuos eahpesihkkar mii lea riehta dien sáni dáfus, muhto muđui geavaha son rivttes diftongga buot eará sániide mas galgá leat diftongga, sánit dego *vuolgimin*, *meahccái*, *geahčat* (*geahččat*), *čoagit* (*čoaggit*).

Diftonggaiguin barggadettiin lea dehálaš fuomášuhttit diftonganjuolgama njuolggadusa (ea-e, ie-i, uo-u, oa-o). Jos ovdamearkan válddášii *Oahppi 2* sáni “*čuogit*” ovdamearkan, ja čájeha mo sátni šattašii diftonganjuolgama maŋná, *čuoggit-čuggen*, de soaitá oahppi fuomášit ahte diet ii orron gal heivvolaš. Rivttes čállinvuogi maid ferte čájehit, mii livččii *čoaggit-čoggen*. Dát diftonganjuolgan njuolggadus sáhtá fuomášuhttit ohppiid mo dárkkistit diftongageavaheami jos leat eahpesihkkarat čáledettiin. Áinnas heive njálmmálaččat liiggástallat jietnademiin fuomášuhttin dihte čállinvuogi. (Helander 2016: 78.)

Dan ovttá allafrekveanta diftongasáni maid fuomášan lea riehta čállon dan viđa oahpis geat leat dárbbášan dan sáni, lea *lea*-sátni. Dat soaitá leat danin go dáid ohppiid ceahkkilanjas lea dan vuosttaš guokte skuvlajagi heaŋgán *lea*-sátni oidnosis muittuhussan mo čállo. Maiddái lea dát veahkkevearba dakkár sátni mii oidno teavsttain hui dávjá ja dan dihte várra lea cieggan millii. Dás oaidná ahte lea ávki bargat ja čalmmustahttit allafrekveanta sániid jo álggu rájes.

4.2.7 Cealkagiid huksen

Oainnán ohppiid teavsttain ahte singuin lea erenoamáš dárbu bargat teakstahukseimiin. Álggos vuos fertešii bargat cealkagiid huksemiin. Máhttoloktemis han vurdoge ahte oahppit maŋná 2. jahkeceahki galget máhttit “čállit cealkagiid stuora ja smávva bustávažiiguin ja čuoggáin iežas giehtačállagiin ja tastatuvrrain” (Oahpahusdirektoráhtta 2006c: 6).

Guovtte oahppi čállošis váilu čuokkis oalát. Golmma eará oahppis ii leat čuokkis eará go mitalusa maŋemuš sáni duohken. Njealjis gal leat iskan geavahit čuoggá čáledettiin, muhto eai leat álohii deaivan áibba rivttes sadjái gal bidjat, muhto sii leat iskan ja orrot fáhtegoahtán dien beali teakstačállimis. Ovdamearkka dihte čállá *Oahppi 2*: “*mánát leče vuolgimin meahccái. čuogit murjid. Ja vel dolastat.*” Dán teakstaosáziis oaidná ahte son lea jođus, lea fáhtegoahtán mo galggašii hukset cealkagiid, muhto ii muite vel ovdamearkka dihte álo álggahit ođđa cealkaga stuorra bustávain. Su fertešii vel bagadastit dan mo dievasmahtá cealkagiid, ja ahte ii leat nu vuogas álggahit ođđa cealkaga “*ja*”-sániin. *Oahppi 6* fas čállá: “*Smáva dási lei vácimen mieahcetovri. Elle gahčai buohkat buogustedje.*” Dán teakstaosáziis

fas oaidná ahte oahppi lea diđolaš dasa ahte čuoggá galgá geavahit čáledettiin, go ovttá ášši lea geargan muitaleames. Son maddái muitá nammii bidjat stuorra álgobustáva. Muhto de vajálduvvá go fas viidáset čállá muitalusas: *“ja uohpai ođđa miehcesánit márvá huik mun lean gavnan guovčbietju!”* Dán cealkagis maid oaidná ahte son álggaha unna bustávažin, ja *“ja”*-sániin mainna ii heivešii álggahit cealkaga. Muhto somá lea oaidnit ahte son fas lea fuomášán ahte sáhtta čuorvvasmearkka geavahit čáledettiin, go áigu čurvestit juoga. Maddái *Oahppi 5* lea fuomášán mo čuorvvasmearkka sáhtta geavahit teavsttas, go guovtte sajis teavsttas geavaha dan: *“...gieča dope lea jonat!”* ja *“Ohh! dajai buhkat.”* *Oahppi 4* lea maid diđolaš šaddagohtán čuoggá-geavaheapmái, muhto sus leat vuos ain hui guhkes cealkagat. Son čállá ovttá sajis ná: *“Sii aigot dollastit ja sii aigot márfi bassat sii vuollgit deavá alla sii aigot lea vihtta tibmu vell doppe.”*

4.2.8 Suopmanerohusat

Sáhttet maddái leat suopmanerohusat mat dihttojit muhtin ohppiid čállošii, erenoamážit diftongasániin. Ovdamearkka dihte čállá *Oahppi 4* *“deavá ala”* go oaiivvilda *“dievá ala”*. *Oahppi 8* fas čállá *“geatis”* go oaiivvilda *“giettis”*. Son čállá maddái *“garde”* vaikke oaiivvilda *“geardde”*. Sudno teavsttain leat muđui buot eará diftonga-sánit riehta čállon, de mun jurddašalan ahte diet guokte sáni sáhttet leat gártan boastut danin go sudno suopmanis daddjojit namuhuvvon sáni dien láhkai. Helander (2016: 85) dadjá dehálažžan ahte oahpaheaddji diehtá dákkár suopmanerohusaid birra, vai sáhtta čilget ohppiide čállingielá normerejuvnon hámi. Erenoamáš váttis sáhtta ohppiide dákkár áššiid oahppat, go lea váttis gullat erohusaid hállangielas.

4.2.9 Lohkan- ja čállinváttisvuodát

Eará ášši maid álo ferte vuhtii váldit ja atnit muittus go bargá ohppiid teavsttaiguin, lea ahte doppe sáhttet ihtit áššit mat gusket muđui eará hástalusaid go dušše gielaoahppama prosessii. Sáhtta leat nu ahte oahppis leat juogalágan erenoamáš pedagogalaš dárbbut, ovdamearkka dihte lohkan- dahje čállinváttisvuodát, dahje dysleksiiija. Dysleksiiija ja fonologalaš diđolašvuotta (gč. kap.2.3.2) gullaba fárrolagaid (Roe 2008: 26). Monsrud (2013) čilge ahte čuovvovaš dovdomearkkat sáhttet čujuhit dasa ahte oahppis leat erenoamáš lohkan- ja čállinváttisvuodát dahje dysleksiiija (mu jorgalus):

- Váttisvuodát oahppat jietnadagaid ja laktit jietnadagaid bustávaide.
- Sihke analyhtalaš ja syntehtalaš váttisvuodát.

- Váttisvuodát ásahit ja automatiseret sániid jietnadallama (dekoden).
- Váttisvuodát riektačállimiin.
- Vuollegis lohkanleaktu.
- Heajos lohkanáddejupmi. (Monsrud 2013: 111.)

Maiddái oanehisbotta muitu, dahje bargomuitu lea juoga mii sáhtta váikkuhit oahppi lohka- ja čállima ovdáneapmái. Ovdamearkka dihte sáhtta dát mielddisbuktit ahte oahppis leat váttisvuodát bisuhit jienaid muittus, dahje doallat sániid muittus dassázii go lea lohkan olles cealkaga. Váikkuhus dalle sáhtta leat ahte massá áddejumi sánis dahje cealkagis, ja lohkanmáhtolašvuohta illá ovdána. (Wirkola 2014: 3.)

Li sáhte dieđusge dušše ovttá teakstačállima barggu bokte oaidnit leat go oahppis dákkár hástalusat, muhto dan ferte lagabui iskat eará kárteniskosiid vehkiin. Jos oahppi ovdamearkka dihte čállima lassin rahčá lohkamiin, de lea maiddá dehálaš kártet giela. Muhto hástalus mánggagielat ohppiid dáfus lea ahte eai gávdno vel nu olu teasttat ja geahččaleamit mat leat erenoamážit ovddiduvvon dán jovkui. Sámedárogielat ohppiide gávdno guovttegielat iskkus TOSP, mii kárte sátneriggodaga ja lohkanáddejumi. (Monsrud 2013: 113, 117.) Muđui lea maiddá ráhkaduvvon *Gielalaš diđolašvuođaiskan* sámemánáide geain lea sámegeiella vuosttašgiellan. Iskkus lea ráhkaduvvon dan nammii ahte fuobmát árrat jo daid ohppiid geain sáhttet šaddat lohka- ja čállinváttisvuodát. Geahččaleapmi iská: *máhtta go mánná gullat seammalágan loahppašuoŋaid, fonologalaš/morfologalaš/syntáksalaš áddendáiddu, sániid muitima, grammatihkalaš diđolašvuođa ja bustávva máhtu*. Iskkus berre čađahuvvot árra čavčča 1. luohkás, ja fas giđđat seamma luohkás, buohtastahttin dihte bohtosiid. (Wirkola 2014: 4.)

Mus ii leat vuodđu iežan dutkosa ohppiid teavsttaid vuodul čujuhit dasa ahte leat go ovttasge erenoamáš hástalusat lohkamiin dahje čállimiin, de danin in gidde dakkár fuomášumi ovttaskas oahppi tekstii dán guorahallamis. Háliidan liikkáge čalmmustahttit dan beali oppalaččat danin go mángii sáhtta oahpaheaddji barggus čuožžilit dat dilli ahte oahpaheaddji gažadišgoahat oahppi hilljánis ovdáneami lohka- ja čállima ektui. Dalle sáhtta bohtit dan dillái ahte gártá árvoštallat čuožžilit go dát hástalusat erenoamášpedagogalaš dárbbuid dihte vai váilevaš giellamáhtu dihte. Dávjá lea nu ahte erenoamášpedagogalaš dárbbut eai fuomášuvvo áiggi, danin go navdojuvvo ahte sivva manin oahppi ii oahpa nu jođánit go galggašii, lea heajos giellaovdáneami dihte (Monsrud 2013: 104). Seammás ferte muitit ahte kárten okto ii čoavdde buot váttisvuodaid, das sáhttet baicce maiddá čuožžilit boasttuáddejumit. Danin berre kárten maiddá čilget maid oahppi hálddaša ja mat leat su nana bealit, dasto makkár oahppandárbbut sus leat. Dákkár dynamálaš kárten, oktan oahpaheaddji mánggagielatáddejumiin ja lohka- ja čállima oahpahusa gealbbuin, leat mielde huksemin áddejumi ovttaskas oahppi oahppaneavttuid ektui. (Monsrud 201: 117, 128.)

5 GIELLAMÁHTU JA –OVDÁNEAMI DOARJUN

5.1 Ohppiid teavsttaid bokte

Dán oasis buvttán ovdan oahpahanvugiid maid lean gávdnan beroštahtti ja maid oainnán ávkkálažžan sámegielloahpahusa gielladiđolašvuođa ja –máhtu ovddideapmái go čađahuvvojit systemáhtalaččat. Ferte muittus atnit ahte lea oahpaheaddji oaidnu das mo giellaoahppan dáhpáhuvvá, mii mearrida mo son heiveha giellaoahpahusa. Vál dá go ovdamearkka dihte oahpaheaddji vuhtii oahppi vuosttašgiela oahpahas, ja mo son veahkeha oahppi viidáset su oahppanproseassas ja daid meattáhusaid vuođu maid oahppi dahká. (Nergård & Tonne 2008: 45.)

Heivvolaš lea geavahit ohppiid čállon teavsttaid viidáset bargun giellaoahpahusa ovddideapmái. Ohppiid teavsttaid systemáhtalaš čuovvuleapmi ja dárkkisteapmi lea dehálaš go galgá láidestit ohppiid riektačállimis (Helander 2003: 99). Dehálaš dán oktavuodas lea dieđus ahte várrugasat dán dahká, nu ahte ii mange láhkai ohppiid bávččagahte. Ii sáhte geavahit dušše muhtin teavsttaid ovdamearkan, baicce ahte gávdná buriid beliid juohke teavsttas, muhto dasa lassin vel geahččá mo sáhtašii buoridit teavstta. Go teavsttain buktá ovdamearkkaid, de čájeha oahpaheaddji ahte vál dá ohppiid bargguid duođas ja ahte dain lea árvu. Ovdamearkka dihte sáhtá dahkat ohppiid diđolažžan das makkár synonymat gávdnojit sin teavsttain, makkár iešguđetlágan sániid sii leat geavahan go ovdamearkka dihte mitalit gosa mánát leat mannamin: *meahccái, várrái, tuvrii, meahccetuvrii*. Maiddái mo sii varierejit dan geat leat vuolgimin tuvrii. Sii leat čállán: *sii, mánát, 1a, smávvdássi, vuosttas c., 5.c.* Dát leat buorit ovdamearkkat man láhkai sii leat iešguđet láhkai čilgen measta seammá ášši. Helander maid buktá ovdamearkkaid mo sáhtá stoahkat sániiguin ja hárbhallat ođđa vearbaid ja substantiivaid gávdnat sániid sadjái mat dájvja geavahuvvojit, ovdamearkka dihte *mannat*-vearbba sajis. (Helander 2016: 120.)

Sáhtašii maiddái geahččat mo sáhtá cealkagiid rievdadit, nu ahte eai šattašii nu oktageardánis cealkagat. Dasa gulašii maiddái čájehit mo cealkagiid hukse. Dása sáhtá vál dit ovdamearkkaid muhtin ohppiid teavsttain, dahje ahte oahpaheaddji ieš čállá teavsttaid ovdamearkan mat heivejit fáddái. Teakstaovdamearkkat sáhtašedje ovdamearkka dihte nu mo *tabealla 4* čájeha:

Ovdamearkkat cealkagiin main lea unnán variašuvdna:	Eanet variašuvdna cealkagiin:
Sii vulge meahccái. Sii vulge dolastit. Sii vulge stoahkat.	Sii ledje meahccái vuolgimin. Doppe áigo dolastit ja maiddái stoahkat.
Sii leat vuolgimin tuvrii, ja sii stohket ja sii gehččet lottiid ja sii basset márfi ja sii boradit.	Sii leat vuolgimin tuvrii. Sii áigot doppe stoahkat ja geahččat lottiid. Das maŋŋá sii bidjet dola vai besset márfi bassit ja boradit.

Tabella 4: Teakstačállima ovdamearkkat.

Go dán láhkai buktá ovdamearkkaid teavsttain ja guorahallá daid iešguđet beliid teavsttain, de dahká ohppiid eanet diđolažžan das mo sáhtta varieret čállima. Struktuvrralaš bargu teakstaovdamearkkaiguin sáhtta leat hui buorre vuohki mo teakstahukseimiin bargat. Maŋnebargun dán oktavuodas sáhtašii maiddái oktasaš teavstta čállin vai oahppit oidnet mo proseassa lea álggus gitta lohppii. (Monsen & Tveit Randen 2017: 117.) Okta dehálaš pedagogalaš prinsihppa leage *oahppásis apmasii*, ja danin lea lunddolaš geavahit ohppiid iežaset čállon teavsttaid vuodđun ságastallamiidda ja čállingiela oahpahussii (Helander 2003: 90). Teakstahuksenbargui sáhtta maiddái geavahit visuála modeallaid čájehan dihte mo teavstta galgá hukset. Ovdamearkka dihte sáhtašii geavahit *hamburgera*, *lákcaáhku* dahje *jienja* govvidan dihte ahte teavsttas leat máŋga oasi, ovdamearkka dihte *álgu – váldooassi – loahppa*. Maiddái lávejit guollegova geavahit dákkár visualiseremii. (Kverndokken ja earát 2017: 54–56.) Čáledettiin lea maiddái dehálaš oážžut oahppi smiehttat ja ságastallat čállinproseassa birra. Dien láhkai hárrjána geavahit metagiela iežas čállinproseassa birra. (Kverndokken ja earát 2017: 50.)

5.2 NEIS-modealla bokte

Lean iežan dutkanproseassas giddden fuomášumi ovtta pedagogalaš modellii maid oainnán ávkkálažžan ja miellagiddevažžan giellaoahpaheapmái. Dat lea pedagogalaš giellaoahpahanmodealla maid Kamil Øzerk lea ovddidan, ja gohčoduvvo *NEIS-modeallan*. Dát metodalaš lahknanvuohki orru dakkár mii maiddái sáhtta heivet guovttegielat sáme- ja dárogielatmánáid oahpahussii. Dát pedagogalaš modealla ovddiduvvui álggus ovtta prošehtii mas guokte Oslo-skuvlla ledje mielde. Dat gohčoduvvui dárogillii “Oslo

prosjektet: Tilpasset norskopplæring med felles læreplan i norsk- likeverdig opplæring i praksis.” (Øzerk 2010a: 1.) Prošeahta álggahuvvui heajos lohkanhártteniskosiid bohtosiid dihte.

Ulbmil dáinna prošeavttain ja pedagogalaš modealla ovddidemiin, lei nannet ohppiid dárogielgealbbu, lohkangealbbolašvuoda ovdánahttima ja buoridit ohppiid eavttuid teavsttaid sisdoalloáddejumis. (Øzerk 2010a: 153.) Vaikke dát prošeahta lei erenoamážit jurddašuvvon *vehádatgielagiid* (dár. minoritetsspråklige) dárogielovdánahttinprošeahtan, de gávnnahedje ahte eanemus riehta lei smiehttat buot ohppiid oahppama ja ovdánahttima. (Øzerk 2010a: 9.) Jurddašalan ahte dát oahpahanmodealla sáhtašii heivvolažžan maiddáii sáme- ja dárogielat guovttegielagiid oahpahanmodeallan, go giellaoahpahuš lea oktasaš oppa ceahkkái, beroškeahttá das makkár vuolggasadji oahppis lea giela dáfus.

NEIS-modealla válidostrategiija lea ahte ohppiide galgá álohii addot vejolašvuhta:

a) *áddet sihke njálmmálaš ja čálalaš giela ja*

á) *searvat oahppanproseassaide*

Øzerk lea viežžan inspirašuvvna modellii amerihkálaš pedagoga Jerome Bruner jurdagiid vuodul. Bruner oavvilda ahte olbmot váldet atnui golbma iešguđetlágan mentálalaš *ovdanbuktinvuogi* (dár. representasjonsformer) go isket áddet juoga. Dat vuogit leat: dagut (gálggat), govat (govahallamat) ja symbolalaš vuohki (sánit ja giella). Dáid dieđuid ja jurdagiid vuodul ovddidii Øzerk NEIS-modealla, gos ovdanbuktinvuogit čájehuvvojit pedagogaš doaimmaid bokte. (Øzerk 2010a: 13–14; Imsen 2014: 173.)

NEIS lea oanádus mii lea biddjon oktii ovdabustávain dan njealji ovdanbuktinvuogiin. Dárogillii gohčoduvvojit dát ovdanbuktinvuogit:

Naturlig

Enaktiv

Ikonisk

Symbolisk

Jos sámegeallii galggašin jorgalit dáid ovdanbuktinvuogiid čilgehusaid, de sáhtašii dadjat ahte:

N- *bustávva* (**N**aturlig) ovddasta dan mo giellaoahpahuš čađahuvo konkrehtaid vehkiin ja lunddolaš ávdnasiiguin. Sáhtašii ovdamearkka dihte luondduš viežžat ávdnasiid *nugo muoraid, lasttaid, murjjiid, sámmáliid ja jeahkáliid* go lea luondduš ávdnasiid birra oahpaheamen. Dahje jos áigu oahpahit gievkkanreaidduid namahusaid, de lea lunddolaš mannat gievkkanii doallat oahpahustiimmu ja oahpahallat ovdamearkka dihte málestanreaidduid namahusaid *nugo firon, guksi, silli, vuoláš, spoađđu* ja

nu ain. *N-bustávva* oassi NEIS-modeallas čatnasa erenoamážit mo fáddái čadnon *substantiivvaid* galggašii dahkat áddehahttin.

E-bustávva (Enaktiv) fas ovddasta daguid, doaimmaid, drámá ja čájáhusaid. Giella ovddiduvvo iešguđetlágan doaimmaid bokte (learning by doing). Dát oassi oahpahanmodeallas fas veahkeha fáttá *vearbbaid* dahkat áddehahttin.

I-bustávva (Ikonisk) ovdanbuktinvuogit fas sáhtašedje leat audio-visuála oahpponeavvut, nu go govat, plakáhtat, filmmat, kárttat, sárgosat jna. Dat leat mielde ealáskahttimin duogášdieđuid mat ohppiin ovddežis jo leat, dahje čujuheamen guovddáš osiide fáttás ja dagaheamen daid áddehahttin.

S-bustávva (Symbolsk) ovdanbuktinvuohki fas lea *giela bokte oahpahit giela*. Dat oaivvilda ahte geavaha ovdamearkka dihte *synonymaid*, *antonymaid* ja eará *gielalaš ovdamearkkaid* maid bokte čilge sániid ja doahpágiid mat leat apmasat.

Øzerk deattuha dehálašvuoda das ahte fágalaš sisdoallu “bárgiduvvo” njálmmálaš dahje čálalaš gillii. Fágalaš sisdoallu álo govvida juogalágan duohtavuoda maid sáhtta ovdanbuktit ovttá dan njealji ovdanbuktinvugiin NEIS-modeallas. (Øzerk 2010a: 14.) NEIS-modealla bokte lea vejolaš dahkat oahpahusa lunddolažžan ja áššiid eanet áddehahttin ohppiide. Øzerk oaivvilda ahte oahpaheaddji berre geavahit goit ovttá NEIS-ovdanbuktinvuogi oahpahettiin doahpágiid ja sániid iešguđetlágan fáttáin, áinnas ge eanet go ovttá ovdanbuktinvuogi jos nu leš lunddolaš oahpahusa oktavuodas dahkat. (2010a: 14.)

Go jo mu vuolggasadji lea “*sámegiela vuosttašgiela oahpahus guovtte-/mánngagielat birra*”, de orru vuogas geavahit NEIS-modealla prinsihpaid vuodđun oahpahussii. Dát ovdanbuktinvuogit han lámčēt dili nu ahte buot ohppiin galggašii ovdánit giellaáddejummi ja ahte besset oasálastit oahppanproseassas iežaset eavttuid vuodul. Lea oahpaheaddji duohken heivehit dáid NEIS-ovdanbuktinvugiid ohppiid dási mielde, ja dahkat giela áddehahttin buohkaide. Dien lámkai veahkeha NEIS-modealla maidái oahpaheaddji reflekeret iežas barggu birra, nanne su pedagogalaš diđolašvuoda ja lasiha su metodalaš vuorkká. (Øzerk 2010a: 16–18.)

5.2.1 Sániid ja doahpágiid ovdánahttin

Háliidan erenoamážit iežan dutkosis giddet fuomášumi dasa mo ohppiid sátneriggodaga ovdánahttit, ja mo bargat systemáhtalaččat doahpágiid ovdánahttimiin. NEIS-modealla maid deattuha sániid ja doahpágiid oahppama (Øzerk 2010a). Dát lea hui dehálaš bealli ohppiid gielladiđolašvuoda ovddideamis. Helander čujuha girjjistis dutkiide geat manjimuš moaddelot jagi leat čađahan dutkosiid gos čájehuvvo

“ahte lea čielga oktavuoha das man olu sániid máhtta ja man bures lihkostuvvá skuvllas” (Helander 2016: 57). Dat miellidibuktá maiddá ahte oahppis gii hálddaša olu sániid, lea maiddá buoret lohkanáddejuvvi, ja leat danin buoret oahppanvejolašvuođat go sus gii ii hálddaš doarvái sániid (Salen 2003: 32; Øzker 2010a: 60; Sæverud ja earát 2011: 7; Helander 2016: 58).

Lean vásihan ahte oahpaheaddji muhtimin gártá luoitit oahpahusa gielalaš dási, ja dainna oaivvildan ahte gártá čilget árgabeaivválaš sániid maid vuorddášii jo leamen ohppiid sátnevuorkkás. Eai dárbbas váddáset sánit go ovdamearkka dihte *bussá* dahje *áidi*. Maiddá go oahpaheaddji galgá lohkašiid válljet ohppiide, de iská gávdnat dakkár teavsttaid mat galget dan veardde álkit ahte stuorámuš oassi ohppiin galget sáhttit áddet sisdoalu. Iešheanalaš lohkašiid maid soaitá oahpaheaddji gártat álkidit teavsttaid vai oahppi galgá birgehallet logadettiin teavstta. Jos oahppi ii fáhte teavstta sisdoalu logadettiin danin go sánit ja doahpagat eai leat sajis su “sátnevuorkkás”, de soaitá vuollánit.

Ođđa sániid ja doahpagaidd oahppan dáhpáhuvvá lunddolaččat buot fágain skuvllas, muhto liikkáge vel dárkkuhuvvo aiddo dát bealli mángga sajis máhttoloktemis. Go lean geahčadan máhttoloktema iešguđet fágaplánaid osiid, de oainnán ahte mángga fágas erenoamážit deattuhuvvo sániid ja doahpagaidd oahppan sihke ulbmila, fága váldoosiid, vuodđogálggaid ja fágaid gelbbolašvuođamihttomeriid vuolde. (Máhttolokten – Sámi oahppoplánabuvttus 2008.) Lea hui čielggas ahte sátn- ja doabaovdánahttinbargu lea guovddáš ášši ja erenoamáš dehálaš doaimma oahpahusa oktavuodas.

Ovdamearkka dihte deattuhuvvo jo *Sámegiella vuosttašgiellan oahppoplánas* váldooasis doabaipmárdusa ovddideapmi, go daddjo *njálmmálaš gulahallama* vuolde čuoovvovaččat: “Guldaleapmi lea aktiiva doaimma mas oahppi galgá oahppat ja ipmirdit dan bokte ahte dulko, veardida ja árvoštallá earáid dajaldagaid. Sihke njálmmálaš ovdanbuktima bokte, masa lea ráhkkanan ja spontána njálmmálaš ovtastallamis galgá oahppi ovdánahttit návccaid gulahallat earáiguin ja albmanahttit máhtu, jurdagiid ja hutkosiid girjás gillii iešguđet šánjeriin. Sámegealfágas mearkaša dát ahte lea erenoamáš deatalaš *ovdánahttit ohppiid doabaipmárdusa* ja seammás dahkat ohppiid diđolažžan giellageavaheamis. Dát eaktuda ahte sámegeilat oahppit galget oahppat movt buoremusat gáhttet sámegeiela seammás go ovdánahttet dan.” (Oahpahusdirektoráhtta 2013a: 3.) *Čálalaš gulahallama* vuolde fas daddjo ahte: “Buorre čálalaš gulahallan eaktuda *buori sátneriggodaga*, máhtu ja gálggaid teakstaduddjomis, grammatihkas ja riektačállimis, ja návccaid heivehit teavstta ulbmilii ja vuostáiváldái” (Oahpahusdirektoráhtta 2013a: 4). *Giella, kultuvra ja girjjálašvuohta* oasis fas ovddiduvvo dán láchkai: “Váldooassái gullá maid giellageavaheami birra sámi kultuvrra, eallinvuogi ja árbevirolaš máhtu ektui, *doahpagaidd oahppama ja sátneriggodaga viiddideami* birra.” (Oahpahusdirektoráhtta 2013a: 4). Maiddá daid iešguđetge cehkiid gelbbolašvuođamihttomeriin

leat mángga sajis namuhuvvon fágadoahpágiid oahppan, de lea hui čielggas ahte dáinna belliin ferte erenoamáš vuđolaččat bargat jos galgá ollašuttit Máhttolohtema áigumušaid.

Go sániid- ja doahpágiid oahppan čájehuvvo leat erenoamáš guovddáš ja dehálaš ášši oahpahusas, de ferten čielggadit erohusa sániin *sátne* ja *doaba* (dár. *ord* ja *begrep*). Øzerk čilge ahte sánit leat mearkalihput dahje kodat masa nu. Dat leat symbolat mat ovddastit ávdnasiid, olbmuid, daguid, dáhpáhusaid, fenomenaid, diliid, jurdagiid ja buot dáid gaskasaš oktavuodaid. Muhto sániin lea maiddá sisdoallu ja oaivil. Dan maid olmmoš gullá nuppi dadjamin, leat sánit. Muhto dan maid mii áddet, sániid oaivil, leat fas doahpagat. (Øzerk 2010a: 74–77.) Helander fas dadjá ahte “Doaba lea abstrakšuvdna mii govviduvvo sániin dahje sániiguin. Oktageardánit sáhtášii dadjat ahte sátne lea gielalaš hápmi, dat maid gullá dahje oaidná. Doahpaga ii sáhte gullat iige oaidnit. Dat lea sáni sisdoallu, dat manin dahje makkárin sáni mearkkašumi ádde.” (Helander 2016: 64.) Fágagielas gohčoduvvo sátne-namahus maiddá *tearbman* (Helander 2016: 22).

Øzerk (2010a) čilge maiddá ahte sátnevuorká/-riggodat (dár. *ordforråd*) ja doabamáhtolašvuohta (dár. *begrepsrepertoar*) leat dehálaš áššit mat johtet giehtalagaid. Son čujuha dutkiide geat oaivvildit ahte mánná ii oahpa sániid njuolggooahpahusa bokte. Ahte ii leat ávki bidjat ággi sierra sátneohpahussii skuvllas dahje ruovttus. Ohppiid sátnevuorká ovdána baicce sosiála oktavuodain gos ságastallan dáhpáhuvá sin dásis, nu ahte sii áddejit. Sáhtá leat ovttasbarguid, stoahkama ja ságastallamiid bokte. (Øzerk 2010a: 73, 76.) Lea dehálaš láchit diliid gos oahppi ferte aktiivvalaččat geavahit giela (Engen 2002: 68). Muhto ii leat dušše doarvá ahte oahppit dihtet olu sániid. Sii fertejit máhttit čilget sániid sisdoalu, ovdamearkka dihte bajit-, vuolit- ja bálddalas doahpágiid bokte. Ovdamearkka dihte ahte sánit *rukkes*, *ruoná*, *vilges* gullet ivdnesániide ja *kohppa*, *glássa*, *vuoláš* gullet fas lihttesániide. (M. Øzerk 2007: 54; Helander 2016: 62.) Go mánná máhtá dán láchkai čorget sániid doabavuogádagaide, de dat darvánit guhkesáiggemuitui, ja dalle lea álkit maŋŋá fas váldit daid atnui go lea dárbu (Øzerk & Juuso 1999: 42). Maiddá lohka bokte viidána sátne- ja doabavuorká, sihke go guldala nuppi lohka, ja go ieš lohka. Riektačállima oahppamii lea maiddá buoremus vuohki lohka ja čállit beaivválaččat. Mađe eanet lohka ja čállá, dađe buorebut ovdánit dát gálggat, ja riektačállinnjuolggadusat maiddá dien láchkai cigget millii. (Helander 2003: 99.)

Monsen ja Tveit Randen (2017) maiddá oaivvildeaba ahte sátneohpaheapmi lea hui dehálaš bargu skuvllas, ja ahte sátneohpaheapmi galgá ovddiduvvot mánggalágan vugiiguin ja iešguđet fágain. Sátneohpaheapmi sáhtá leat ráhkkanuvvon doaibma dahje spontána doaibma, ja ohppiid beales sáhtá maiddá sátneohppan dáhpáhuvat sihke diđolaččat dahje dieđekeahtá. Lea dábálaš ahte oahpahusa áigge sáhttet čuožžilit lunddolaš ságastallamat ja dilálašvuođat mat dahket ođđa sániid oahpaheami

lunddolažžan. Eará háve fas lea oahpaheaddji bures ráhkkanan dasa makkár sánit galget oahpahuovot. (Monsen & Tveit Randen 2017: 86.) Dannemark (2011) čujuhage dasa man dehálaš lea vuhtii váldit ohppiid kommentáraid, gažaldagaid ja ságastallamiid giela birra oahpahas, ovdamearkka dihte go buohtastahtta sáme- ja dárogiela. Go oahppi ieš beassá leat mielde hábmemin oahpahusa, de dovdá son maiddá ahte su máhttu ja oaivilat leat dehálaččat ja adnojit árvvus, mii fas bokta ovddasvástádusdovddu iežas ovdáneapmái. Dákkár oadjebasvuođa láchčin oahpahusdillái lea maiddá mielde ovddideamen ohppiid kreativitehta. (Dannemark 2011: 53.)

Keskitalo ja Määttä gal oaivvildeaba ahte ii oahppi dárbbáš áddet juohke sáni vai sisdoalu fáhtešii, deháleabbo lea ahte oahpahasvuogit mat dorjot oahppi ja su giellaovdáneami leat guovddážis. Oahppit eai galgga báhcit vuordit jorgalusa oahpaheaddjis, baicce galget ieža leat aktiiva giellageavaheaddjit oahpahas. (Keskitalo & Määttä 2011: 86.) Monsen ja Tveit Randen (2017) dadjaba fas ahte lea hui dábálaš ahte oahpaheaddji vásiha hástalusaid danin go leat iešguđetlágan gielladási oahppit seammá luohkás. Oahpaheaddji dáhtošii ahte oahppi ovddida gielas, muhto seammás lea maiddá oahpaheaddjái dehálaš ahte oahppi ádde maid son dadjá. Luohkalanjas galgá oahppi oahppat fága, muhto muhtin oahppit gártet oktanaga oahppat sihke fága ja giela. Vai oahppi oážžu ávkki oahpahas, de lea hui dehálaš ahte oahpaheaddji lea dihtomielalaš iežas giellageavahemiin. (Monsen & T. Randen 2017: 133–134.) Keskitalo ja Määttä čujuheaba maiddá dasa ahte sámegeilat oahpahas lea ferten rievdat jagiid mielde. Sámiid assimilerema geažil lea dáhpáhuvvan nu ahte lea stuorra oassi váhnenbuolvvas geat leat massán gielaset, mii fas lea mielddisbuktán ahte ohppiin leat sierralágan gielladuogážat go álget skuvlii. Sámegeiloahpahusa ferte dalle muddet sihke eatnigielat ohppiide ja sidjiide geaidda sámegeiella lea eanet passiiva giellan, ja buohkaide vel dan gaskkas. (Keskitalo & Määttä 2011: 85.)

5.2.2 Fáddáoahpahas

Keskitalo (2017: 55) čilge *fáddá-* dahje *temáooahpahusa* nu, ahte oahpahas lea oppalaš ja sisdoaluid gaskkas lea oktavuohhta. Fáddá sáhtta leat gárži dahje viiddis, ja dat sáhtta guoskkahit dušše ovtta fága, muhto sáhtta maiddá fágaidrasttildeaddji. Fáddá plánejuvvo dihto áigodahkii. Dát bargovuohki lea ávžžuhuvvon bargovuohki mánáidskuvllas. Øzerk (2010a) namuha mángga sajis girjjistis, ahte ii sáhte sirret fágasisdoalu oahppama sániid- ja doahpágiid oahppamis. Goappašagaid ferte oktanaga oahpahit. Lea dieđus dehálaš ahte oahpahas lea bures ráhkkanuvvon, nu ahte dat lea sihke ulbmillaš ja struktuvrralaš, gos sihke fágasisdoallu ja ođđa doahpagat leat guovddážis. Dan dáfus heivege fáttáid mielde oahpahit ođđa sániid ja doahpágiid. Monsrud (2013: 137) lea seammá oaivilis go Øzerk das ahte

konteaksta lea dehálaš. Ii berre bargat sániiguin sierra, baicce makkár nu oktavuodas gos lea vejolaš oaidnit čanastumiid oktavuodaid ja sániid gaskka, mii fas lea mielde huksemin áddejumi.

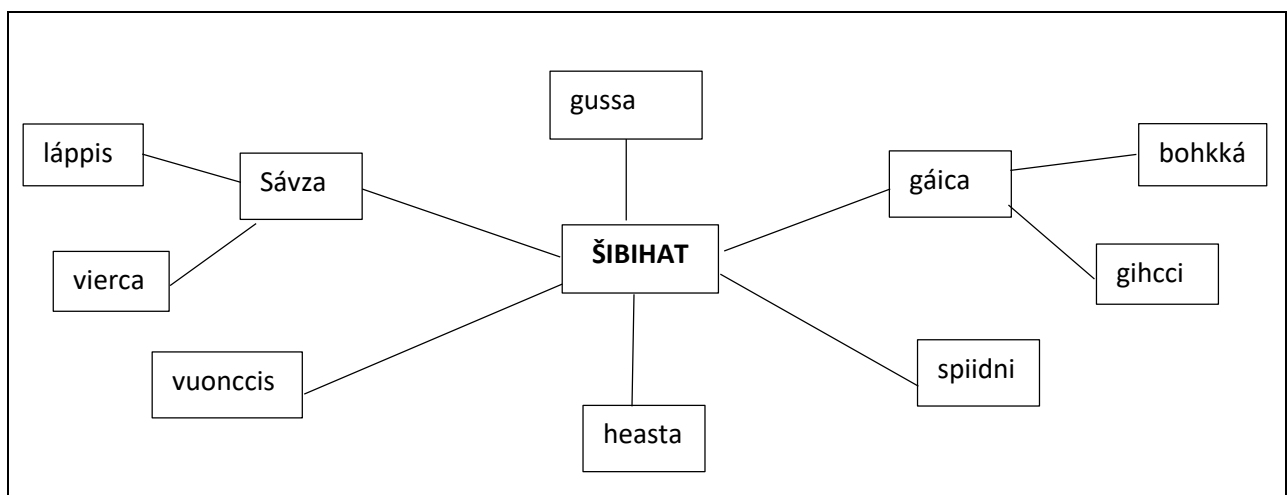
NEIS-modealla oahpahanvugiid sáhtta hui bures čađahit fáddáoahpahusa oktavuodas. (Gč. eanet Øzerk 2010a: 82-85.) Bargoproseassa gos iskan muhtin pedagogalaš jurdagiid ja metodaidda NEIS-modeallas sáhtašii leat čuovvovaččat:

Vuolggasaji válldán fágas *Biebmu ja dearvvašvuohta – sámi oahppoplána*. Okta 4. jahkeceahki maŋjel fága gelbbolašvuođamihttomearri *Biebmu ja geavaheapmi*- fáttás lea:

- “muitalit makkár buktagiid oažžu guolis, mearrabiepmus, šibihiin, bohccos ja eará fuođđuin” (Oahpahusdirektoráhtta 2006: 4).

Dán váldo gelbbolašvuođamihttomeari fertešii dieđus vuos juohkit unnit osiide, vai ii šatta menddo viiddis bargu. Sáhtta álggos válljet *šibit*-namahusa bidjat guovddáži. Fáddá šattašii vaikke *šibitdoallu*.

Álggus orošii lunddolaš vuos ságastallat maid oahppit dihtet šibitdoalu birra. Dihtet go oppanassiige mat šibihat leat? Ceahkis sáhttet leat oahppit geain lea návvetdoallu gos gusat leat, earáin fas soitet leat sávzzat ja heasttat maiddái. Sáhtta álggos sin vásáhusaid ja máhtu oažžut ovdan. Sáhtašii maiddái muhtin girjji lohkat, dahje heivvolaš filmma geahččat, mii lea fáddái heivehuvvon, vai jurdagat jorragohtet ja leat vuodđun ságastallamiidda. Viidásit sátn- ja doababarggus sáhtta ráhkadit jurddakárta gosa deavdá *šibitnamahusaid*, áinnas govaid vel. Ovdamearkka dihte sáhtašii álgu doabakárta nu mo govus 2 čájeha.

Govus 2: Jurddakárta.

Viidásat bargun sáhtašii válljet fas muhtin šibiha man erenoamážit dutká, ja ságastallat makkár buktagiid ja biepmuid das fitne. Øzerk evttoha ahte sáhtta viiddidit bajábeale jurddakárta doabačilgenkárta (dár. *begrepsdefinisjonskart*). Ovdamearkka dihte sáhtta válljet geahččat makkár biepmuid gusas fitne

(bierggu ja mielkki). Das fas viidáset gávnnaht maid mielkkis sáhtta ráhkadit (lávcca, gássi, yoghurt, vuostta, vuoja, jiena jna.), ja daid iešguđet biepmuid iešvuodaid čilget. (Øzerk 2010a: 83.) Čállidlagádusa digitála oahpporeaiduin gávdno doabakártamálle mii maiddái heive geavahuvvot doabačilgenbarggus. Dan mállii sáhtta laktit sihke sátnecilgehusa, synonymaid, tevnnega ja cealkaga mas doaba geavahuvo (Calliidlagadus.org).

Oahppit sáhttet maiddái lassidieđuid fáddábarggus ohcat vaikkeba girjjiin dahje neahtas. Lea vejolaš vel čállit fágateavstta dihtoriin válljejuvvon šibiha birra ja ovttašit dasa govaid ja jiena. Dakkár bargguin gokčá fas Máhttoloktemis, *Sámegeiella vuosttašgiellan* oahppoplána, čálalaš gulahallama gelbbolašvuodamihttomeriid 4. jahkeceahkki maŋjel, nu go:

- “ráhkadit teavsttaid mat kombinerejit sániid, jietnadagaid ja gova, digitála reaidduiguin ja daid haga.”
 - “ohcat dieđuid, ráhkadit, vurket ja fas viežžat teavsttaid digitála reaidduid geavahemiin.”
 - “geavahit girjerádjosa ja Interneahta gávdnat fáttáid iežas lohkamii ja čállimii.”
- (Oahpahusdirektoráhta 2013a: 7.)

ležaset dieđuid ja teavsttaid ovdanbuktin earáide ceahkis, gulašii maiddái dán barggu lohppii. Dasa lassin lea hui lunddolaš ja heivvolaš smávvaskuvladási oahpahanbottuide heivehit lávlagiid, hoahkamiid dahje stohkosiid. Go lea sáhka šibihiin, de sáhtášii ovdamearkka dihte válljet lávlagiid dego: *Ols Bieras ledje šibihat, Bá bá lábbážan, Gussavuordi, Áhku lábbát* ja nu ain. Lávllagirjii gos sáhtta gávdnat heivvolaš lávlagiid leat earet eará “Suga suga su” (Gaup 1997), “Lávllagirji” (Sámi oahpahusráđđi ja Girko- ja oahpahusdepartemeanta 1982) ja “Ánde ja Risten jagi fárus” (Vuolab 1990). Stohkosiid sáhtta maiddái heivehit fáddái. Ovdamearkka dihte lea “*Háia boahdá!*” dakkár oahpes stoagus maid eatnašat máhttet (Balto 1998: 10). Dan stohkosis sáhtta dušše lonuhit eret *háia* ja dan sadjái bidjat *boandda*. Stohkosa sáhtášii dalle gohčodit “*Boanda boahdá!*” Boanda háliida dieđus iežas gárgidan šibihiid viežžat návehii.

Buot dát bajábealde namuhuvvon pedagogalaš doaimmat ovddastit NEIS-modeallas sihke *Enaktiivalaš, Ikonalaš- ja Symbolalaš ovdanbuktinvugiid* (gč. kap.5.2). Jos vejolaš, de livčče dieđusge buot buoremus beassat maiddái fitnat gallestaddamin muhtin šibitdoalu, vaikke gussa- dahje sávzanáveha. Dalle beassá maiddái sátn- ja doabariiggodaga ovddidemiin bargat *lunddolaš* dilis, mii lea okta NEIS-modealla ovdanbuktinvugiin (Øzerk 2010a: 15).

Fáddáoahpahas lea dábbalaš ovttašit márga fága ja ulbmila, nu ahte sáhtášii ovdamearkka dihte fáddábargui šibihiid birra maiddái ovttašit *Luondufága – sámi oahppoplána*, luonddu girjáivuoda, čuovvovaš gelbbolašvuodamihttomeari 4. jahkeceahki maŋjel:

- “ságastallat muhtun šaddo- ja eallišlájaid eallingearddi birra ja buohtastahttit daid”
(Oahpahusdirektoráhtta 2013c: 7).

Go fáddáoahpahussii ovttasta mánga fága, de sáhtta oalle viidát ja čiekŋalit bargat ovttain fáttáin. Dákkár barganvuohki šaddáge boahhteáiggiis hui dehálaš oassi oahpaheaddjebarggus, go Máhttolokten ođastuvvo ja dan sadjái Fágaođastus (dár. *Fagfornyelsen*) váldo atnui 2020 čavčča rájes. Dat plána deattuha oahppi čiekŋudanoahppama (dár. *dybdelæring*) ja áddejumi. Čiekŋudanoahppamis oaivvilduvvo ahte oahppi galgá oahppat oahppat ja hukset gealbbu guhkit áiggi badjel. Čiekŋudanoahppamis oahppi galgá dađis ovdánahttit iežas doabaáddejumi ja gaskavuođaáddejumi. Oahppi galgá oaidnit ja áddet ahte oasážiid maid oahppá ovtta fágas, sáhtta maiddái ávkkástallat eará fágain ja oktavuodain. Oahppi galggašii olahit oppalaš áddejumi fágaidgaskasaččat. (Fagfornyelsen – nye læreplaner 2020.)

5.3 Lohkama bokte oahppan

Álgoahpahusas lea dieđusge lohkanpahus hui guovddážiis. Beaivválaččat galgá bargat lohkanpahusain dan nammii ahte oahppit galget oahppat lohkat. Lohkanpahus galgá leat jotkkolaš ja lunddolaš oassin oahpahusas (Roe 2008: 79). Oahppit galget maiddái dađis váldit *čálamáhtu* atnui gulahallangaskaoapmin, sihke lohkamis ja čállimis. “Čálamáhttui gullá čállinmearkkaid, erenoamážit bustávaid ja loguid oahppan nu, ahte máhtta lohkat teavsttaid ja ieš ráhkadit teavsttaid oktasaš čállinjuolggadusaid mielde nu ahte nubbái lea álki lohkat maid lea čállán.” (Helander 2016: 16.) Muhto vel dehálabbot, de galgá lohkan- ja čállingealbu huksejuvvot dan láhkai ahte oahppi dovdá lihkestuvvama, mas čuvvot buori dovddut ja guottut lohkama ja čállima ektui. (Kulbrandstad 2003: 149.) Oahppi galggašii go lea čoavdán lohkanokta, háliidit mielas ieš lohkat, ja ieš gávdnat lohkosiid sihke oahppama dihte ja návddašeami dihte. Dalle sáhtta dadjat ahte lohkanpahus lea lihkestuvvan.

Guovttegielatohppiid lohkanpahusa ektui daddjo ahte oahppit berrejit oažžut álgolohkanpahusa eatnigillii, danin go giellamáhttu ja lohkanovdáneapmi leat čavgadit laktojuvvon oktii. Buoremus lea jos oahppit besset gielladiđolašvuodain bargat dan gillii maid buoremusat hálldašit, namalassii iežaset eatnigillii. Go leat ádden giela sisdoallo- ja hápmebeali, ja čoavdán lohkanokta, de ii leat dárbu dan fas ođđasit dahkat nuppi gillii. (Kulbrandstad 2003: 149, 151–152.) Jos liikkáge lea nu ahte oahppit gártet oahppat lohkat iežaset nuppigillii, de ferte veahkin loktet nuppigielagealbbu dakkár dássái ahte sáhtta ávkin dan atnit lohkan- ja čállinoahpahusas. (Kulbrandstad 2003: 158.) Dalle lea guovddážiis earet eará ohppiid sátnen- ja doabaáddejumi nannen. Jos teavsttas leat olu sánit maid oahppi ii ádde, de sáhttet vuollánit ja massit beroštumi lohkamii. (Roe 2008: 77). Sámegealla sáhttađe mángga mánás leat

nuppegielagiid dásis skuvlavázzima áigge, muhto seammás dat lea maiddá su vuosttašgiella. Keskitalo čujuha dutkamušastis dasa ahte sámegeiela dássi skuvlii álggedettiin ii hehtte oahppi oahppamis lohkat ja čállit sámegillii. Lea baicce sáhka das makkár doarjaga oahppi oažžu lohkama- ja čállima oahpahallamis, ja makkár ovdánannávccat mánás alces leat, mat váikkuhit su ovdáneapmái. (Keskitalo & Määttä 2011: 73–74.) Helander oaivvilda maiddá ahte: “Lohkan- ja čállinoahppama deataleamos ovdáneavttut leat máná ahtanuššandási, birrasa váikkuhusat ja hárbhallan” (Helander 2003: 92).

Gávdnojit viehka olu iešguđetlágan oahpahanvuogit mat dorjot lohkama ovdáneami. In oainne dán masterbarggu oktavuodas vejolašvuoda čiekŋudit buot dáidda. Muhto háliidan buktit ovdan dakkár proseassalahkonanvuogi lohkama oktavuodas maid sáhhtá ávkin atnit buotlágan teavsttaid lahkoneapmái, sihke čáppagirjjálašvuoda- ja fágateavsttaid lahkoneapmái. Dán bargovuogi sáhhtá geavahišgoahit vuosttaš skuvlabeaivvi rájes, vuosttaš girjji dahje teavstta logadettiin oahppái. Dasto galggašii fas dát bargovuohki čuovvut oahppi viidáset buot su lohkandoaimmaide skuvlamannolaga áigge. Roe (2008) dadjá ahte mađe árat oahppit ohppet geavahit iešguđetlágan lohkanstrategiijaid, dađe nannoset vuodu huksejit boahttevaš buori lohkin. Dieđusge ferte muitit heivehit lohkanstrategiijaid ohppiid agi, lohkanáiddu ja ahtanuššama ektui. (Roe 2008: 89.) Dás lea sáhka das mo oahppit ja oahpaheadđji lahkoniit ovtta teavstta *ovdal lohkama*, *logadettiin* ja *manjá lohkama*. Gohčodan daid iešguđetge dásiid *lohkanmuddun*. Kulbrandstad (2003) gohčoda dáid lohkanlahkonanmuttuid dárogillii *førlesefasen*, *lesefasen* ja *etterlesingsfasen*.

Ovdanbuvttán dás muhtin lahkonaŋvugiid mat heivejit iešguđetge lohkanmuddui. Álggos lahkonaŋ dáid lohkama muttuid teoriijaid bokte. Dasto geavahan ovdamearkan girjji “Luonduipmašat” (Boine 2005), gos maiddá vižžen gova ohppiid teakstačállimii (govva 3). “Luonduipmašat” ovdasánis daddjo ahte “girji lea vuosttažettiin jurddašuvvon skuvllaide, 1.-4. luohkáide, muhto heive maid bures ruovttuide ja mánáidgárddiide” (Boine 2005). Ovdamearkkas jurddašalan ahte oahppit leat 3. ceahkis.

Ovdal lohkama muddu: Dán lohkama muttus lea ulbmil ráhkkanit lohkamii, dahkat ohppiid sáhkin tekstii ja čilget manin dát teaksta galgá lohkkajojuvot (Kulbrandstad 2003: 185). Lea erohus das mo lahkona fága- ja čáppagirjjálašvuodateavstta. Fágateavstta lohkamiin lea ulbmil dieđuid viežžat ja oahppat juoga. Čáppagirjjálašvuoda teavsttain sáhhtá dušše ieš lohkanvásáhus leat ulbmilin. Muhto dávjá maiddá sáhhtá ulbmilin leat tulkot teavstta eará láhkai, juogo teavstta giela dahje dan huksehusa, dahje makkár girjjálašvuoda váikkuhangaskaomiid leat geavahan teavsttas. (Roe 2008: 90.) Makkár teaksta dal jo leš, de sáhhtá oahpásmuvvagoahit tekstii dan bajilčállaga bokte, oažžut ohppiid smiehtadit man birra teaksta sáhhtá leat. Maiddá teavstta govaide oahpásmuvvan ja ságastallan daid birra sáhhtá boktit beroštumi tekstii. (Kulbrandstad 2003: 186.) Fágateavsttain sáhhtet leat vuollebajilčállagat, “teakstabovssat”,

tabeallat ja diágrammat. Sánit sáhttet maiddái leat merkejuvvon erenoamáš vuogi mielde, vaikkeba *kursiivan* dahje **buoiddes čállagiin**. (Helgevolld & Engen 2006: 47.) Dákkár beliid teavsttas lea dehálaš fuomášuhttit ohppiide, go dain sáhttet dehálaš dieđut bohtit ovdan. Ságastaladettiin lea maiddái vuogas iskat gávdnat čanastagaid fáttás juoga masa nu maid oahppit ovddežis juo dihtet, ja dien láhkai boktit sin ovdamáhtu ja beroštumi fáddái. Dalle lea maiddái álkit fáhtet sisdoalu ođđa teavsttas. Stuurát mánáid sáhtta maiddái dáhttu čállit čuovddasániid teavstta fáttá birra, ovdamearkka dihte maid dihtet fáttá birra ja maid imaštit dahje háliidit diehtit fáttá birra. Eará vejolašvuolta lea jurddakárta ráhkadit dán oktavuodas. (Kulbrandstad 2003: 190–191; Roe 2008: 90–91.)

Go “Luondduipmašat” girjái áigu lahkonit *ovdal lohkama*, de sáhtta álggos vaikke geahčadit girjji olgoža ja dan nama, *Luondduipmašat*. Sáhtta gulaskuddat ohppiin man birra sii jáhkket dán girjji leat olgoža gova ja girjji nama vuodul. Oahpaheaddji sáhtašii távvalii ráhkadit jurddakárta gosa čállá ohppiid jurdagiid. Ovttas sáhttet maiddái duhkoraddat veahá sániin *luondduipmašat*. Sáhtta doaškut stávvaliid sánis, ja iskat gávdnat sániid sánis. Fuomášit go ovdamearkka dihte ahte sáni lea goallosáni. Dasto sáhtašii bládet girjji ja geahčadit govaid girjjis, ságastallat ja imaštallat mii son galgá dáhpáhuvat. Oahpaheaddji joatká távvalii čállit ohppiid evttohusaid. Ságastaladettiin govaid birra, de sáhttet čuožžilit buorit ságastallamat ohppiid iežaset vásáhusaid ja fearániid birra meahccemátkkiin. Dáid berre áinnas vuhtii váldit. Oahpaheaddji sáhtta maiddái *ovdal lohkama* geahčadan teavstta ja fuomášan doppe sániid maid jurddaša sáhttet váddásat muhtimiidda. Ovdamearkka dihte ihtet jo guovtte vuosttaš siidduin muhtin sáni maid jearašin ohppiin ahte dovdet go. Dat leat sánit: *doaresbealde, hoahkat* ja *hutkat dajahusaid*. (Boine 2005: 4–5.) Muhtin sániid fas sáhtta diktit čilgetkeahtta, oaidnin dihte ahte nagodit go fáhtet sáni sisdoalu konteavstta oktavuodas, sihke gova ja teavstta oktavuodas. Ovdamearkka dihte lea maŋit siiddus fas čuovvovaš cealkka: “Mánát vázzilit meahccái govda máđiiráigge” (Boine 2005: 6). Dán cealkagis sáhtta mángasiidda váttis áddet dajahusa “govda máđiiráigge”, muhto gova geahčadettiin ja muđui cealkaga tulkomin, de sáhtta áddet ahte lea sáhká dan luottas man mielde mánát leat vázzimin.

Lohkanmuđdu: Lohkanmutter sáhtta maiddái mángga láhkai bargat teavsttain, bohtá das man ahkásaš oahppit leat, ja leago fákta- vai čáppagirjjálašvuoda teaksta. Oahppit geat ieža nákejit lohkat, sáhttet dieđusge jaskadit ieža lohkat. Muhto oahpaheaddji maiddái sáhtta lohkat jitnosit, dahje ahte oahppit joavkkuin čohkkájit ja lohket (Kulbrandstad 2003: 191). Makkár vuogi vällješ čađahit, de lohkama muttus lea dehálaš leat aktiiva logadettiin. Dat mearkkaša ahte logadettiin bisána, smiehtasta ja gažada áššiid mat dáhpáhuvet teavsttas. Sáhtta alcces jarrat ovdamearkka dihte *gean* birra lea teaksta, *mii* dáhpáhuvá, *goas* dáhpáhuvá ja *manin* dáhpáhuvá. (Kulbrandstad 2003: 192.) Logadettiin teavstta sáhtta leat dasa lassin vuogas merkestet tekstii áššiid maid ii áibbas ádde, dahje jos juoga lea eahpečielggas. Sáhtta maiddái

mearkut áššiid maid diehtá jo ovddežis fáttá birra. Dákkár merkesteamat dahket ahte oahppi ollesáigge goziha iežas lohkama, mii lea dehálaš teavstta sisdoalloáddejupmái. Lohkama áigge heive maiddái bisánastit ja ságastallat áššiid birra teavsttas, vaikkeba buohtastahttit áššiin maid diehtá ovddežis dahje mat heivejit iežas eallimii. (Kulbrandstad 2003: 193; Roe 2008: 92–93, 96.) Sátnemáhttu lea maiddái dehálaš teavstta áddejupmái. Danin lea dehálaš čilget sániid maid oahpaheaddji jurddaša sáhttet buktit teavstta áddema hástalusaid. Dákkár ráhkaneapmi maiddái fuomášahtta ohppiide teavstta sisdoalu, ja sáhtta movttiidahttit sin lohkaohhtit teavstta. Dávjá sáhttet nuppigielaohppiide olu sánit teavsttain mat hedjonahttet teakstaáddema. Sii erenoamážit dárbašit čuovvuleami logadettiin, sániidčilgema ja ságastallama bokte. (Roe 2008: 104–105.)

Go áigu lohkaohhtit “Luondduipmašat” girjji, de diehtá oahpaheaddji ovddalgihtii jo man muttus oahppit leat lohkanmáhtu ektui. Son ferte árvoštallat galget go oahppit lohkat ovttaid mielde jaskadit vai jitnosit, vai galget go oktasašlohkama čađahit gos oahppit ja oahpaheaddji lohket teavstta jitnosit fárrolagaid. Sáhtta maiddái ahte oahpaheaddji lohka jitnosit ja oahppit čuvvot teavstta. Dalle heive ahte ohppiin lea bliánta giedas mainna besset merkestit jos leat sánit maid eai oro áddemin. Maiddái lea vejolaš ohppiid juohkit smávit joavkkuide gos lohket vuoruid mielde dahje fárrolagaid. Makkár vuogi oahpaheaddji vállješ, lea dan duohken mii ulbmil lea lohkanbottuin. Luondduipmašat girjji lohkamii jurddašalan ahte ulbmil livčče ohppiid oazžut áddet teavstta ja oahppat ođđa sániid ja doahpágiid. Dalle heivešii čađahit oktasašlohkama, vai lea sihkkar ahte buohkat ožžot mielde teavstta sisdoalu. (Gč. *Å lese for livet* 2009: 71–78.) Logadettiin teavstta ferte ain bisánastit ja ságastallat sisdoalu birra, gulaskuddat leat go oahppit merkon sániid maid eai ádde, ja maid sii vurdet sáhtta viidáset dáhpáhuvat. Dalle goziha lohkama ja sihkkarastá ahte buohkat leat mielde. “Luondduipmašat” teaksta lea maiddái dan veardde guhkki, ahte ii leat vejolaš ovtta skuvlatiimmus lohkat olles girjji, fertešii juohkit girjji lohkama mángga skuvlatiibmui.

Maŋŋá lohkama muddu: Dán lohkama muttus lea dehálaš geahčastit ruovttoluotta dasa maid barggai *ovdal lohkama muttus* ja *lohkanmuttus*. Lea heivvolaš geahčadit daid gažaldagaid ja jurdagiid maid bukte ovdan árabut teavsttain barggadettiin. Ovdamearkka dihte sáhtta ohppiide divvut gažaldagaid nugo: Lei go teaksta dan birra maid ledje jurddašan? Ohppe go fáttá birra juoga ođđa maid ovdal eai diehtán? Leat go ođđa sániid oahppan? (Kulbrandstad 2003: 200.) Dasa lassin sáhttet čuovvut maŋnebarggut teavstta birra. Ovdamearkka dihte sáhttet ovdanbuktit teavstta sárguma bokte, dramatiserema bokte dahje seaidneplakáhtaid ráhkadeami bokte. Maiddái lea vejolaš njálmmálaččat ovdanbuktit dahje iešguđetlágan čállinbargguid bokte. (Kulbrandstad 2003: 199–201; Helgevold & Engen 2006: 52; Roe 2008: 97.)

“Luondduipmašat” *maŋŋá lohkama muttu* doaimma sáhtašii ovdamearkka dihte ahte oahpaheaddji ovtta ohppiiguin fas máhccet jurddakártii maid devde *ovdal lohkama muttus*. Das sáhttet geahčadit árvalusaid

maid ledje hutkan. Dollet go árvalusat deaivása? Dáhpáhuvai go mihkkige mátkkis maid eai lean vuordán govaid vuodul? Ohppe go ođđa sániid teavsttas? Lei go mihkkige mii lei erenoamáš somá dahje ártet? Dán muttus maiddá sáhtašii viidáset bargat sániiguin mat bohte ovdan girjji álgošiiduin (Boine 2005: 4–7). Ovdamearkka dihte sáhtta dutkat viidáset mat leat goahcemuorat ja lastamuorat, ja ráhkadit seaidneplakáhtaid gosa bidjá sátne- ja doabačilgehusaid muorain. Sáhtta maiddá olgun viežžat lasttaid, bárkku, beassi ja gohcciid maid besset dutkat. Eará vuogas loahpahanbargu teakstalohkamii lea vaikke vuoruid mielde beassat dramatiseret osiid teavsttas. Dávjá lea ohppiin dárbu maŋŋá lohkanbottu beassat veahá lihkadit ja dalle heive dramatiserema bokte dan bargat. Moattis sáhtašedje välljet oasáža teavsttas maid dramatiserejit, sáhttet maiddá jienajávohaga dramatiseret (mimet), earát de galget árvádallat makkár oassi teavsttas dat lea. Dákkár dramatiseren boddu lea ávkkálaš go dat sáhtta maiddá mielde čielggadeamen áššiid mat sáhttet leamaš eahpečilgasat muhtimiidda. Maiddá sáhtta dárbu mannat fas govaid ja teavstta geahčadit go galgá ovdanbuktit earáide, ja dien láhkai čielgá áddejupmi tekstii vel buorebut. Jos joavkkuin barget, de lea maid hui buorre ahte besset ságastallama bokte čielggadit leat go ádden áššiid seamma láhkai. (Kulbrandstad 2003: 199.)

Dákkár proseassalahkonanvuohki lohkamii, veahkeha oahppi fuomášit goas ádde ja goas ii ádde go lohka ovttá teavstta. Dákkár metakognitiiva áddejupmi lea dárbbášlaš go oahppi galgá ovdánahttit iežas lohkanáiddu ja šaddat iešheanalaš lohkin. (Kulbrandstad 2003: 203.) Lohkanoahpahusa sáhtta ávkin geavahit čállimii. Go girjjiid ja teavsttaid lohka, de hárbá oaidnit riektáčallojuvvon dahje normerejuvvon teavstta, mii fas maŋŋá boahat ávkin čállimii. (Helander 2003: 98.) Eará ovdamunni vel lohkanin lea ahte, son gii olu lohka lasiha maid seammás iežas sátneráju. Go mángii deaivida daid seammá sániiguin iešguđetlágan teavsttain, de dađis áddejupmi buorrána ja vejolaččat sánit geavahuvvogohtet beaivválaš hállamis. (Roe 2008: 105.)

5.4 Sámegielat oahpponeavvut

li leat čiegusášši ahte buorit girjjit, sátnekoarttat, sátnepalakáhtat fáttáide čatnon (sihke unna, maid ohppiid mielde sáhtta ruoktot sáddet, ja stuorra maid seaidnáid bidjá) ja digitála oahpponeavvut livčče maiddá mielde ovddideamen sámegieloahpahusa. Dál lea nu ahte olu báhcá ovttaskas oahpaheaddji hutkáivuoda ja gillilvuoda duohkáid, man olu son nagoda buvttadit buriid oahpponeavvuid giellaoahpahussii. Lea Sámedikki ovddasvástádus buvttadit oahpponeavvuid mat leat gustojeaddji oahppoplánaid ulbmiliid mielde buvttaduvvon. (Sámediggi – Oahpahas ja oahpponeavvut.) In eahpit ahte Sámediggi bargá buoremus lági mielde buvttadit buriid oahpponeavvuid, muhto ain leat unnán heivvolaš

oahpponeavvut skuvllain buot ceškiide ja daid iešguđetge gielladási ohppiid dárbbuide. Mánnga skuvllain geavahit baicce dárogielat oahpponeavvuid danin go sámegiela oahpponeavvut ain váilot. (Linkola & Keskitalo 2015: 19–20.) Helander (2003: 94) dadjáge ahte: “Teavsttaid váilivuođa atnetge olu oahpaheaddjit sámegiela oahpahusa heađuštussan ja givssádussan.” Son fas dasto jeđđe dainna ahte: “Jos sámi skuvllat ja nu maiddái olles sámegiela servodat ii anášii teakstaváilivuođa dušše noađđin, muhto baicce hástalussan, de soaittášii leat vejolaš min unna giellabirrasis duddjot vuođu govda ja aktiivalaš čállingiela geavaheapmái.” (Helander 2003: 94.)

Oainnán gielladili ektui ahte galggašii sáhttit heivehit oahpponeavvuid nu ahte lea vejolaš geavahit sihke vuosttaš- ja nubbigiella dási ohppiide. Go gearddi lea nu ahte oahppit geain leat iešguđetlágan gielladási gártet oktanaga oažžut oahpahusa, de berrešii heivehit oahpponeavvuid dán dillái. Ovdamearkka dihte sáhtášii bidjat sátničilgehusaid lohkanirjjiide, maiddái dárogillii, mii livčče dárogielat váhnemiidda ávkin go veahkehit mánáideaset ruovttubargguiguin. Teavsttat sáhtášedje ovdamearkka dihte čállot oahppogirjjiide nu ahte álkit ja oanehat teaksta čállo ovttá siidui, ja guhkit ja váddáset teaksta fas nuppi siidui, muhto sisdoalu dáfus sáhtášii seammá guktui teavsttain. Dat álkidivčče oahpaheaddji árgabeaivvi oalle muddui, go dalle ii dárbbašivčče ohcat eará teavsttaid, dahje ieš heivehit teavsttaid ohppiid giellamáhtu ektui. Dieđusge gártá oahpaheaddji álohii heivehit bargguid oahppi dási mielde, lei dal gielalaš dahje kognitiivalaš ovdáneamis sáhka, muhto dat goit álkidivčče oahpaheaddji árgabeaivvi jos gávdnošedje oahpponeavvut mat jo ovddežis leat juoga muddui heivehuvvon dálá gielladillái.

6 JURDDABOHTOSAT

6.1 Čállinbargguid árvoštallan

Dál go masterbarggu čállinproseassa lea lohppii ollen, de lávkestan vel ruovttoluotta ja oppalaččat geahčan makkár bohtosiid dát bargu lea buvttadan. Duogáš iežan masterdutkanmuššii leamašan *sámegiela vuosttašgiela oahpahus guovtte-/márggagielat birrasis*. Masterdutkanmuša ulbmilat ledje:

1. *Makkár giellamáhtu čuolmmat ihtet sámegiela vuosttašgielat oahpahusa ohppiid teavsttain?* ja
2. *Makkár bargovuogit heivejit ovddidit sámegiela giellamáhtu.*

Lean guorahallan ohppiid teavsttaid ja ovdanbuktán makkár giellamáhtui guoskevaš čuolmmat dain bohte ovdan. Lean maiddái evttohan bargovugiid mat leat mielde ovddideamen ja doarjumin sámegiela giellamáhtu. Dás loahpas vel čeahkkáigeasán oppalaččat dutkama gávdnosiid ja čanan seammás heivvolaš teoriija jurddabohtosiidda. Dasto suokkardalan vel iežan dutkanmetoda, sihke buriid ja heajut beliid.

Lean geavahan ohppiid čállon teavsttaid vuodđun iežan dutkamuššii. Ii leamaš jurdda iskat galle meattáhusa juohke oahppi čállošis leat, baicce geahččat mo sáhtašii áddet daid meattáhusaid maid oahppit dahket, ja mo daiguin bargat viidáset ávkin oahpahussii. Magga dadjáge iežas “Sámegiella vuosttašgiellan vuodđoskuvllas” artihkkalis, ahte “...riektačállin ii berre adnojuvot válđoáššin giellaoahpaheamis nu ahte dat goahcá hutkáivuođa. Čállin lea ovddemustá gaskaoapmi mii galgá veahkehit ii ge goahcat oahppama.” Ferte váruhit dan ahte oahppit eai ballagoađe čállimis, ja smihttet ahte “dat han álo šaddá boastut!” (Magga 2003: 69.) Helander (2003: 94, 99) maiddái deattuha man dehálaš lea dahkat čállima geasuheadji doaibman, maid dovda ávkkálažžan ja mainna mánná háliida buđaldit. Dien láchkai ovddida ja nanne čállinmáhtu ja –movtta. Sudno oaiviliid oainnán dehálažžan atnit muittus go bargá čállinoahpahusain. Danin ferte oahpaheadji máhttit várrogasat, movttain ja buriid bargovugiiguin oahpahit čállinvuogi mohkkáivuođa.

6.1.1 Ohppiid sátnečállinbargguid árvoštallan

Sátneskoviide sániid deavdin lei jurddašuvvon ráhkkaneapmin ja veahkin teakstačállimii. Oidnen manjá ahte eai oahppit áktánasat geavahan daid sániid maid ledje čállán skoviide, nu ahte dat ii doaibman aiddo nu go ledjen govahallan álggus. Sáhtta maiddái ahte bohtosat sátneskoviid deavdimis livčče earáláganat jos ledjen diktit sin friddja čállit sániid govvii, inge álggos válljen jo juohkit ruktaráidduid badje-

doahpagaidda. Soaitá oahppit čatnasedje menddo sakka aiddo daid badjedoahpagaidda maid mun ledjen válljen, eai ge šat nagodan ieža fuomášit eará sániid. Ovdamearkka dihte ii lean oktage oahppi čállán ovttaga vearbba govvi, dušše substantiivvaid. Dát bargu sáhtii eanet hehttehussan go ávkin, danin go dát ráhkkananbargu baicce sáhtii gáržžidan ohppiid iežaset miellagova geavaheamis.

Nuppe dáfus de fas oainnán dákkár sátneskovi geavaheami ávkin dasa ahte oahpahit ohppiid čorget sániid badjedoahpagaidda. (Gč. omd. Øzerk 2007: 54–55; Sæverud ja earát 2011: 26–27.) Dát bargu čájehii ahte lei váttis muhtin ohppiide diehtit makkár sánit gulle iešguđetge badjedoahpaga vuollái. Ovdamearkka dihte ledje mánga *luonddus*-sáni mat biddjojedje *eará*-ruktaráidui. Lea váttis diehtit manin nu dahke go in čađahan jearahallama maŋŋá aiddo dán barggu ektui. Maŋŋebargun sáhtášii hui lunddolaččat barggu bohtosiid čađaheapmi ohppiiguin ovttas, ja dien láhkai oazžut sin jurdagiid ovdan manin sii leat válljen kategoriseret sániid nu mo leat. Soaitá sis livčče leamaš buorit čilgehusat dasa. Muđui lei dieđus hui ávkkálaš oaidnit maiddá daid erohusaid mat bohte ovdan sátneskovi deavdinbarggus, erenoamážit sátnehivvodaga ektui ohppiid gaskka. Dat čájeha ahte lea duođai dárbu bidjat deattu systemáhtalaš sátnes- ja doabaovdánahttinbargui, vai ohppiid sátneriggodat olášii nu dássedis dili go vejolaš.

6.1.2 Ohppiid teakstačállinbargguid árvvoštallan

Áibbas álggus dutkanproseassas, ledjen jurddašan deattuhit sátnes- ja doabaovdánahttinbarggu, ja erenoamážit iskat oainnán go erohusaid ohppiid sátnehivvodagas teavsttain. Muhto go bargagohten ohppiid teavsttaiguin, de oidnen hui jođánit ahte in sáhte guovdilastit guorahallama dušše ohppiid sátnes- ja doabamáhtu ektui. Ledje nu olu eará áššit mat ihte teavsttaid guorahaladettiin, ahte lei dárbu daid áššiide maiddá giddet fuomášumi. Dutkan ja ovdánahttinbarggus leage áibba dábálaš ahte barggu áigge sáhtta leat dárbu viiddidit, rievdadit dahje bidjat fuomášumi ođđa áššiide, ja nu sáhtta maiddá dutkančuolbma rievdat barggu áigge (Postholm & Moen 2018 (2009): 92).

Vaikke gova fáddá *meahccemátki*, masa galge čállit teavstta, lea oahpes ášši ohppiide, de oaidná erohusaid ohppiid teavsttain. Leat erohusat sihke teakstahivvodagas, sátneválljemis ja teavsttaid huksemis áddehahtti cealkagiidda. Teavsttaid guhkkodat sáhtta leat okta mearka das ahte muhtin ohppiin lea nannoset sámegeilmáhttu go nuppiin. Oahppi geas lea viidábut sátneráđu ja lea sihkarabbo sániid čállimis, nagoda produseret guhkit teavsttaid go oahppi geas lea unnit sátneráđu. Oahppi gii lea eahpesihkar, geavaha maiddá guhkit áiggi gávdnat rivttes sániid, ja dárbbáša maiddá eanet áiggi smiehttat dan mo sániid galgá čállit ja heivehit cealkagiidda. (Helander 2003: 98; 2016: 77.)

Vaikke dán muitalusa čállimii galgá leat vejolaš geavahit eanáš *árgabeaigiela*, de čájehuvvui dat váttisin mángasiidda. Mángga oahppis ledje váttisvuodát varieret cealkagiid, sii čálle hui oktageardánit ja geardduhedje mángii daid seammá sániid teavsttas. Árgabeaigiella lea dat giella mii dábálaččat ovddiduvvo máná sosiála birrasis, stoahkama bokte ja muđui earáiguin ovtastallama bokte. Árgabeaigiella lea dehálaš, muhto ii leat doarvái dušše dan hálddašit jos galgá skuvllas birget. (Øzerk 2010a: 96; Monsen & T. Randen: 2017: 83.) Helander dadjá ahte árgabeaigielas galgá sáhttit ságastallat beaivválaš áššiid birra, ja dát máhttu lea deatalaš máná aktiiva ja mánggabealat giellamáhtu duddjomii. (Helander 2016: 113.) Høier (2007: 150) fas oaivvilda ahte árgabeaigiella ovddideapmi ii gáibit diđolaš oahpaheami seamma láchkai go skuvlagiella oahppan dahká. Muhto guorahaladettiin ohppiid teavsttaid, de oainnán dárbbu dasa ahte skuvla váldá eanet ovddasvástádusa maiddái ovddidit ohppiid árgabeaigiella. Vuhtto teavsttain ahte leat oahppit geat dárbbášit lasi doarjaga sámeigiella árgabeaisániid ja -giella ovddideapmái, álgovuorus njálmmálaččat, mii fas čuvošii ávkin čállimii.

Ohppiid čállinbarggut čájehit maiddái man stuorra dárbu lea beassat systemáhtalaččat hárjehallat sihke dássemolsuma, diftongačállima ja muđuige čállinvuogi njuolggadusaid. Dán dásis dan heive bures dahkat stávvahárjehusaid ja minimála sátnebáraid vuodul. Dákkár hárjehusat leat mielde huksemin ohppiid fonologalaš diđolašvuoda. (Gč. Helander 2016: 78, 81.) Ovdamearkka dihte leigga guokte oahppi čállán *“bassat márffi”* go oaivvildeigga *“bassit márffi”*. Sániin *bassat* ja *bassit* lea dušše okta erohus, namalassii soggevokálat *a* ja *i*. Álgolohkamis ja –čállimis lea dehálaš dákkár minimála sátnebáraiguin stoahkat ja iskat rievdá go sátni go lonuha ovdamearkka dihte vokála sánis, nu mo ovdamearkkas. Dákkár giellastoahkanhárjehusat nannejit ohppiid gielladiđolašvuoda, go besset oaidnit sáni hámi ja mearkkašumi oktavuoda. (Helander 2016: 84.) Ferte maid muitit ahte álgolohkamis ja -čállimis lea dárbu beaivválaš geardduheapmái vai sánit, čállinvuogit ja teakstastruktuurra bisána čalbmái ja gihtii. *“Eahpitkeahhtá buoremus riektačállinhárjehallanvuohki lea lohkat ja čállit juohke beaivve”* (Helander 2016: 78).

Lea čielggas ahte ovttaskas oahppi sámeigiella gielladuogáš ja -dássis lea mielde váikkuheamen su čállingiella. Ohppiin leat iešguđetlágan gielladuogážat, muhtumiin lea sámeigiella ruovttugiellan, earáin fas lea dárogiella ruovttugiellan, ja muhtumiidda lea skuvla áidna arena gos beaivválaččat geavahit sámeigiella. Dutkanceahki árgabeaivválaš sámeigiella geavaheami mearri maiddái variere, ja dát speadjalastojuvvo sin teavsttain. Dákkár beliid ferte oahpaheaddji juohke oahpahustiimmus ja skuvlabeaivvi atnit muittus sihke oahpahussii ráhkkaneamis ja čađaheamis. Dát čájeha man dehálaš dat lea ahte oahpaheaddjis lea máhttu guovttegielatvuoda birra ja ahte lea mánggakultuvrralaš áddejupmi duogážis. Jáhkán ahte otná dilis leat olu oahpaheaddjit geat dovdet dien beali váilevažžan. Buot mánát sámi guovlluin ja muđuige buot Norgga skuvllain šaddet bajás guovtte-/mánggagiela. Danin livčče dehálaš ahte sihke dálá oahpaheaddjit ja

boahhtevaš oahpaheaddjit ožžot vejolašvuođa hukset máhtu guovttegielatvuođa ja mánggakultuvrralaš áddejumi birra. Maiddái Høier (2007: 234) deattuha dán iežas dutkamušas.

6.1.3 Lohkan- ja čállinváttisvuođaid ektui

Mun čállen kapihttalis 4.2.9 oppalaččat lohkan- ja čállinváttisvuođaid birra. Dan oktavuodas smiehtan ahte jos oahpaheaddji gažadišgoahtá dán guorahallama ohppiid teavsttaid dan ektui ahte leat go makkárga erenoamáš pedagogalaš hástalusat muhtin oahppis lohkamis dahje čállimis, de fertešii dieđus eanet dan kártet. Jos oahppis ii oro dábálaš oahpahusa vuodul dohkálaš oahppanboadus, de lea dárbu geavahit iešguđetlágan vugiid kárten dihte oahppi ovdáneami. (Monsrud 2013: 114.) Ovdal go makkárga formálalaš pedagogalaš kárteniskosiid dahká, de jurddašalan ahte berre maiddái iskat čálihit ohppiid dárogillii ja buohtastahttit goappašat gillii čállon teavsttaid, oaidnin dihte leat go stuorra erohusat sámegeilat ja dárogeilat teavsttain. Vaikke vel skuvllas gos guorahallama dahken, lea sámegeiella oahpahusgeiella buot fágain, ja dien láhkai lea majoritehtagiella, de leat doppe olu oahppit geain ruovttugeiella lea dárogeiella ja dan dáfus lea dárogeiella oahppi nannoseamos geiella. Jos oahppi ovdamearkka dihte nagoda bures čállit sániid ja hukset cealkagiid dárogillii, de eai soaitte leat makkárga erenoamáš giellahástalusat dahje erenoamášpedagogalaš dárbbut. Dalle lea baicce dárbu lámčit oahppandili ovttaskas oahppi oahppaneavttuid ektui. Jos oahppis čájehuvvojit erenoamáš giellahástalusat, de dát hástalusat oidnojit goappašat gielain (Monsrud 2013: 119). Keskitalo muittuha maiddái ahte: “Sámegeiella ja sámiid ruovtturiikkaid váldogielaid giellaearuid galgá váldit vuhtii vai bastá áddet ohppiid lohkanválttuid” (Keskitalo 2017: 175).

Oainnán barggadettiin dáid ohppiid teavsttaiguin ahte ain go geahčadišgoađán daid, de ihtet ođđa áššit maid in soaitte ovdal fuomášán. Čájehuvvo ahte dađis go iešge logan ja oahpan eanet, de maiddái viidána áddejupmi ja dien láhkai fas fuomášán ođđa beliid ohppiid teavsttain. Diekkár leage hermeneuhtalaš gierddu dynamálaš proseassa, ahte dađis go guorahallá muhtin ášši, de áddejupmi maid lassána. (Kleven & Hjordemaal 2018: 188.)

6.2 Dutkanproseassa árvvoštallan

6.2.1 Čađaheapmi

Dán dutkamis lean válljen dušše bidjat fuomášumi ohppiid teavsttaide ja daid gielalaš variašuvnnaide mat doppe ihte. Jurdda álggu rájes lei ahte mu dutkanvuohki galggai nu lunddolaččat čatnasit skuvlla árgabeaivái go vejolaš. Dutkanmateriála hivvodat ii leamaš nu stuoris, ja lean válljen dušše ovtta skuvllas dahkat dutkama. Dát dieđus sáhtá hedjonahtán mu dutkamuša. Soaitá dutkamuša boađus lei oalát rievdat jos dutkamušii livččen laktit maiddá eará sámi skuvllaid 3. ceahkilaččaid.

“Ii leat jahki jagi viellja” sátnevájas čilge ahte eai leat buot jagit seammaláganat (Gaski ja earát 2004: 77). Nie sáhtá jurddašit maiddá skuvllaid cehkiid birra. Jos eará 3. cehkiin fas iskkašin dán seammá iskosa dahkat, de soaitá doppe ihtit áibba eará boađus. Ja nie girjái han leage min oahpaheddjiid bargu. Dat mii dán jagi doaibmá bures oahpahasas, soaitá fas boahhtejagi fertet rievdaduvvot danin go bohtet ođđa oahppit geain leat eará dárbbut. Konstruktivisttalaš oainnu mielde lea juohke oahppi, ceahkki ja institušuvdna erenoamáš, ja danin ii leat vejolaš gávdnat oppalaš vástádusaid mat heivejit buot seammaahkásaš ohppiide, ceahkilaččaide dahje skuvllaide. (Postholm & Jacobsen 2016: 28.)

Jearaldat lea maiddá ahte livčče go dutkanboađus šaddan earáláganin jos ledjen viiddidit iežan dutkamuša nu ahte oahppit livčče mánggalágan čállinbargguid čađahan, dahje earálágan čállinbargguid bargan. Lean maŋŋá smiehttan ahte oahppit ledje sáhttit čállit mitalusa govvaráiddu vuodul. Jáhkán ahte dalle ledjen buorebut vel oaidnit sátnehivvodaga erohusa ohppiid gaskka. Sii livčče dien láhkai gártan čállit eanet sullasaš teavsttaid ja dan vuodul ledjen buorebut vel oaidnit variašuvnnaid teavsttain, sátnehivvodagas ja cealkagiid huksemis. Eará bargovuohki fas lei sáhttit dakkár ahte oahppit livčče čállán teavstta iežaset miela mielde, ovdamearkka dihte iežaset astoáiggedoaimmaid birra dahje eará iežas välljejuvvon beroštumiid birra. Soaitá dalle bohtosat šaddan earáláganin, muhto de fas lei sáhttit šaddat váddáset buohtastahttit bohtosiid. Eará jurdda mii maiddá bohciidii, lei ahte ledjen sáhttit čálihit ohppiid sihke sáme- ja dárogillii, ja dasto buohtastahtán oahppis dan guokte čállosa. Dien láhkai lei sáhttit vel buorebut boahit ovdan guovttegielatohppiid čállingielladili variašuvnnat.

Dán dutkamis livčče sáhttit maiddá hui miellagiddevaš buktit ovdan makkár gielladuogáš ovttaskas oahppis lea, ovdamearkka dihte mii lea ruovttugiella ja makkár giela hállá astoáiggis eanemustá. Oahppi gielladuogáš sáhtá olu speadjalastojuvvot su čállon teavsttas. Muhto, danin go Sápmi lea unni ja čađačuovgi, de lean áibba dihtomielalaččat válljen ahte in čále maidige ovttaskas oahppi gielladuogáža birra, baicce namuhan mo oppalaččat sáhtá leat gielladilli unna sámi/dáro servodagas. Jos livččii leat

stuorát dutkanmateriála, de ledjen álkibut sáhttit anonymiseret bohtosiid. Muhto go nu unnán ledje oasálastit dutkamušas, de válljejin sin gielladuogáža doallat anonyman. Ferte muitit ahte juohke áidna oahppi lea erenoamáš, ja su giellamáhttui sáhttet leat mánnga váikkuheaddji beali, ovdamearkka dihte sosiokultuvrralaš duogáš/biras, ahki, kognitiivvalaš ovdáneapmi (ahtanuššan), gielladuogáš, ceahkkebiras, oahpaheaddji, čuovvuleapmi ruovttus skuvlabargguid ektui ja nu ain. (Gč. Høier 2007; Rasmussen 2013; Keskitalo 2017: 178.)

6.2.2 Dohkálašvuhta ja luohtehahttivuohta

Buot dutkamušaid loahppabargun gullá smiehttat mo bargu lea lihkestuvvan, ja sáhttet ihtit sihke nana ja heajut bealit go smiehttagohtá dutkama proseassa ja bohtosiid. Postholm ja Jacobsen (2016: 126) čujuheaba dasa man dehálaš lea ahte dutki oahpaheaddji smiehttá rabas mielain mo lea háhkan dieđuid dutkamuššii, ja mo lea gieđahallan dieđuid mat leat boahtán ovdan dutkosis. Dása gullá guorahallat bohtosiid dohkálašvuođa ja luohtehahttivuođa (dár. *gyldighet* ja *pålitelighet*). Dohkálašvuhtii gullá dat mo dutki lea ovdanbuktán ja tulkon bohtosiid dutkosis, ahte lea go oktavuoha dutkančuolmma ja bohtosiid tulkoma ja oppasteami dahjege generaliserema ektui. Luohtehahttivuhtii fas čatnasa dat man luohtehahtti bohtosat leat, sáhttet go ovdamearkka dihte dahkkon makkárge boasttuvuođat dutkanmateriála čohkkedettiin. (Postholm & Jacobsen 2016: 126.)

Dutkamuš dohkálašvuođa sáhttá maiddá earuhit *siskkáldas-* ja *olgguldas dohkálašvuođain*. Siskkáldas dohkálašvuhtii guoská dat bealli mo dutki nagoda čilget ja dáhkidit ahte sivva ja váikkuhus gullaba oktii. Olgguldas dohkálašvuođain fas oaivvilduvvo ahte galgá sáhttit generaliseret dutkamuš bohtosiid maiddá eará jovkui mii ii leat vel dutkojuvnon. (Postholm & Jacobsen 2016: 127–128.)

ležan dutkamuš ektui árvoštalan ahte siskkáldas dohkálašvuoha lea sajis. Mun geavahan ohppiid čállošiid ávkin dutkat makkár giellamáhttui gullevaš čuolmmat oidnojit teavsttain, buvtán ovdamearkkaid ohppiid čállošiin mat čájehit hástalusaid ja evttohan ovddidandoaimmaid sámeگیeloahpahussii mat heivejit dán jovkui. Olgguldas dohkálašvuhtii in sáhte addit čielga vástádusa danin go in leat iskan dutkamuš čađahit eará seammaahkásaš ohppiin geain lea sullasaš gielladuogáš, eaige ovdalis leat dahkkon dákkár dutkamušat maida sáhtášin čujuhit. Postholm ja Jacobsen (2016: 129) dadjaba ahte luohtehahttivuođa ii sáhte goassige ollásit dáhkidit. Muhto mun oahpaheaddjedutkin sáhtán árvoštallat makkár hástalusat soitet leat čuožžilan dutkamis mat sáhttet váikkuhit luohtehahttivuhtii. Ovdamearkka dihte sáhttá leat ahte dutki ii leat nagodan čilget dutkamuš áigumuša doarvá bures, dahje ahte ii leat

nagodan teoriijain vuđuštit dutkama fáttá doarvái bures. Dutki galgá maiddáí leat čilgen mo dutkanmateriála lea čohkkejuvvon, meannuduvvon ja analyserejuvvon. Dehálaš lea maiddáí čilget ahte dorjot go ovdanbuktojuvvon dieđut gávdnosiid, ja mo bohtosat sáhttet váikkuhit bargodillái. Ehtalaš prinsihpat galget leat digaštallon ja evttohusat viidáset dutkamušaide galget leat boahtán ovdan. (Postholm & Jacobsen 2016: 129.) Buot dáid beliid lean čuvvon dutkamuša čađahettiin ja ovdanbuktimis.

Kleven ja Hjordemaal (2018) muittuheaba man dehálaš lea muitit ahte makkár dutkanmateriálas ihkinassii de leš sáhka, de galgá álo smiehttat makkár vejolaš boasttuvuođat sáhttet čuožžilan dutkanproseassas mat sáhttet váikkuhan dutkanbohtosiidda. Ovdamearkka dihte sáhtta ahte oahppis ii deaivan leat nu buorre beaivi dalle go dutkanmateriála čohkkejuvvui. Dasa lassin sáhtta bargobihtáid válljen, ja maiddáí gii lea árvoštallon dutkanmateriála, váikkuhan bohtosiidda. (Kleven & Hjordemaal 2018: 100-101.) Iežan dutkanmateriála guorahaladettiin lean iskan atnit muittus iešguđetlágan beliid mat sáhttet váikkuhan bohtosiidda, sihke ovttaskas oahppi ektui, dutkanmateriála válljema ektui ja iežan rolla dutki oahpaheaddjin. Dáid beliid lean ovdanbuktán ja čalmmustahtán barggu čáledettiin.

7 LOAHPAHEAPMI

Lean dán masterdutkanmušas buktán ovdan unna oasáža oahpaheaddji árgabeaivvi dilis ovttá Sámi hálddašanguovllu Sámi skuvllas. Lean skuvlaservodaga mikrodássái buokčalan, ovttá 3. ceahkkái, moatti sámegieloahpahuštiibmui. Doppe lean čađahan čálliniskosa ohppiiguin ja ovdanbuktán dan barggu bohtosiid nu sensitiivvalaččat go vejolaš. Leamaš miellagiddevaš, hástaleaddji ja mohkkás proseassa, álggus gitta lohppii. Muhto seammás dovddan ahte lean oahppan olu, erenoamážit ohppiid teavsttaid guorahaladettiin ja maddái mastera čáledettiin. Goappašat bealit leat čájehan munnje čállima mohkkáivuoda.

Sámegiella, eatnigiella, vuosttašgiella, nubbigiella, váibmogiella dahje *gollegiella*. Dáid giellanamahusaid geavahit mii ain duos dás go hállat iežamet giela birra, ja buot dát namahusat giela ektui heivejit maddái sámi mánáid gielladillái. Lea máná iežas, su oappáid ja vieljaid, áhkuid ja ádjáid, áhčiid ja etniid, fulkkiid ja lagašbirrasa gielladuogážat ja identitehta mat leat mielde mearrideamen makkár giellanamahusain máná identisere iežas. Dasto lea min skuvllabargiid ovddasvástádus atnit árvvus, fuolahit ja gudnejahttit máná gii bohtá sámi skuvlii gazzat oahpu. Mii fertet máhttit váldit vuostá juohkehačča su eavttuid ektui ja láidestit su rivttes giellabálgá mielde vai olášii vel dobbeliidda. Magga (2017: 6) dadjage ahte: “Giella lea nu guovddáš oassi olbmo persovnnas ja olbmo vuoinjalaš návccain ahte jos áigu árvvusatnit olbmo, de ferte maid árvvusatnit su giela.” Maddái Keskitalo ja Määttä gažaldat: “Gii váldá rolla suoládit máná giela ja bohttevuoda?”, healkkehahtta ja bidjá olbmo smiehttat ja duođas váldit iežas rolla sámi oahpaheaddjin. Soai lasiheaba vel ahte: “Pedagogalaš oahppi doarjun galggašii dákko bokte bohtit guovddáži: Ráhkistit sámi mánáid nu olu das fuolakeahtta makkár duogážis, sogas son lea eret ja addit buohkaide giela.” (Keskitalo & Määttä 2011: 87.)

Čielggas goit lea ahte jos skuvlla galgá nagodit ovddidit ohppiid sámegiela máhtu, sihke hállan- ja čállingiela, de ferte leat dakkár čielga sámegiela doarjaleaddji oahppobiras duogážis. Dainna oaivvildan ahte sámegiella galgá leat lunddolaš ja vuoruhuvvon oassi skuvllas, mii sihke gullo ja oidno juohke sajis. Dat mearkaša maddái ahte fertejit čielga plánat vuodus, sihke gieldda bealis, muhto maddái ovttaskas skuvlla bealis. Helander oaivvilda maddái ahte: “...juohke skuvlla várás fertejit leat plánat mat konkretiserejit mo sáhtta oahpahit giela ja makkár sadi sámegielas galgá leat skuvlla oppalaš doaimmain” (Helander 2003: 105). Smiehtan dán oktavuodas ahte konkrehta plánat álgooahpaha dásis fertejit leat ovdamearkka dihte bustávvaohppama ovdánanplánat, main lea čielggas makkár ortnegis bustávvaohppan galgá dáhpáhuvat. Maddái dárbbášuvvojit lohkanovdáneami plánat, mat sisttisdoallet makkár girjiid oahppit galget leat gullan dahje lohkan iešguđetge ceahkis. Sihke lohkan- ja čállinoahpaheami olis berre maid čielggas makkár allafrekveanta sániid oahppit galget oahppat

iešguđetge ceškiin. Linkola ja Keskitalo (2015: 20) oaivvildeaba maiddáa ahte gielladuovdagiid mearkkašumi ja geavahusa galgá čállit pedagogalaš plánaide ja mearrádusaide, nannen dihte sámegiela sajádaga skuvllain. Dasa lassin lea maiddáa dehálaš ahte oahpaheaddjit besset ovdánit fágalaččat áiggi gáibádusaid ja dárbbuid mielde. Sidjiide lea dárbu beassat čuovvut áiggi, hálddašit mealgat pedagogalaš strategiijaid ja metodaidda, ja maiddáa organiserenvugiid jos galgá vejolaš láchit heivvolaš ja molsašuddi oahpahasdílálašvuodaid. (Øzerk 2010b: 24–25.)

Jurdda mii lea bastán millii barggadettiin dáinna masterbargguin, lea ahte sáhtta go giellamolsuma jorgalahttinproseassa mannan nu jođánit mikrodásis, ahte makro- ja mesodási eai leat veadján doarridit. Nugo dilli lea dál, de eat oro nagodeamen skuvllabealis rivttes láchkai dustet buot daid mánggabealat gielladási ohppiid geat bohtet sámi skuvllaide, ja rahčat addit sidjiide rivttes gielladási oahpu. Keskitalo (2017: 205) čállá ahte: “Sámi skuvlla váldedili dihtii galgá viggat čoavdit vuos makrodási čuolmmaid vai mikrodási sáhtášii doaibmat dálá buorebut.” Son maiddáa vástida dasa manne skuvlla ovddideapmi lea nu váttis. Lea váttis rievdadit kultuvrra mii lea juo cieggan ja mat fuomáškeahtta láidestit skuvlla doaimma, ovdamearkka dihte bargobiras, jáhkut, vuordámušat, norpmat, rollat ja rituálat. Kultuvrra rievdan dáhpáhuvvá njozet ja dasa lea dábálaččat olu vuosteháhu danin go dat uhkida olbmo dorvvolašvuoda dovddu. (Keskitalo 2017: 206.) Orru leamen nu ahte servodaga bajitdásis fertejit dahkkot rievdadusat vai skuvlavuogádagas fas sáhttit láchit dili nu ahte buot oahppit besset ovdánit iežaset gielladási eavttuid ektui nu bures go vejolaš. Dákkár jurdagat fas dolvot viidáset smiehtamušaide, ahte mii fertet fáruhit vai eat boađe dan dillái ahte oahppit vásihit iežaset skuvlavázzima ja giellaoahppama “giellaheavvaneapmin”. Jos oahppi lea dan dilis ahte ii ádde maid oahpaheaddji hállá ja čilge, de sáhtta oahpahusa gohčodit “giellaheavvananmodeallan”. (Engen & Kulbrandstad 2004: 202; Øzerk 2006: 113.) Dákkár surgadis dillái ii galggašii oahppi goassige gártat.

Vaikke vel guovddázis dán dutkamušas leamaš oahppi čállinmáhttu ja sámegielloahpahas skuvllas, ja mo mii skuvlla bealis galgat váldit vuostá ohppiid sin gielalaš eavttuid ektui, de ferte muittus atnit man dehálaš muđui máná biras lea su giellaovdáneapmái. Sihke ruoktu ja muđui máná lagašbiras váikkuha dasa makkár oainnut ja guottut giela ektui cigget millii. (Helander 2003: 88; Rasmussen 2013.)

Barggadettiin dáinna masterdutkanmušain lean smiehtadan makkár joatkkadutkanmušaid livčče miellagiddevaš ja maiddáa dárbu dahkat sámegielloahpahas ektui. Oainnán ahte livččii dárbu dutkat skuvllaid giellaoahpahas organiserema guovtte-/mánggagielat birrasis. Vaikke vel sámi skuvllain lea gievras oahpahasmodealla vuodđun, de soaitá leat dárbu guorahallat mo dát oahpahasmodealla duohtavuodas doaibmá ja makkár bohtosiid dat buvttada ohppiid giellaovdáneami ektui.

Maiddáii sáhtášii miellagiddevaš dahkat kvalitatiivvalaš jearahallamiid vuodđoskuvllain gos iskkašii mánggagielat ohppiid sámegiela oahppama motivašuvnna, ja makkár vásáhusat sis leat sámegiela oahpahusa hárrái. Eanáš vuodđoskuvlla oahppit eai ieža vällje skuvlla ja giellaoahpahusa, leat váhnemat geat dahket välljemiid sin ovddas. Livčče miellagiddevaš diehtit maid oahppit ieža smihttet. Ledje go ieža välljet sámegielat vai dárogielat oahpahusa jos sin duohkin livčče dahkat välljema?

Dehálaš oainnášin maiddáii oažžut ovdan oahpaheddjiid vásáhusaid dálá sámegieloahpahusa ektui. Makkár hástalusaid vásihit oahpaheaddjit mánggagielat birrašis? Leago doaibmi guovttegielatvuoda mihtu vejolaš olahit dálá giellaoahpahusmálliid mielde?

GÁLDUT:

- Aikio, Aimo 2000: *Olbmo ovdáneapmi*. Kárášjohka: Davvi Girji.
- Aikio-Puoskari, Ulla 2008: Sámi servodaga dutki – dieđalaš vai politihkalaš bargi? – *Sámi dieđalaš áigečála* 1/2008: 3–13. <<http://site.uit.no/aigecala/files/2014/09/SDA-2008-1-aikio-puoskari.pdf>> (25.04.2019)
- Baal, Lisa & Wirkola, Kirsten 2007: *Ávkin ja hávskin. – Rávvgat mo álgolohkanoahpahusain bargat*. [Kárášjohka]: Sámediggi.
- Baker, Colin & Wright, Wayne E. 2017: *Foundations of Bilingual Education and Bilingualism*. 6th edition. Bilingual education and Bilingualism. Bristol: Multilingual Matters.
- Balto, Haldis 1998: *Vulgot stoahkat!* Kárášjohka: Davvi Girji.
- Balto, Asta Mitkijá 2008: *Sámi oahpaheaddjit sirdet árbevirolaš kultuvrra boahhtevaš buolvvaide: Dekoloniserema akšuvdnadutkamuš Ruođa beale Sámis*. Dieđut 4/2008. Guovdageaidnu: Sámi allaskuvla.
- Boine, Liv Tone & Somby, Bente Somby 2005: *Luondduipmašat* (govva s.4-5). Kárášjohka: Davvi Girji. Calliidlagadus.org = <<http://www.calliidlagadus.org/govat/doc/doabakarta.pdf>> (29.08.2018).
- Cummins, Jim & Swain, Merrill 1986: *Bilingualism in Education. Aspects of theory, research and practice*. – C.N. Candlin (doaimm.), London and New York: Longman.
- Dannemark, Nils 2011: Tospråklegheit og metaspråkleg medvit. *NOA Norsk som andrespråk*. 2/2011. Oslo: Novus forlag. 47-66. <<http://ojs.novus.no/index.php/NOA/article/view/865>> (19.04.2019).
- Dannemark, Nils 2018: Mánáid guovttegielatgeavaheapmi stoagadettiin -nákkosgirjeárvoštallan. – *Sámi dieđalaš áigečála* 1/2018: 65–71. <<http://site.uit.no/aigecala/files/2018/11/SDA-1-2018-arvvostallan-dannemark.pdf>> (25.04.2019).
- Eira, Karen Inga & Gaup, Inger Ellen 2009: *Ánin Dánin, Oahpaheaddji neavagirji 1. ceahkkái*. Kárášjohka: Davvi Girji.
- Engen, Liv 2002: Lærerens ABC. Håndbok i lese- og skriveopplæring.
- Engen, Thor Ola & Kulbrandstad, Lars Anders 2004: *Tospråklighet, minoritetsspråk og Minoritetsundervisning*. Oslo: Gyldendal Akademisk.
- Fagfornyelsen – nye læreplaner 2020 = <<https://www.udir.no/laring-og-trivsel/lareplanverket/fagfornyelsen/nye-lareplaner-i-skolen/>> (20.03.2019).
- Gaski, Harald & Solbakk, John T. & Solbakk, Aage 2004: *Min njálmmálaš árbevierru. Máidnasat, myhtat ja muitalusat*. [Kárášjohka]: Davvi Girji.
- Gaup, Elisabeth Utsi (doaimm.) 1997: *Suga suga su*. Uddevalla: DAT.O.S.

- Gilje, Nils & Grimen, Harald 1995 (1993). *Samfunnsvitenskapenes forutsetninger. Innføring samfunnsvitenskapenes vitenskapsfilosofi*. Oslo: Universitetsforlaget.
<<http://www.nb.no/nbsok/nb/146bcf4a2c2eb12fd41c202075fde229?lang=no#3>>
(26.02.19).
- Hauge, An-Magritt 2008: Grunnleggende lese- og skriveopplæring i en tospråklig situasjon. – Elisabeth Selj & Else Ryen (doaimm.), *Med språklige minoriteter i klassen. Språklige og faglige utfordringer*. Oslo: Cappelen Akademisk Forlag.
- Helander, Nils Øivind 2003: Sámegeiela oahppoplána álgoohpahusa árvvoštallan. – Vuokko Hirvonen (doaimm.), *Sámi skuvla plánain ja praktihkas. Mo dustet O97S hástalusaid? Reforpmá 97 evalueren*. Norges forskningsråd. Sámi allaskuvla. Kárášjohka: ČálliidLágáduš. 87-106.
- Helander, Nils Øivind 2012: Norgga beale oahppoplána *doaibmi guovttegielatvuohta* – mo dan meroštallat? – *Sámi dieđalaš áigečála* 2/2012: 57-83.
<<http://site.uit.no/aigecala/files/2013/03/2012-helander.pdf>> (25.04.2019).
- Helander, Nils Øivind 2016: *Ohppojuvvon ja sohppojuvvon giella. Gielladiđolašvuohta, čálamáhttu ja guovttegielatvuohta*. – Dieđut 1/2016. Guovdageaidnu: Sámi allaskuvla.
- Helgevold, Lise og Engen, Liv 2006: *Fagbok i bruk. Grunnleggende ferdigheter*. Nasjonalt senter for leseopplæring og leseforskning. Universitetet i Stavanger.
- Holme, Idar Magne & Solvang, Bernt Krohn 1996 (1986): *Metodevalg og metodebruk*. [Oslo]: TANO.
- Hornberger, Nancy H. 2004: The Continua of Biliteracy and the Bilingual Educator: Educational Linguistics in Practice. – *International Journal of Bilingual Education and Bilingualism* 7 (2–3). University of Pennsylvania. Scholarly Commons. 155-171.
<https://repository.upenn.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1008&context=gse_pubs>
(24.04.2019)
- Hyltenstam, Kenneth & Stroud, Christopher & Svonni, Mikael 1999: Språkbyte, språkbevarande, Revitalisering. Samiskans ställning i svenska Sápmi. - Kenneth Hyltenstam (doaimm.), *Sveriges sju inhemska språk – ett minoritetsspråksperspektiv*. Lund: Studentlitteratur. 41-97.
- Høier, Jorun 2007: *Lese for å lære. Tospråklige utfordringer i utvikling av lesekompetanse i et minoritetsperspektiv*. Tromsø: Eureka Forlag.
- Imsen, Gunn 2014 (1984): *Elevers verden. Innføring i pedagogisk psykologi*. 5. utgave, 3. opplag. Oslo: Universitetsforlaget.
- Keskitalo, Pigga & Määttä, Kaarina 2011: Sámegeielat álgoohpahusa gielalaš iešvuođat. – *Sámi dieđalaš áigečála* 1/2011: 67-95. <<http://site.uit.no/aigecala/files/2012/12/2011-keskitalo-ja-maatta.pdf>> (25.04.2019).
- Keskitalo, Pigga 2017: *Kultursensitiiva sámi skuvla*. [Kárášjohka]: Davvi Girji.
- Kleven, Thor Arnfinn & Hjordemaal Finn R. 2018: *Innføring i pedagogisk forskningsmetode*.

- En hjelp til kritisk tolking og vurdering*. 3. utgave. Bergen: Fagbokforlaget.
- Kulbrandstad, Lise Iversen 2003: *Lesing i utvikling. Teoretiske og didaktiske perspektiver*. Bergen: Fagbokforlaget.
- Kuokkanen, Rauna 2009: *Boaris dego eana. Eamiálbmogiid diehtu, filosofijjat ja dutkan*. Kárášjohka: Čálliidlagádus.
- Kverndokken Kåre, Askeland Norunn & Siljan, Henriette Hogga (doaimm.) 2017: *Kvalitet og kreativitet i klasserommet – ulike perspektiver på undervisning*. Bergen: Fagbokforlaget – Landslaget for norskundervisning.
- Linkola, Inker-Anni & Keskitalo, Pigga 2015: Sámegeiela oinnolašvuohta sámi skuvllas. – *Sámi dieđalaš áigečála* 1/2015: 7-28. <<http://site.uit.no/aigecala/files/2016/04/SDA-1-2015-linkola-ja-keskitalo.pdf>> (25.04.2019).
- Magga, Ole Henrik 2003: Sámegeiella vuosttašgiellan vuodđoskuvllas. – Vuokko Hirvonen (doaimm.), *Sámi skuvla plánain ja praktihkas. Mo dustet O97S hástalusaid? Reforpmá 97 evalueren*. Norges forskningsråd. Sámi allaskuvla. Kárášjohka: Čálliidlagádus. 54-86.
- Magga, Ole Henrik 2017: Sámegeiella - Gollegiella. – *Sámis. Sámi čálakultuvrralaš áigečála* 25/2017: 6-8 <<http://www.samifaga.org/samis/samis25/6/>> (19.04.2019).
- Máhttolokten sámi oahppoplánabuvttus 2008. Máhttodepartemeanta – Sámediggi – Oahpahusdirektoráhtta. Oslo: Interface media as.
- Meyer, Kirsten Bjerkan 2013: Noen aspekter ved norsk som andrespråk. – Kirsten Meyer Bjerkan & May-Britt Monsrud & Anne Cathrine Thurmann-Moe (doaimm.), *Ordforråd hos flerspråklige barn. Pedagogiske og spesialpedagogiske utfordringer*. Oslo: Gyldenadal Norsk Forlag. 44-62.
- Monsrud, May-Britt 2013: Svake andrespråksferdigheter eller spesialpedagogiske behov? – Kirsten Meyer Bjerkan & May-Britt Monsrud & Anne Cathrine Thurmann-Moe (doaimm.), *Ordforråd hos flerspråklige barn. Pedagogiske og spesialpedagogiske utfordringer*. Oslo: Gyldenadal Norsk Forlag. 103-128.
- 2013 : Hvordan tilrettelegge for utvikling av ordforråd. – Kirsten Meyer Bjerkan & May-Britt Monsrud & Anne Cathrine Thurmann-Moe (doaimm.), *Ordforråd hos flerspråklige barn. Pedagogiske og spesialpedagogiske utfordringer*. Oslo: Gyldenadal Norsk Forlag. 129-152.
- Monsen, Marte & Tveit Randen, Gunhild 2018: *Andrespråksdidaktikk – en innføring*. -1. utgave, 2. opplag. Oslo: Cappelen Damm.
- Myrvoll, Marit 2005: *Sámegiela álgoahpahus. Evalueren*. [Jorgalan] Berit Margrethe Oskal. Tromsø – Kárášjohka: Høgskolen i Tromsø – Sámediggi.
- Nergård, Mette Elisabeth & Tonne, Ingebjørg (doaimm.) 2008: *Språkdidaktikk for norsklærere. Mangfold av språk og tekster i undervisningen*. Oslo: Universitetsforlaget.
- NESH- Hensyn til personer =

- <<https://www.etikkom.no/forskningsetiske-retningslinjer/Samfunnsvitenskap-jus-og-humaniora/b.-hensyn-til-personer-5---18/>> (25.03.2019).
- NOU 2010: 7. 2010: Mangfold og mestring. Flerspråklige barn, unge og voksne i opplæringsystemet. Oslo: Departementenes servicesenter – Informasjonsforvaltning.
<<https://www.regjeringen.no/contentassets/4009862aba8641f2ba6c410a93446d29/no/pdfs/nou201020100007000dddpdfs.pdf>> (20.04.2019).
- NOU 2016: 18. 2016: Hjertespråket. Forslag til lovverk, tiltak og ordninger for samisk språk. Oslo: Departementenes servicesenter – Informasjonsforvaltning.
<<https://www.regjeringen.no/contentassets/ad82d773c3094582a2660908b48886d3/no/pdfs/nou201620160018000dddpdfs.pdf>> (20.04.2019).
- NSD = <http://www.nsd.uib.no/personvernombud/meld_prosjekt/index.html> (24.02.19).
- Oahpahusdirektoráhtta 2006: 4 = *Biepmu ja dearvvašvuohta - sámi oahppoplána (MHE2-01)*.
<http://data.udir.no/kl06/rest_/MHE2-01.pdf?lang=sme> (25.04.2019).
- Oahpahusdirektoráhtta 2013a = *Sámegiella vuosttašgiellan oahppoplána (SFS1-04)*.
<http://data.udir.no/kl06/rest_/SFS1-04.pdf?lang=sme> (25.04.2019).
- Oahpahusdirektoráhtta 2013a: 2 = *Sámegiella vuosttašgiellan oahppoplána (SFS1-04)*.
<http://data.udir.no/kl06/rest_/SFS1-04.pdf?lang=sme> (25.04.2019).
- Oahpahusdirektoráhtta 2013a: 3 = *Sámegiella vuosttašgiellan oahppoplána (SFS1-04)*.
<http://data.udir.no/kl06/rest_/SFS1-04.pdf?lang=sme> (25.04.2019).
- Oahpahusdirektoráhtta 2013a: 4 = *Sámegiella vuosttašgiellan oahppoplána (SFS1-04)*.
<http://data.udir.no/kl06/rest_/SFS1-04.pdf?lang=sme> (25.04.2019).
- Oahpahusdirektoráhtta 2013a: 6 = *Sámegiella vuosttašgiellan oahppoplána (SFS1-04)*.
<http://data.udir.no/kl06/rest_/SFS1-04.pdf?lang=sme> (25.04.2019).
- Oahpahusdirektoráhtta 2013a: 7 = *Sámegiella vuosttašgiellan oahppoplána (SFS1-04)*.
<http://data.udir.no/kl06/rest_/SFS1-04.pdf?lang=sme> (25.04.2019).
- Oahpahusdirektoráhtta 2013a: 8 = *Sámegiella vuosttašgiellan oahppoplána (SFS1-04)*.
<http://data.udir.no/kl06/rest_/SFS1-04.pdf?lang=sme> (25.04.2019).
- Oahpahusdirektoráhtta 2013b: 2 = *Dároggiella ohppiide geain lea sámegiella vuosttašgiellan – Oahppoplána (NOR3-03)*. <http://data.udir.no/kl06/rest_/NOR3-03.pdf?lang=sme> (25.04.2019).
- Oahpahusdirektoráhtta 2013c: 7 = *Luonddufága - sámi oahppoplána (NAT2-03)*.
<http://data.udir.no/kl06/rest_/NAT2-03.pdf?lang=sme> (25.04.2019).
- Outakoski, Hanna 2015: Davvisámegielat čálamáhtu konteaksta. – *Sámi dieđalaš áigečála* 1/2015. 29-59.
- Palismaa, Maaren 2002: *Giella lea fápmu. Guovttegielatvuohta nuoraiddássái. Sámegiella*

- nubbingiellan*. Kárášjohka: Davvi Girji.
- Postholm, May Britt 2010: *Kvalitativ metode. En innføring med fokus på fenomenologi, etnografi og kasusstudier*. 2.utgave. Oslo: Universitetsforlaget.
- Postholm, May Britt & Jacobsen, Dag Ingvar 2016 (2011): *Læreren med forskerblick. Innføring vitenskapelig metode for lærerstudenter*. 1.utgave, 8. opplag. Oslo: Cappelen Damm.
- Postholm, May Britt & Moen, Torill 2018 (2009): *Forsknings- og utviklingsarbeid i skolen. En metodebok for lærere, studenter og forskere*. 2. utgave. Oslo: Universitetsforlaget.
- Rasmussen, Torkel 2013: *Go ealáska, de lea váttis dápmat. Davvisámegiela etnolingvisttalaš ceavzinnávccaid guorahallan guovtti gránnjágielddas Deanus ja Ohcejogas 2000-logu álggus* (Nákkosgirji buktojuvvon grádas Philosophiae Doctor). Universitetet i Tromsø UiT. <<https://munin.uit.no/bitstream/handle/10037/5593/thesis.pdf?sequence=6&isAllowed=y>> (25.04.2019).
- Rienecker, Lotte & Jørgensen, Peter Stray 2006: *Den gode oppgaven – håndbok i oppgaveskriving på universitet og høyskole*. Bergen: Fagbokforlaget.
- Roe, Astrid: *Lesedidaktikk – etter den første skriveopplæringen*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Salen, Gerd B. 2003: *Lese- og skriveopplæring i skolen. Kvalitetssikring av ferdigheter*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Sámediggi – Oahpahus ja oahpponeavvut = <<https://samediggi.no/Balvalusat2/Oahpahus-ja-oahpponeavvut#section-Oahpponeavvut>> (30.03.2019).
- Sámi oahpahusráđđi, Girko- ja oahpahasdepartemeanta 1982: *Lávllagirji*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Sæverud, Olaug & Ursin, Bente F. & Ottem, Ernst & Platou, Fanny 2011: *En veileder om begrepslæring – en strukturert undervisningsmodell for barn og unge med språkvansker*. Oslo: Bredtvet kompetansesenter, nå Statped.
- Thurmann-Moe 2013: Utvikling av ordforråd i en flerspråklig kontekst. – Kirsten Meyer Bjerkan & May-Britt Monsrud & Anne Cathrine Thurmann-Moe (doaimm.), *Ordforråd hos flerspråklige barn. Pedagogiske og spesialpedagogiske utfordringer*. Oslo: Gyldenadal Norsk Forlag. 63-86.
- Todal, Jon 2002: “...jos fal gáhttet gollegielat”. *Vitalisering av samisk språk i Noreg på 1990-talet*. Ph.d. avhandling, Det humanistiske fakultet, Universitetet i Tromsø. <<https://munin.uit.no/handle/10037/12050>> (02.04.2019).
- 2009: Undervisninga i samisk som førstespråk i Noreg. Eit kort tilbakeblikk. – Sámeigiella vuosttašgiellan-oahpahus Norggas. Vilppasteapmi vássán áigái. – Svein Lund & Elfrid Boine & Siri Broch Johansen & Siv Rasmussen (doaimm.), *Sámi skuvlahistorjá 3*. Kárášjohka: Davvi girji. 422-441.

- Traavik, Hilde & Rosvold, Vigdis A. 2008. *Skrive- og lesestart. Skriftspråksutvikling i småskolealderen*. Bergen: Fagbokforlaget, 2. Utgave.
- Valle, Anne M. & Olvik, Lise & Orset, Ann Karin 2010: *Tall- og språksprell. En praktisk teoretisk veiledning*. Oslo: Gyldendal Norsk Forlag.
- Vuolab, Kerttu 1990: *Ánde ja Risten jagi fárus*. [Karášjohka]: Davvi Girji O.S.
- Wirkola, Kirsten & Baal, Lisa 2003: *Hoahkat ja stoahkat. Rávvagat mo sámegeielain bargat 1.luohkás*. [Karášjohka]: Sámediggi.
- Wirkola, Kirsten 2014: *Gielaláš diđolašvuodáiskan. Dieđut ja čilgehusat*.
<https://ovttas.no/dokumenta_gielalas-didolasvuodaiskan-0> (25.04.19).
- Øzerk, Kamil 1996: Ulike språkoppfatninger, begrepskategorier og et undervisningsteoretisk perspektiv på skolefaglig læring. – Ivar Bråten (doaimm.), *Vygotsky i pedagogikken*. Gjøvik: Cappelen Akademisk Forlag. 97-122.
- Øzerk, Kamil & Juuso, Randi 1999: *Pedagogalaš jurddagirji guovttegielaláš mánáidgárdiide*. [Guovdageaidnu]: Sámi oahpahusráđđi.
- Øzerk, Kamil 2006a: *Tospråklig opplæring – utdanningspolitiske og pedagogiske perspektiver*. Vallset: Oplandske Bokforlag.
- 2006b: *Fra språkbad til språkdrukning – modeller for opplæring med to språk*. Vallset: Oplandske Bokforlag.
- 2010a: *NEIS-modellen. Pedagogiske ideer og metoder for språkutvikling, lesing og Innholdsforståelse*. Vallset: Oplandske Bokforlag.
- 2010b: *Pedagogikkens hvordan. Lærerens rolle, kompetanse og betydning*. Oslo: Cappelen akademisk forlag.
- 2016. *Tospråklig oppvekst og læring*. Oslo: Cappelen Damm.
- Øzerk, Meral R. 2007: *Multimetodisk modell for tilpasset opplæring. – Pedagogisk-metodiske ideer for å arbeide etter Kunnskapsløftet i flerspråklige klasser*. Oslo: Kolofon Forlag.
- Å lese for livet. Barn lærer å lese* 2009: Oslo: Cappelen Akademisk forlag.

DUTKANLOHPEOHCAMUŠ MASTERBARGGU OLIS

Lean dál Sámi allaskuvlla Sámi vuodđoskuvlaoahpaheaddjeoahpu 1-7 ceahki masterstudeanta. Áiggošin fitnat 3. ceahkis háhkamin dutkandáhta iežan masterdutkanmuššii, nugo masterprográmma ávžžuha. Masteroahppu lea dutkanvuđot, mas skuvlaovddideapmi lea guovddážis. Masteroahppu doarju oahpaheaddjestudeantta fágalaš ovdáneami ja maiddá nanne sámi skuvllaid ja sámegielat oahpahusa dasgo bohtet eambo dieđut oahpahussii guoskevaš áššiin.

Mu masterbarggu fáddá lea: **Sámegiela sátn- ja doabaovdánahttin.**

Oassin masterdutkanmušas áiggon háhkat čuovvovaš dutkanmateriála: **Ohppiideavsttaid ja ságastallamiid.**

Jurdda lea ahte oahppit galget muhtin gova mielde čállit teavstta. Geavahan de dáid ohppiideavsttaid ja vejolaš ságastallamiid iežan dutkanbarggu vuodđun.

Bivddán lobi fitnat skuvllas háhkamin dieđuid iežan dutkamuššii. Sádden maiddá 3. ceahki váhnemiidda dutkanlohpeohcamuša. Fuomášuhtán ahte lea eaktodáhtolaš searvat dutkamuššii, ja ahte lea vejolaš geassádit dutkamušas goas beare ovdal go dutkamuš almmuhuvvo.

Anonymiseren dáhtaid oalát ja čuovun dutkanetihka ja Norgga diehtobearráigeahču njuolggadusaid. In čoakke oahppiid namaid, in ge merke dieđuid nu ahte oahppiid sáhtta man ge láhkai dovdat dutkanbarggus. Dutkandáhta vurkejuvvo dutki dihtorii nu ahte dat lea anonymiserejuvvon.

Masterprográmma jodiheaddji lea doseanta, vuosttašamanuensa Pigga Keskitalo, Sámi allaskuvllas. Son lea maiddái mu bagadalli ovttas professoriin Nils Øivind Helander.

Sávan ahte oaččun dutkanlobi vai beasan gárvet iežan masteroahpu. Attán mielas lassedieđuid jus čuožžilit jearaldagat.

Ustitlaš dearvvuodaiguin

Unn Laila Pettersen

Oahpaheaddji (...) ja masterstudeanta (Sámi allaskuvla)

tlf. 95078398

unn.laila.pettersen@tana.kommune.no

Fuom! Jos dárbbasat lassidieđuid, sáhtát váldit oktavuoda mu bagadalliiguin:

Pigga Keskitalo tlf.nr. +358404197175

Nils Øivind Helander tlf.nr. 97147849

pigga.keskitalo@samiskhs.no

nilshela@gmail.com

MASTERDUTKAMUŠŠII SEARVAN

Lean lohkan dutkanlohpeohcamuša ja attán masteroahppostudentii Unn Laila Pettersen lobi searvat dutkanbargui iežamet skuvllas 3. ceahkis.

Báiki:

Beaivemearri:

Rektor vuolláičála:

Gulahallanoahpaheaddji vuolláičála:

Hei 3. cea. váhnemat!

DUTKANLOHPEOHCAMUŠ MASTERBARGGU OLIS

Lean dál Sámi allaskuvlla Sámi vuodđoskuvlaoahpaheaddjeoahpu 1-7 ceahki masterstudeanta.

Áiggošin fitnat 3. ceahkis háhkamin dutkandáhta iežan masterdutkanmuššii, nugo masterprográmma ávžžuha. Masteroahppu lea dutkanvuđot, mas skuvlaovddideapmi lea guovddážiis. Masteroahppu doarju oahpaheaddjestudeantta fágalaš ovdáneami ja maiddái nanne sámi skuvllaid ja sámegielat oahpahusa dasgo bohtet eambo dieđut oahpahussii guoskevaš áššiin.

Mu masterbarggu fáddá lea: **Sámegiela sátna- ja doabaovdánahttin.**

Oassin masterdutkanmušas áiggon háhkat čuovvovaš dutkanmateriála: **Ohppiid teavsttaid ja ságastallamiid.**

Jurdda lea ahte oahppit ožžot muhtin gova man mielde čállet teavstta. Geavahan de dáid teavsttaid ja vejolaš ságastallamiid iežan dutkanbarggu vuodđun.

Bivddán lobi ahte du/dudno mánná oážžu searvat dán masterdutkanmuššii. Anonymiseren data oalát ja čuovun dutkanetihka ja Norgga diehtobearráigeahču njuolggadusaid. In čoakke oahppiid namaid, in ge merke dieđuid nu ahte oahppiid sáhtta man ge láchkai dovdat dutkanbarggus. Dutkandáhtat vurkejuvvojit dutki dihtorii nu ahte dat leat anonymiserejuvvon.

Lea eaktodáhtolaš searvat dutkamuššii, ja oahppi sáhtta geassádit dutkamušas goas beare ovdal go dutkamuš lea almmuhuvvon.

Sávan ahte deavddát dieđuid vástidanlihppui nuppi siiddus, ja máhcahat fas mánát mielde skuvllii. Gulahallanoahpaheaddji fas lágida mutnje dieđuid.

Masterprográmma jođiheaddji lea doseanta, vuosttašamanuensa Pigga Keskitalo Sámi allaskuvllas. Son lea maiddái mu bagadalli ovtta professoriin Nils Øivind Helander.

Doaivvun oažžut dutkanlobi vai beasašin gárvet iežan masteroahpu. Attán mielas lassiedieđuid jus čuožžilit jearaldagat.

Ustitlaš dearvvuođaiguin

Unn Laila Pettersen

Oahpaheaddji (...) ja masterstudeanta (Sámi allaskuvla)

tlf. 95078398

e-poasta: unn.laila.pettersen@tana.kommune.no

Fuom! Jos dárbbasat/dárbbaseahppi lassiedieđuid, sáhtát/sáhttibeahhti maidái váldit oktavuoda mu bagadalliiguin:

Pigga Keskitalo tlf.nr. +358404197175

Nils Øivind Helander tlf.nr. 97147849

pigga.keskitalo@samiskhs.no

nilshela@gmail.com

MASTERDUTKAMUŠŠII SEARVAN:

Mun miedihan ahte mu mánná _____ oažžu searvat Unn Laila Pettersen masterdutkanbargui.

_____ jo, _____ ii

.....

Báiki:

Beaivemearri:

Váhnemiid vuolláičála:

Hei foreldre på 3. trinn!

FORESPØRSEL OM DELTAKELSE I MASTERFORSKNING

Jeg er nå masterstudent på grunnskolelærerutdanninga 1-7 ved Samisk høyskole i Kautokeino.

En av oppgavene mine er å samle inn materiale til masterforskningen, slik som masterprogrammet foreslår. I den forbindelse har jeg et ønske om å besøke 3.trinn for å gjøre datainnsamling. Masterutdanningen er et forskningsbasert studium hvor skoleutvikling står i fokus. Masterutdanninga er med på å fremme lærerstudentens faglige utvikling, samtidig som den også styrker og utvikler samiske skoler og samiskundervisning.

Tema for masteroppgaven min er: **Ord- og begrepsutvikling i samisk.**

Som en del av masterforskninga ønsker jeg å bruke følgende forskningsmateriale: **Elevtekster og samtale med elever.**

Planen er at elever får tildelt et bilde av meg som de skal skrive en tekst til. Jeg vil så bruke disse elevtekstene og eventuelle samtaler som grunnlag for forskningsarbeidet mitt.

Ber med dette om tillatelse til at eleven får ta del i dette forskningsarbeidet. All data vil bli anonymisert, og forskningsetiske og datatilsynets retningslinjer vil bli fulgt. Forskningsmaterialet som lagres i datamaskinen vil bli anonymisert.

Deltakelse i forskningsprosjektet er frivillig, og dere kan når som helst, før masteroppgaven leveres inn, trekke dere ut fra prosjektet om ønskelig.

Det er ønskelig at dere fyller ut info på svarslippen på neste side og returnerer til skolen. Kontaktlærer videre bringer svarslippene til meg.

Masterprogrammets leder er dosent, førsteamanuensis Pigga Keskitalo ved Samisk høgskole.
Hun er også min faglige veileder sammen med professor Nils Øivind Helander.
Håper på positivt svar, slik at jeg kan fullføre masterstudiet mitt. Bare spør hvis du vil vite mer!

Med vennlig hilsen

Unn Laila Pettersen

Lærer (....) og masterstudent (Sámi allaskuvla)

tlf. 95078398

e-post: unn.laila.pettersen@tana.kommune.no

Merk! Hvis du/dere har behov for mer informasjon, så kan du/dere ta kontakt med mine veiledere:

Pigga Keskitalo tlf.nr. +358404197175

Nils Øivind Helander tlf.nr. 97147849

pigga.keskitalo@samiskhs.no

nilshela@gmail.com

SAMTYKKE FOR DELTAKELSE I MASTERFORSKNING:

Jeg/vi samtykker at vårt barn _____ får tillatelse til å delta i
masterforskningsoppgaven til Unn Laila Pettersen:

_____ ja, _____ nei.

Sted:

Dato:

Underskrift foreldre:

MIELDDUS 3 – Govvageavaheami lobijearran

(sádden 20.03.19)

Gažaldat govvageavaheami birra masterčállosis

Buorre beaivi!

Mun lean Sámi allaskuvlla vuodđoskuvllaoahpaheaddjeoahpu 1-7 ceahki masterstudeanta.

Iežan masterbarggu olis lean geavahan oahppogirjji "Luondduipmašat", maid Davvi Girji lea almmuhan jagis 2005. Girjji čáli lea Liv Tone Boine ja govvadahkki fas lea Bente Somby Reyes. Dan girjjis lean geavahan ovtta gova (s.4-5) oahpahustiimmus, ja čujuhan dán govvii iežan masterčállosis.

Dan olis háliidan gulaskuddat ahte lea go ortnegis ahte bijašin namuhuvvon gova mielddusin masterčállosii, dahje ahte lavttán dan njuolga čállosii? Girji biddjo maddái mielde gáldolistui.

Dearvuodaiguin
Unn Laila Pettersen

(Vástidan 20.03.19)

Bures,

Lágádusa bealis oaččut geavahit gova masterčállosis. Eaktun lea ahte čálát govvadahkki nama čállosis

Dearvvuodaiguin
Marit Alette Utsi
nubbejodiheadji
+47 930 27 087

(Sádden 20.03.19)

Olu giitu!

Lohpidan fal čujuhit govvadahkkái iežan čállosis.

Dearvvuodaiguin
Unn Laila Pettersen

PERSOVDNA-PRONOMENIID GEAVAHEAPMI OHPPIID TEAVSTTAIN

Oahppi	Riekta geavahuvvon pers.pron.	Boastut geavahuvvon pers.pron.	Boastut sojahan vearbba	Rivttes láhkai čállon
1	Sii aigo (3 geardde)			Sii áigo
2	Son ballái			
3		Sin aigo (2 geardde)		Sii áigo
4	Sii aigot (4 geardde) Mii vuollgit		Sii vuollgit (3 geardde)	Sii áigot Mii vuollgit Sii vulget
5	Si leat mannamin	Mid ii jáke		Sii leat mannamin Mii eat jáhke
6	Mun lean gávdnan...		Si basai márfi...	Sii basse márfi...
7		Sit águ... Sit lei... Sit oini...		Sii áigo... Sii ledje... Sii oidne...
8	Si aigut... ...álgi si ja suinet			Sii áigot... ...álge sii suidnet...
9	Si lea volgimin... Si basit marfi Si čogit... Si boraidi		Si lea volgimin... Si basit marfi Si čogit... Si boraidi	Sii leat volgimin... Sii basset márfi... Sii čogget Sii boradit

MIELDDUS 5 – Diftongaskovvi

DIFTONGGAID GEAVAHEAPMI OHPPIID TEAVSTTAIN

Oahppi	Sánit main galggašii diftonga	Sánit rivttes diftonggain	Sánit boasttu diftonggain	Sánit mas lea geavahan dift. vaikke ii galgga
1	<i>Fuom! Váilot oalát dift. teavsttas!!!</i> Mehcái (meahccái) Čogt (čoaggit) Stokat (stoahkat) Gæčat (geahččat)			
2		Vuolgimin Meahccái Geahčat Čoagit juoidá	čuogit	
3	<i>Fuom! Váilot oalát dift. teavsttas</i> Čokeli (čoaggit) Geža (geahččat) Stakt (stoahkat)			
4		Lea Vuollgit (vulget) Stoahkat Stoahkba Stoahkaba Vuollgit Ruoktot	deavá	
5	Ohpaheči Buhkat	leat	gieča	
6		Buokat Guovčbietju	Buogustedje Mieahcetovri Uohpai Miehcesánit giehčat	gieldulaš
7	Vusts (vuosttas) Grnjut (goargnut) Murajn (muorain) Kuk (čoaggit)	lea	Uopahži stuokat	
8		Lea Oagun stagu Oagut Beasaha Stuora Guoli Guokte Cuopu (cubbo) eadni	geatis	
9	Volgimin	Lea meacai		